

Osídlenie Zvolenskej kotliny od včasného stredoveku do polovice 19. storočia

Ed.: Oto Tomeček

**Banská Bystrica
2009**

Monografia bola vydaná v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 1/4541/07
„Osídlenie Zvolenskej kotliny od včasného stredoveku do polovice 19. storočia“

Venované pamiatke doc. PhDr. Juraja Žudela, DrSc. (1929 – 2009)

Editor:

PhDr. Oto Tomeček, PhD.

Autori:

PhDr. Henrieta Albertová, PhD.

PaedDr. Pavel Hronček, PhD.

PhDr. Marta Mácelová

PhDr. Pavol Maliniak, PhD.

PhDr. Oto Tomeček, PhD.

Recenzenti:

prof. PhDr. Alexander Ruttkay, DrSc.

doc. PhDr. Juraj Žudel, DrSc. †

doc. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.

RNDr. Norbert Polčák, PhD.

Vydal: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Tlač: Bratia Sabovci, s. r. o., Zvolen

Rok vydania: 2009

Rukopis neprešiel jazykovou korektúrou. Za jazykovú stránku zodpovedajú autori jednotlivých kapitol.

ISBN 978-80-8083-915-4

EAN 9788080839154

Obsah:

Úvod	4
1. Poloha a územné vymedzenie (Pavel Hronček)	6
2. Stav doterajších výskumov a bádání (Marta Mácelová, Oto Tomeček)	8
3. Slované osídlenie v období od 6. do 12. storočia (Marta Mácelová)	23
4. K okolnostiam vzniku a počiatkom slobodných kráľovských miest Zvolen, Banská Bystrica a Ľubietová (Henrieta Albertová)	49
5. Osídlenie od 13. storočia do konca stredoveku (Pavol Maliniak)	69
6. Osídlenie v novoveku do polovice 19. storočia (Oto Tomeček)	119
Záver	157
Summary	159
Mapové prílohy	

Osídlenie od 13. storočia do konca stredoveku

Pavol Maliniak

Výskumu stredovekého osídlenia vo Zvolenskej kotline venovali bádatelia pozornosť už vo viacerých čiastkových prácach. Bádanie orientované na dejiny osídlenia sa dosiaľ v menšom rozsahu prejavilo v systematických výskumoch. Rozsah a podrobnosť výskumov boli v rámci skúmaných lokalít v regióne rôzne, s čím súviseli nevyvážené poznatky o stave a celkovom vývoji stredovekého osídlenia. Na tomto mieste sa pokúsime doplniť a upresniť doterajšie poznatky o stredovekom osídlení Zvolenskej kotliny, ktorú vyčleňujeme ako geografickú jednotku zo širšieho celku Zvolenskej stolice. Vzhľadom na menší územný rozsah tejto jednotky pristupujeme k podrobnejšiemu spracovaniu lokalít s cieľom sumarizovať najstaršie písomné doklady o sídlach so zreteľom na typ osídlenia, vlastnícke pomery, sociálne postavenie obyvateľstva a datovanie doloženého alebo predpokladaného vzniku sídel. Je známou skutočnosťou, že prvý písomný doklad o lokalite zvyčajne nesúvisí s jej vznikom. Najstarší písomný údaj o sídle možno preto pri opise osídlenia pokladať len za jeden z aspektov (často však nie rozhodujúci) pre jeho časové zaradenie do horizontu či etapy osídlenia. K ďalším kritériám pri výskume môžeme zaradiť údaje o vlastníckych vzťahoch, toponymii, topografii, ako aj údaje o osídlení územia pred prvým písomným doložením názvu sídla.

Spojenie stredoveké sídlo zahŕňa širokú skupinu sídel rôzneho typu. Patria sem menšie jednotky, ktoré reprezentujú samoty, mlyny, huty, majere a salaše. Do kategórie vidieckych obcí (dedín) patria početné sídla rozdielnej veľkosti. Vyvinutejší stupeň osídlenia predstavujú mestecká, mestá, ale aj objekty, ktoré bývali súčasťou, alebo stáli v blízkosti iných sídel. Ide o opevnené feudálne sídla (hrady, kúrie) a sídla cirkevnej správy. Pramene pri používaní rôznej terminológie často neumožňujú presnejšie zistiť úroveň osídlenia. V mnohých prípadoch ide o osídlenie v rôznom štádiu vývoja, ktoré sa nemuselo vždy sformovať do podoby kompaktného sídliska či dediny.¹ Doterajší výskum dostatočne nezhodnotil názvy, ktoré používali stredoveké pramene pre sídla vo Zvolenskej kotline. Najmä zemianske majetky vystupujú pod celým radom označení súvisiacimi s vlastníckymi a jazykovými pomermi. Nie je preto výnimkou, keď pramene pre jednu dedinu používajú v pomerne krátkom časovom úseku viaceré názvy. Výsledkom menej podrobného výskumu je potom nadsadený počet nelokalizovaných alebo „zaniknutých“ sídel. Vysoký podiel v tejto skupine pritom v skutočnosti tvoria duplicitné označenia iných sídel, alebo označenia majetkových podielov. S výskumom vývoja osídlenia vo Zvolenskej kotline sú však spojené i ťažkosti pri lokalizácii reálne zaniknutých a ťažko identifikovateľných lokalít. V týchto prípadoch sme vychádzali zo znenia prameňa a súčasných poznatkov o pravdepodobnej polohe sídla. Skúmané sídla uvádzame v heslách v abecednom poradí, v prípade duplicitných historických názvov s odkazmi na ustálené označenia. Vzhľadom na zmenu názvov viacerých sídel v dôsledku administratívneho zlučovania v uplynulých desaťročiach uvádzame sídla z tejto skupiny pod názvami zaužívanými pred zlúčením.

¹ RUTTKAY, M.: Dedina a dom vo vrcholnom a neskorom stredoveku. In: *Ludová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie*. Bratislava, 1998, s. 39-41.

Ardó ► Hájniky

Badín

Badín položený na úpäti Kremnických vrchov spomína prvýkrát listina z roku 1250. Podľa nej Belo IV. daroval a ohraničil Radunovi (*Radun*) a jeho synom zem pri Hrone, ktorú Radunovi udelil ešte Ondrej II. Podľa metácie išlo o územie v okolí neskoršieho Hronseku a Vlkanovej. Na pravej strane Hrona tvoril severný úsek hraníc potok Mohelnica (Badínsky potok) a ďalej medzníky s dedinou hájnikov (*villa custodum silvarum*). Podľa nasledujúcich metácií a údajov o zamestnaní obyvateľov ide o Badín.² S Badínom historiografia spája doklad v podozrivej listine o darovaní Poník hlásiacej sa k roku 1282. Vo funkcii kráľovského človeka v nej vystupuje stotník z hornej dediny kráľovských hájnikov.³ Zamestnanie obyvateľstva, ani poloha obce nevyklučujú takéto stotožnenie. Názov Badín uvádzajú listiny od 90. rokov 13. stor.⁴ Včasnostredoveké nálezy v chotári Badína a poznatky o stavebnom vývoji miestneho kostola naznačujú, že obec sa vyvinula v staršej etape stredovekého osídlenia.⁵ Spolu so zamestnaním obyvateľov môže na to poukazovať i názov obce, odvodzovaný od slovesa „badati“ (hľadať, pozorovať).⁶ Z roku 1295 pochádza údaj o bližšie neznámych hosťoch usadených v Badíne azda po tatárskom vpáde. Zo severnej časti badínskeho chotára sa v uvedenom roku vďaka donácii vyčlenilo územie neskorších Rakytoviec.⁷ Prvú správu o kňazovi poznáme z roku 1401. Farár Ondrej z Badína bol vtedy prítomný medzi svedkami vydania listiny, podľa ktorej zemaniam z Radvane určili podmienky vydržiavania učiteľa a kňaza v Radvani.⁸ V roku 1424 nachádzame Badín (*Bagyon*) s tamojším mýtom medzi obcami Zvolenského panstva, ktoré kráľ Žigmund daroval svojej manželke Barbore.⁹ Časť Badína zrejme v tom období vlastnili

² MARSINA, R. (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II.* (ďalej *CDSI*, zv. I. – II., Bratislava 1971 – 1987), s. 243, č. 349. Slov. preklad MARSINA, R. (ed.): *V kráľovstve svätého Štefana : Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III.* (ďalej *Pramene III.*) Bratislava, 2003, s. 168, č. 77. Porov. ŠMILAUER, V.: *Vodopis starého Slovenska.* Praha; Bratislava, 1932, s. 123, 127.

³ *centurio de superiori villa custodum silvarum nostrarum.* IPOLY, A. – NAGY, E. – VÉGHÉLY, D. (eds.): *Codex diplomaticus patrius Hungaricus VI.* (ďalej *CDP VI.*) Budapešť, 1876, s. 285, č. 206. Pozri aj ĎURKOVÁ, M.: Vývoj osídlenia Zvolenskej a Pliešovskej kotliny v stredoveku. In: *Historický časopis*, 44, 1996, č. 2, s. 169.

⁴ R. 1293 *custodibus silvarum vestrarum de Badun.* Magyar Országos Levéltár Budapest (ďalej MOL), Diplomatikai levéltár (ďalej DL) 63 899; WENZEL, G. (ed.): *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus X.* (ďalej *CAC*, zv. I. – XII., Pest 1860 – 1874), s. 120, č. 80. R. 1295 – 1296 *villa hospitium de Badun... via ducit de Badun in Raduana.* MOL DL 105 271. Porov. FEJER, G. (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VI./I.* (ďalej *CDH*, zv. I. – XI., Buda, 1828 – 1844), s. 346-347.

⁵ ROTH, P.: Záchranný výskum v Badíne. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2004.* Nitra, 2006, s. 158-159, 292. Pozri aj kapitolu M. Mácelovej, heslo Badín.

⁶ KRAJČOVIČ, R.: Z archaickej lexiky slovenskej ojkonymie. In: *Jazykovedné štúdie*, XVIII, 1983, s. 41.

⁷ RÁBIK, V.: Nemecké osídlenie na území Zvolenskej župy v stredoveku. In: *Historický časopis*, 49, 2001, č. 1, s. 46. K vyčleneniu územia r. 1295 pozri heslo Rakytovce.

⁸ *etiam honorabilibus discretis viris Andrea de Badyn, Martino de Hainik, Thomae de Selez, Jacobo de Lipcz, plebanis Strigoniensis diocesis.* MOL, P 566, Radvánszky család (ďalej Radvánszky), I. osztály, 2. csomó. Odpis z 1. pol. 17. stor. Iný alebo ten istý farár Ondrej z Badína (*de Bagin*) sa r. 1434 zúčastnil na uvedení nového farára do funkcie v Radvani. MOL DL 84 712.

⁹ WENZEL, G. (ed.): Okmányi adalék Borbála és Erzsébet magyar királynék birtokáról. (ďalej Okmányi adalék) In: *Magyar történelmi tár*, XII, 1863, s. 275, č. II.

zemanov z Mičinej. V roku 1430 pred Turčianskym konventom protestovali proti darovaniu ich polovice Badína (*Bagyon*) kráľovnej Barbore a k pripojeniu tohto majetku k Zvolenskému hradu.¹⁰ Obec zostala naďalej kráľovským majetkom. Ďalší doklad o vyberaní mýta v Badíne (*Wady*) poznáme vo zvolenskej mestskej knihe roku 1471.¹¹ O existencii fary v Badíne na sklonku stredoveku hovorí testament banskobystrického mešťana Michala Königsbergera, ktorý v roku 1503 venoval finančný obnos i farnosti v Badíne (*Wady*). Medzi farnosťami Zvolenského archidiakonátu vystupuje Badín (*Badyn*) aj okolo roku 1516.¹² Údaje o zaradení obyvateľstva v služobníckej organizácii, o hosťoch, ako aj o majetku zemanov, mýte a sakrálnej stavbe naznačujú, že Badín patril v stredoveku k vyvinutejším vidieckym sídlam.

Beč ► Kráľová

Bečov

Bečov ležiaci v doline potoka Zolná južne od Čerína patril podľa portálnych súpisov z prvej polovice 16. stor. k zemianskym majetkom, ktoré obsadil zvolenský župan a kapitán Krištof Thurn (1527 – 1535).¹³ Obec po konsolidácii vlastníckych pomerov nachádzame (opäť) v držbe rodu Šošovcov.¹⁴ Bečov vznikol ešte predtým, ako ho obsadil Thurn. Nakoľko obec bola vlastníctvom zemanov, vyčlenila sa zrejme z niektorého zo susedných šľachtických majetkov. Napriek doposiaľ známym neskorým dokladom o sídle nevyklúčujeme jeho starší pôvod. V roku 1351 počas delby majetkov medzi potomkami Madačovho syna Pavla v rozsiahlom chotári Čerína listina spomína lokalitu *Thomasfalwa*, ktorá pripadla synom nebohého Pavlovho syna Jána. Predmetom delby sa vtedy stali okrem základného majetku Čerín aj Tamásfalva (*Tomášova Ves), Sebedín, Hrochoť a Lukavica.¹⁵ Doterajšie bádanie sa pri lokalizácii majetku Tamásfalva prikláňalo k jeho stotožneniu so Zolnou, prípadne s Bečovom.¹⁶ Hoci vlastnícky názov môže ukazovať na osobu Tomáša zo

¹⁰ MOL DL 63 941.

¹¹ Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB), Pobočka Zvolen (ďalej pob. ZV), fond Magistrát mesta Zvolen (ďalej MZV), škat. 11, Mestská kniha I. (1465 – 1503) (ďalej MK I.), fol. 65. Porov. SASINEK, F. (ed.): *Zólyom város számadásaiból.* (ďalej *Zólyom szám.*) In: *Történelmi tár.* II. füzet, 1893, s. 367.

¹² MATULAY, C. (ed.): *Mesto Banská Bystrica : Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255 – 1536 I. – II.* (ďalej *Katalóg, zv. I. – II.*) Bratislava, 1980, s. 109, č. 339; MELNÍKOVÁ, M.: O stave cirkevnej organizácie na Slovensku začiatkom 16. storočia. In: *Slovenská archivistika*, 30, 1995, č. 2, s. 135. Nevieme potvrdiť, či sa údaj o patrocíniu sv. Kataríny r. 1467 vzťahuje na Badín. Porov. *Zólyom szám.*, s. 364; MEZŐ, A.: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon.* Budapest, 2003, s. 162.

¹³ KENYERES, I.: *Uradalmak és végvárak : A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban.* Budapest, 2008, s. 239, 331.

¹⁴ R. 1541 *Chwyklyna, Sapor, Plathyon, Beczo*; r. 1542 *Chwyklyna, Sampor, Platthyno, Becho*; r. 1549 *Chwyklyna, Sampor, Plattina, Beczo egregii Thome Soos.* MOL, A 2679, Conscriptioes portarum, Comitatus Zoliensis (ďalej CP CZ), pag. 60, 72, 176.

¹⁵ *possessionem Cheren vocatam... cum una alia possessione Thomasfalwa vocata.* Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), fond Rod Benický z Beníc, Príboviec a Rakova (ďalej Benický), Archív príboveckej línie, sign. H, fasc. I., nr. 1. Odpis z pol. 16. stor.

¹⁶ ZOLNAY, L.: A Madách család eredete. In: *A Nógrád megyei múzeumok évkönyve*, IX, 1983, s. 20; ĎURKOVÁ, M.: Vznik a vývoj najstaršej zvolenskej šľachty. In: *Historický časopis*, 56, 2008, č. 1, s. 10. Stotožnenie s Bečovom porov. ĎURKOVÁ, M.: Sídliskové pomery na Vígľašskom panstve do začiatku 16. storočia. In: *Historický časopis*, 41, 1993, č. 1, s. 29.

Zolnej, túto lokalitu dosiaľ poznáme pod ustáleným názvom Zolná.¹⁷ V rokoch 1491 a 1492 medzi kráľovskými ľuďmi prítomnými počas vyšetrovaní na Vígľašskom panstve vystupuje spolu so zemanmi z Dúbravice a Zolnej aj istý Gašpar s prímienom *Thamasfalwysy*, alebo s predikátom z obce *Thamasfalwa*.¹⁸ Nemožno vylúčiť, že ide o Bečov, ale uvažovať možno aj o blízkej Závade. Súčasný poznatky o obidvoch sídlach sú skromné a nedovoľujú vysloviť jednoznačný záver.

Cviklina ► Hronsek

Čačín

Čačín ležiaci v doline potoka Zolná severne od Čerína sa vyčlenil z pôvodného čerínskeho chotára zrejme v 14. stor. Otázkou staršieho osídlenia v tomto priestore možno považovať za otvorenú, nakoľko staršia literatúra spomína v Čačine včasnostredoveký nález z bližšie neznámej polohy.¹⁹ Názov miestneho potoka so základom *Čečín nachádzame v metácii ponického chotára hlásiacej sa do roku 1282.²⁰ Pri vymedzovaní rodových majetkov v okolí Čerína v rokoch 1300 a 1351 metácie ohraničujú aj územie Čačina na ľavom brehu Zolnej. Obec tieto pramene ešte nespomínajú.²¹ Nejednoznačnú interpretáciu poskytuje označenie použité v metácii susednej Dúbravice z roku 1333. Podľa tohto prameňa začínalo ohraničenie od Čačina a ďalej postupovalo cez dolinu k potoku Zolná.²² Listina potvrdzuje existenciu miestneho názvu, je však len nepriamym dokladom o existencii sídla. Obec mohla vzniknúť po del'be Čerína v roku 1351. Okolo roku 1410 vymenili Čačín s ďalšími dedinami zeman Pavol z Čerína a Mikuláš z Čačina s kráľom Žigmundom za majetky v Sedmohradsku.²³ Obec bola následne pripojená k hradu Vígľaš. S Čačinom zaradeným už medzi dedinami Vígľaškého panstva sa ďalej stretávame v roku 1424, keď kráľ Žigmund daroval manželke Barbore venné majetky vo Zvolenskej stolici.²⁴ K hradu Vígľaš patril Čačín aj na konci stredoveku. Poddaní z tejto obce vtedy počas sporov so zemanmi z Mičinej podliehali vlastníkom hradného panstva Blažejovi a Gašparovi z Rašky.²⁵

¹⁷ MALINIÁK, P.: K interpretáciám najstarších písomných dokladov o osídlení Zvolenskej kotliny. In: *Acta historica Neosoliensia*, 10, 2007, s. 66. K výskytu mena Tomáš medzi Madačovými potomkami ZOLNAY, A Madách család..., s. 29.

¹⁸ BORSA, I. (ed.): *A Justh család levéltára 1274 – 1525*. (ďalej *Justh cs. lt.*) Budapest, 1991, s. 147, č. 402, s. 155, č. 423.

¹⁹ Porov. kapitolu M. Mácelovej, heslo Čerín, časť Čačín.

²⁰ ++1282 *Chechenpotok*. *CDP VI.*, s. 287, č. 206. Falzum vyhotovené v 80. rokoch 13. stor.

²¹ Prvá z listín uvádza na mieste neskoršieho Čačina lúku zapísanú v tvare *Chemen*. SZENTPÉTERY, I. – BORSA, I. (eds.): *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica II./4*. (ďalej *RA*, zv. I. – II., Budapest, 1923 – 1987), s. 249, č. 4321; SNA, Benický, Archív príboveckej línie, sign. H, fasc. I., nr. 1.

²² *meta incipit a Chechin et vadit per vallem*. NAGY, I. – TASNÁDI NAGY, Gy. (eds.): *Codex diplomaticus Andegavensis III*. (ďalej *CDA*, zv. I. – VII., Budapest, 1878 – 1920), s. 27, č. 24.

²³ *possessionum eorundem Pauli et Nicolai utputa Cheryn et Chechen*. MOL Diplomatikai fényképgyűjtemény (ďalej *DF*) 277 438; ĎURKOVÁ, Vznik a vývoj..., s. 11.

²⁴ *villis... Zolna, Zebenyn, Cheren, Chethey et Lehota*. WENZEL, Okmányi adalék, s. 275, č. II. Pozri aj PISOŇ, Š. a i.: *Slovník obcí Banskobystrického okresu*. Banská Bystrica, 1968, s. 191.

²⁵ R. 1507 *de possessione Czeczyn egregy domini Blasy de Raczkay*. R. 1524 *de possessione Czeczyn vocata*. MATULAY, C.: *Kongregačný protokol Zvolenskej župy 1506 – 1579*. (ďalej *Kongreg. prot.*) Diplomová práca obhájená na Katedre slovenských dejín a archívniectva FF UK. Bratislava, 1962, s. 116, č. 36, s. 219, č. 409, s. 223, č. 421. Pozri aj ĎURKOVÁ, Sídliskové pomery..., s. 33.

Čerín

K majetkom významným z hľadiska kolonizácie okolitých území patril Čerín situovaný v doline potoka Zolná v centrálnej časti Zvolenskej kotliny. Pôvod názvu sídla možno odvodiť od označenia terénneho objektu slovom „čeren“ (hrebeň hory).²⁶ V roku 1300 Ondrej III. daroval Madačovmu (*Madach*) synovi Pavlovi neobývanú zem Čerín medzi potokmi Lukavica a Zolná.²⁷ V roku 1302 počas vyčlenenia územia neskorších Oraviec z ponického chotára spomína listina medzníky, ktoré na západe hraničili s Madačovým synom Pavlom (Čerín) a zemanom Mikom (Mičiná).²⁸ Pavlových synov spomínajú doklady z nasledujúcich rokov. Potvrdzujú, že rod naďalej vlastnil Čerín.²⁹ V roku 1351 si Pavlovi potomkovia rozdelili čerínsky majetkový komplex na štyri časti. Na území sa už nachádzali viaceré sídla, nakoľko predmetom delby sa stali majetkové podiely v Čeríne, *Tomášovej Vsi, Sebedíne, Hrochoti a v Lukavici. V samotnom Čeríne listina uvádza ako v jedinej zo spomínaných lokalít aj kostol, s patrocíniom sv. Martina.³⁰ Sakrálna stavba bola vybudovaná zrejme po roku 1300, kedy mohlo dôjsť i k založeniu sídla. K posunu vo vlastníckych pomeroch došlo v rokoch 1375 a 1382. Pavlov syn Vavrínek – Lökös (*Leukus*) so synmi Pavlom a Petrom vtedy s kráľom Ľudovítom I. vymenili Hrochoť s podielmi v Čeríne (*Cheren*) a Veľkej Lúke za hontianske majetky Balog a Hrušov.³¹ Išlo len o časť z Čerína, nakoľko i v nasledujúcom období sa stretávame s tamojším zemanom Mikulášom.³² Zvyšnú časť Čerína zamenili okolo roku 1410 miestni zemanovia s kráľom Žigmundom za majetky v Sedmohradsku. V roku 1424 už nachádzame Čerín medzi obcami, ktoré podliehali kráľovskému hradu Vigľaš.³³ I keď obec sa stala majetkom hradného panstva, z čerínskeho chotára sa zrejme ešte pred výmenou s panovníkmi vyčlenil neskorší zemiansky majetok Závada.³⁴ O existencii fary v Čeríne na konci stredoveku

²⁶ KRAJČOVIČ, Z archaickej lexiky..., s. 43.

²⁷ *terram nostram silvosam... vacuum semper et habitatoribus destitutam Cheren vocatam. RA II./4, s. 249-250, s. 4321; Pramene III., s. 285-286, č. 149.*

²⁸ *circa metas Pauli filii Modach et comitis Myka. IVÁNYI, B. (ed.): A középkori oklevél-bizottság jelentése. (ďalej A középkori oklevél) In: Századok, XLIII. évf., 1909, s. 900, č. 1. Porov. KRISTÓ, Gy. a i. (eds.): Anjou-kori oklevéltár : Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia I. (1301 – 1305). (ďalej AO, zv. I. – XXVII. (1301 – 1343), Budapest; Szeged, 1990 – 2007), s. 185, č. 326.*

²⁹ O vlastníctve Čerína v rukách Pavlových synov nepriamo svedčia listiny z r. 1333, 1336 a 1337. *CDA III., s. 27, č. 24; MALINIÁK, K interpretáciám..., s. 66.*

³⁰ *possessionem Cheren vocatam... sessionem prope ecclesiam sancti Martini in eadem possessione Cheren constructe. SNA, Benický, Archív príboveckej línie, sign. H, fasc. I., nr. 1. Porov. aj ĎURKOVÁ, Sídliiskové pomery..., s. 29-30. Existenciu kostola môže dokladať údaj o Petrovi, farárovi sv. Martina vo Zvolenskom archidiakonáte v pápežských desiatkových registroch z 30. rokov 14. stor. SEDLÁK, V. (ed.): *Monumenta Vaticana Slovaciae I. : Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332 – 1337. (ďalej MVS I.)* Trnavae; Romae, 2008, s. 87, č. 492. Nemožno však vylúčiť ani stotožnenie s kostolom sv. Martina v Tíni. CHMELÍK, M.: Cirkevná organizácia do polovice 14. storočia vo Zvolenskej župe. In: *Zvolen 1243 – 2008 : Zborník príspevkov z vedeckých konferencií.* Zost. J. Ragačová – P. Maliniak, Zvolen, 2008, s. 52.*

³¹ MOL DL 41 990; Primási Levéltár Esztergom (ďalej PL), Ipolyi gyűjtemény középkori oklevelei (ďalej Ipolyi gy.), č. 40 (mikrofilm v SNA).

³² HORVÁTH, S. (ed.): A líptői és túróczyi registrum. 1391. Első közlemény. In: *Történelmi tár, I. füzet, 1902, s. 43, § 52; MOL DL 44 192.*

³³ ĎURKOVÁ, Vznik a vývoj..., s. 11. Pozri aj pozn. 24.

³⁴ Pozri heslo Závada.

hovorí testament M. Königsbergera, ktorý v roku 1503 venoval finančný obnos i fare v Čeríne (*Tscheren*). Medzi farnosťami Zvolenského archidiakonátu vystupuje Čerín (*Chereno?*) aj okolo roku 1516.³⁵

Dolná Mičiná, Dolná Ves ► Mičiná

Dolná Peťová ► Peťová

Dolný Rakytovec ► Rakytovce

Domankusfalva ► Lukavica

Dúbravica

Južne od Poník v doline potoka Zolná sa nachádza Dúbravica. Vznik obce môžeme spájať s osídľovaním povodia Zolnej zemanmi z Čerína v prvej tretine 14. stor. O Dúbravici ako o majetku s vlastnými hranicami vypovedá listina Turčianskeho konventu z roku 1333. Podľa nej sa Vavríneec a jeho bratia, synovia Madačovho syna Pavla, sťažovali na zemanov z Poník, ktorí im zabrali ich majetok Dúbravica.³⁶ Išlo o jeden z prvých majetkov vyčlenených z veľkého čerínskeho chotára. V roku 1351 počas del'by majetkov v Čeríne medzi prítomnými susedmi listina spomína Ondreja z Dúbravice.³⁷ Obec patrila k majetkom zemanov z Poník, ktorí v roku 1376 vymenili Poniky, Dúbravicu, Ponickú Lehôtku a Mólču s kráľom Ľudovítom I. za Poltár v Novohradskej stolici.³⁸ Po výmene prešli tieto majetky do správy Ľupčianskeho hradného panstva. Podľa listiny, ktorou zvolenský župan v roku 1400 povýšil Poniky na slobodnú obec si obyvatelia Poník smeli slobodne rozdeliť pozemky, s výnimkou lúky v chotári Dúbravice (*Dubrauice*).³⁹ Priamo medzi majetkami hradu Ľupča nachádzame obec v roku 1424. Od roku 1445 získal Dúbravicu (*Dubrawycze*) na základe kráľovskej donácie Ľupčiansky kastelán Juraj z Hotnje (v Záhrebskej stolici), zakladateľ rodu Dúbravických. Nemožno vylúčiť, že Ľupčianske panstvo v obci ešte vlastnilo majetkový podiel. Sídlo sa totiž naďalej objavuje aj medzi príslušenstvami hradu Ľupča.⁴⁰ Dúbravica sa stala rodovým sídlom Dúbravických, ktorí v obci vybudovali opevnený hrádok a pred rokom 1507 aj kaplnku sv. Žofie, filiu fary v Poníkách.⁴¹ Hrádok v Dúbravici zobrazuje mapa Uhorska od Matthesa Zündta z roku 1567. Východne od Banskej Bystrice

³⁵ *Katalóg I.*, s. 109, č. 339; MELNÍKOVÁ, O stave cirkevnej..., s. 135.

³⁶ *possessionem ipsorum Dubrauicha vocatam. CDA III.*, s. 27, č. 24; *AO XVII. (1333)*, s. 131, č. 274.

³⁷ *Andrea de Dubicha*. SNA, Benický, Archív príboveckej línie, sign. H, fasc. I., nr. 1.

³⁸ MOL DL 42 015. R. 1409 *Panyk, Dobrotha, Lehotha, Molcha*. MÁLYUSZ, E. – BORSA, I. (eds.): *Zsigmond-kori oklevéltár II./2.* (ďalej *ZsO, zv. I. – VII. (1387 – 1420)*), reed. Gy. Rácz, Budapest, 2003, CD-Rom), č. 6739. Porov. VARSÍK, B.: *Otázky vzniku a vývinu slovenského zemanstva*. Bratislava, 1988, s. 158.

³⁹ TELEKI, J. (ed.): *Hunyadiak kora Magyarországon XI.* (ďalej *Hunyadiak kora XI.*) Pesten, 1855, s. 85-88, č. CCCLVIII.

⁴⁰ NAGY, I. – DEÁK, F. – NAGY, Gy. (eds.): *Hazai oklevéltár 1234 – 1536.* (ďalej *HO*) Budapest, 1879, s. 409-410, č. 348. Dúbravicu opakovane nachádzame medzi hradnými majetkami. R. 1424 *Mocha, Ponyk lybera, Kysponik, Dubrawycze*. Okmáni adalék, s. 274, č. II. R. 1455 *Ponyke, Dwbrawicza, Molcha*. MOL DL 30 858, 30 859. R. 1504 – 1506 *Ponyke, Dobrawycza, Molcha*. MOL DL 30 864.

⁴¹ RAGÁČ, R.: Stredoveký hrádok v Dúbravici. In: *Acta historica Neosoliensia*, 9, 2006, s. 27-29.

zakresľuje opevnené sídlo s popisom *Dobrawicz*.⁴² Mapové dielo poukazuje na vtedajší význam lokálneho oporného bodu.

Duby

V nive Hrona položený majer Duby (neskôr Tri Duby, dnes súčasť Sliača) uvádzajú doposiaľ známe pramene od 16. stor. V roku 1513 Beatrix zo Zolnej, vdova po zemanovi Andrejovi z „U Dubov“ zvanom aj Andreško, dala kastelánovi Zvolenského hradu Matejovi Hanymu (*Hany*) do zálohu za 50 zlatých polovicu svojej kúrie na majetku U Dubov aj s príslušenstvami, ktoré k nej patrili.⁴³ Spomínaná Beatrix sa predtým vydala za Jána Šteka (*Stek*) zo Zolnej, avšak v roku 1514 zomrela. Následne prepukol dedičský spor medzi zemanmi zo Zolnej a otcom Beatrix Mikulášom Štiavnickým (*Sczewnyczky*). Sporiace sa stránky preto rokovali pred stoličným súdom s pozostalými po Andreškovi. Okrem sirôt sa na súdnom konaní zúčastnil aj Filip Vrana z U Dubov.⁴⁴ Na základe prímena nevylučujeme, že vlastními a azda aj zakladateľmi sídla U Dubov v neskorom stredoveku boli Vranovci, spríbuznení s Kováčovcami z neďalekých Rybárov.⁴⁵ Podľa dohody medzi Štekom a Štiavnickým v roku 1515 získali dievčenské štvrtiny U Dubov Lucia a Alžbeta, dcéry Jána Šteka a Beatrix. Sobášom s Luciou neskôr nadobudli časť majetku Prekopovci z Hronseku.⁴⁶ Od spomínaného Mateja Hanyho získal inú časť majetku do zálohu za 150 zlatých Ján Dúbravický (*Dobrawyczky*), avšak v roku 1546 tento majetok nazývaný už Duby (*Dwby*) dal jeho syn Albert Dúbravický do zálohu za rovnakú sumu Jurajovi Rakovskému (*Rakowczyk*).⁴⁷ Duby (ich časť) vlastnil rod Rakovských aj v nasledujúcom období.

Gálfalva ► Hronsek

Granberg ► *Urpín

Gubafalva ► Rakytovce

Heinzmandorf ► Kostiviarska

Halász ► Kráľová, Rybáre

Hájniky

Severne od Zvolena na pravom brehu Hrona ležia Hájniky, dnes súčasť Sliača. Zamestnanecký názov obce, ako aj archeologické nálezy svedčia o pôvode sídla vo včasnom

⁴² NEMES, K.: *Cartographia Hungarica I. : Magyarország térképei a XVI. és XVII. századból faksimile kiadásban*. Budapest, 1972, list 2.

⁴³ *Andree de possessione Vdwbow... Andree Wdwbow alias Andresko*. SNA, fond Rod Rakovský z Rakova a Liptovskej Štiavnice (ďalej Rakovský), fasc. 114, nr. 3311, 3315.

⁴⁴ *Phillippus Vrana de Vdwbow... orffanos et heredes ipsius nobilis Andresko de Wdwbow. Kongreg. prot.*, s. 142-144, č. 154, 157, 161.

⁴⁵ R. 1564 na žiadosť Jána Vranu a Samuela Kováča potvrdil Ferdinand I. listinu Mateja Korvína z r. 1465 na držbu usadlosti Kováčovcov v Rybároch. MOL, A 57, Magyar Kancelláriai Levéltár (ďalej MKL), Libri regii XXI. (ďalej LR, zv. I. – XXVI., Budapest b.r., CD-Rom), pag. 266-268.

⁴⁶ SNA, fond Hodnoverné miesto Svätobeňadický konvent, Autentický protokol E, pag. 118-120.

⁴⁷ SNA, Rakovský, fasc. 27, nr. 309.

stredoveku.⁴⁸ Podľa metácie územia Raduna a jeho synov v roku 1250 prechádzali hranice na pravej strane Hrona od sútoku rieky s Vlčím potokom na sever k dedine hájnikov (*ad villam custodum silvarum*). Podľa smeru ohraničenia v tomto prípade nešlo o Hájniky, ale o Baďin.⁴⁹ Pri ohraničení severného úseku chotára Zvolena v roku 1263 viedli hranice k medzníkom zeme sv. Mikuláša a ďalej prechádzali k zemi kráľovských služobníkov. Podľa mladšej metácie pod týmito označeniami vystupuje farský kostol sv. Mikuláša v Hájnikoch a chotár obyvateľov tejto obce.⁵⁰ Prvú správu o kňazovi poznáme z roku 1401. Farár Martin z Hájnik bol vtedy prítomný medzi svedkami vydania listiny, ktorá určila podmienky vydržiavania fary a školy v Radvani.⁵¹ V roku 1424 vystupuje obec pod maďarským označením Ardó v súpise majetkov Zvolenského panstva.⁵² Rovnako, ako v prípade slovenského názvu Hájniky, ide o názov odvodený od pôvodného, v tom čase už zrejme nevykonávaného zamestnania obyvateľov – hájnikov (kontrahované „erdőóvó“).⁵³ Ďalšie pramene od 15. stor. odrážajú domácu výslovnosť názvu Hájniky.⁵⁴ V danom období už v obci nachádzame i príslušníkov zemianskeho rodu Boborovcov. Ladislav V. roku 1457 na žiadosť Ondreja a Tomáša, synov Juraja Bobora z Hájnik vydal novú donáciu na ich usadlosť (kúriu) a pozemky v Hájnikoch, ktoré mali užívať v dedičnom vlastníctve.⁵⁵ Nemožno vylúčiť, že predkovia rodu pochádzali spomedzi bývalých hájnikov alebo rybárov. O fare na sklonku stredoveku hovorí testament M. Königsbergera. V roku 1503 venoval tento mešťan finančný obnos i fare v Hájnikoch (*Haynik*). Medzi farnosťami Zvolenského archidiakonátu vystupujú Hájniky (*Hanyk*) okolo roku 1516.⁵⁶ Obec v stredoveku patrila do skupiny sídel, v ktorých mali dlhodobo prevahu kráľovské majetky.

Horná Mičiná ► Mičiná

Horná Peťová ► Iliáš

Horný Rakytovec ► Rakytovec

Hrádok ► Lieskovec

⁴⁸ Pozri kapitolu M. Mácelovej, heslo Sliach.

⁴⁹ CDSI II., s. 243, č. 349; *Pramene III.*, s. 168-169, č. 77.

⁵⁰ R. 1263 *usque ad terminos terre ecclesie sancti Nicolai, deinde prosedit et conterminatur terre servorum regis*. JUCK, L. (ed.): *Výsady miest a mestečiek na Slovensku I. (1238 – 1350)*. (ďalej *Výsady I.*) Bratislava, 1984, s. 47, č. 31. R. 1552 *pervenissent ad terminos territorii ecclesie beati Nicolai episcopi in possessione Haynyk fundate*. ŠA BB pob. ZV, MZV, škat. 12, sign. V. D 2. Iný názor, ktorý stotožňuje doklad z r. 1263 so zaniknutým kostolom sv. Mikuláša vo Zvolene porov. CHMELÍK, M.: Fara svätého Mikuláša vo Zvolene. In: *Zvolen 1243 – 2008 : Zborník príspevkov z vedeckých konferencií*. Zost. J. Ragačová – P. Maliniak. Zvolen, 2008, s. 31-32.

⁵¹ Pozri pozn. 8.

⁵² *villis Halazy, Ardo, Nagreth*. Okmányi adalék, s. 275, č. II.

⁵³ MOÓR, E.: Slawischer Einfluss auf das Fischerei- und Jagdwesen der Ungarn im Mittelalter im Lichte des sprachlichen Materials. In: *Acta ethnographica Academiae scientiarum Hungaricae*, tom. XII, 1963, fasc. 1 – 2, s. 46.

⁵⁴ Doklady z mestských účtov Zvolena. R. 1466 *ligna... de Haynik*. R. 1469 *viam... versus Hanik*. ŠA BB pob. ZV, MZV, MK I., fol. 17, 77.

⁵⁵ Štátny ústredný bankský archív v Banskej Štiavnici (ďalej ŠÚBA), fond Komorské panstvo Zvolen – Dobrá Niva, inv. č. 510, nr. 16. Tranzumpt z r. 1771.

⁵⁶ *Katalóg I.*, s. 109, č. 339; MELNÍKOVÁ, O stave cirkevnej..., s. 135.

Hrochoť

Na východnom okraji kotliny v predpolí Poľany sa nachádza Hrochoť. S počiatkami sídla spájala M. Ďurková doklad z roku 1296 o lúke a obci kráľovských hájnikov. V roku 1296 počas ohraničovania zeme udelenej Mikovi (neskoršia Mičiná) tvorila jeden z hraničných bodov na západnej strane lúka kráľovských hájnikov z druhej obce (*de altera villa*). Podľa metácie z roku 1293 išlo o hájnikov z Badína, ktorí v tom čase vlastnili časť zeme pri potoku Haberec (Peťovský potok).⁵⁷ Vznik Hrochote môžeme predpokladať v prvej polovici 14. stor., po darovaní majetku Čerín Madačovmu synovi Pavlovi v roku 1300. V nasledujúcom období zrejme zemaniam z Čerína založili vo východnej časti územia nové sídlo. V roku 1351 počas delby veľkého čerínskeho majetku pripadli usadlosti v obci Hrochoť Pavlovým synom Pavlovi a Vavřincovi.⁵⁸ Zmena vo vlastníckych pomeroch nastala v rokoch 1375 a 1382. Vavřinec so synmi Pavlom a Petrom vtedy s kráľom Ľudovítom I. vymenili Hrochoť (*Horhag*) s podielmi v Čeríne a Veľkej Lúke za hontianske majetky Balog a Hrušov.⁵⁹ Obec následne patrila do Vígľašského panstva. V roku 1424 Hrochoť (*Horhagh*) nachádzame medzi hradnými majetkami.⁶⁰ Po pripojení k panstvu sa zamestnaním (časť) obyvateľov stalo poľovníctvo a hájenie lesov podliehajúcich hradu Vígľaš. Hovorí o nich listina, ktorou v roku 1464 Matej Korvín obnovil dovtedajšie práva a povinnosti hájnikov Vígľašského panstva zo Zvolenskej Slatiny, Očovej a Hrochote. Medzi žiadateľmi o konfirmáciu vtedy nachádzame aj Ondreja so spoločníkmi z Hrochote (*Horhagh*). Výsadnú listinu na žiadosť Ondreja a jeho spoločníkov potvrdil panovník opätovne i v roku 1479. V roku 1494 potvrdil výsady na žiadosť richtára Mikuláša Hrochotského (*Rohoczky*) aj Vladislav II.⁶¹ Okrem úradného maďarského znenia Horhagy sa od záveru stredoveku počas hraničných sporov so susednou Očovou stretávame pri svedectvách hájnikov a poddaných z Hrochote so zapisovaním názvu obce v domácom znení Hrochoť.⁶² Obec v tom období naďalej patrila k majetkom Vígľašského panstva.

Hronsek

V západnej časti kotliny v priestore medzi ľavým brehom Hrona a vystupujúcou pahorkatinou leží Hronsek. Priaznivú polohu tohto územia využívalo už včasnostredoveké osídlenie, ako to dokladajú archeologické nálezy na južnom okraji intravilánu.⁶³ Rozsiahly majetok v okolí neskoršieho Hronseku daroval Ondrej II. do dedičnej držby Radunovi,

⁵⁷ CDH VI./2, s. 34-45; MOL DL 63 900. K spornej zemi r. 1293 pozri CAC X., s. 118, č. 80. Porov. ĎURKOVÁ, M.: Zo stredovekých dejín obce Hrochoť. In: *Hrochoť : Vrchárske srdce Podpoľania*. Bratislava; Malacky, 1997, s. 73. V uvedenom čase poznáme len dve obce hájnikov: Hájniky a Badín.

⁵⁸ *terciam dimidiám sessionem in possessione Horhag vocata... sessionem ac aliam porcionem (!) Horhag vocatam... iobagiones... in eadem Horhag existentes*. SNA, Benický, Archív príboveckej línie, sign. H, fasc. I, nr. 1.

⁵⁹ MOL DL 41 990; PL, Ipolyi gy., č. 40.

⁶⁰ Okmányi adalék, s. 275, č. II.

⁶¹ ŠA BB, Pobočka Banská Bystrica (ďalej pob. BB), fond Obec Hrochoť (ďalej OH), č. 3. Zachované v konfirmácii z r. 1603. Pozri aj ĎURKOVÁ, Zo stredovekých dejín..., s. 77-78; MALINIÁK, P.: K stredovekým dejinám obce Môtová. In: *Zvolen 1243 – 2008 : Zborník príspevkov z vedeckých konferencií*. Zost. J. Ragačová – P. Maliniák. Zvolen, 2008, s. 109-111.

⁶² R. 1519 *venatores tam de Motowa, quam de Hrohok*; r. 1521 *iobagiones de Hrochott*. *Kongreg. prot.*, s. 187, č. 299, s. 189, č. 307.

⁶³ Pozri kapitolu M. Mácelovej, heslo Hronsek.

predkoví viacerých zemianskych rodov. V roku 1250 Belo IV. potvrdil Radunovi a jeho synom Tomášovi, Madačovi a Tobiášovi donáciu a poveril zvolenského župana, aby vyznačil hranice ich územia. Podľa metácie išlo o majetok na juhu ohraničený sútokom Hrona s Vlčím potokom, na severe tokmi Mohelnica a Haberec (Badínsky a Peťovský potok), a na východe tokom Jasenice. Podrobnejší opis hraníc zeme medzi potokmi Vranica a Lukavica, a časti zeme pri potoku Haberec prináša reambulácia z roku 1293.⁶⁴ Pre obidva pramene je príznačné, že neuvádzajú názvy ohraničených majetkov, ale situujú ich len na základe vodných tokov. Podľa mladších správ išlo o priestor Veľkej Lúky, Hronseku, Vlkanej, majera Platina, časť chotára Lukavice (na pravom brehu Lukavice) a majer Duby na pravej strane Hrona. S názvami majetkov sa v prameňoch stretávame okolo roku 1281, keď Ladislav IV. nariadil zvolenskému županovi odovzdať do držby Mikovi a Benediktovi synom Raduna, a Filipovi synovi Tomáša zeme *Istebna a Veľká Lúka (*Iztubna et Nogreth*).⁶⁵

Nemožno vylúčiť, že údaj o zemi Istebna sa vzťahuje k neskoršiemu Hronseku. Oporou pre predpoklad je jej zaradenie vo vlastníctve potomkov Raduna (osobitne Tomášovho syna Filipa, predka Šóšovcov) spolu s Veľkou Lúkou. Centrálna poloha Hronseku na území darovanom Radunovi naznačuje prítomnosť staršieho osídlenia v tejto oblasti. Používanie sídelného názvu Istebna (základ „istba“) môže zároveň vysvetľovať absenciu starších dokladov o Hronseku. So sídlom vystupujúcim pod názvom Hronsek sa pravidelne stretávame až od polovice 14. stor. počas majetkových pokonaní medzi vlastníckymi Hronseku Šóšovcami. V roku 1345 získala Panica (*Banych*), dcéra Petra Šóša v Hronseku veno po svojej matke a dievčenskú štvrtinu. K ďalšej deľbe majetkov medzi Šóšovcami a zemanmi z Poník došlo v roku 1358. Južná časť Hronseku pripadla Filipovi, Jánovi a Mikulášovi, synom Tomáša z Poník. Severnú časť nadobudol Jakub, syn Petra Šóša. V roku 1383 získala od svojich bratrancov dievčenskú štvrtinu v Hronseku aj Margita, dcéra Petra Šóša.⁶⁶ O zmene majetkových pomerov vypovedá listina z roku 1418. Ján, syn Ladislava z Krtíša vtedy so svojím synom Vítom dali do zálohu štyri poddanské usadlosti v Hronseku (*Garanzegh*) spolu s mlynským kolesom na Hrone. Záložovali ich za 66 zlatých a rovnaký počet denárov Kataríne, vdove po Jánovi synovi Dávida zo Sásovej a jej dcére Barbore, manželke Bartolomeja z Bacúrova. Bartolomej prevzal majetok do zálohu pod podmienkou, že výnos z mlynského kolesa bude odovzdávať počas jedného roka vdove a dcére nebohého Tomáša z Hronseku.⁶⁷ V nasledujúcom období pramene obec označujú názvom *Cviklina (najčastejšie v predikátoch zemanov maď. Cziklafalwa). Zmena názvu môže súvisieť so zmenou vlastníckych vzťahov. Zemanov z Hronseku (Cvikliny) zvyčajne nachádzame medzi kráľovskými ľuďmi.⁶⁸ V neskorom stredoveku obec vlastnili Prekopovci a Šóšovci. Rozlišovanie ich majetkov zrejme prispelo k utvoreniu ďalšieho názvu. Okrem označenia Cviklina poznajú pramene od 16. stor. Hronsek aj pod vlastníckym názvom *Galovičova/Galova Ves.⁶⁹ Stoličný súd riešil v tejto súvislosti kuriózný spor, keď

⁶⁴ CDSI II., s. 242-243, č. 349; *Pramene III.*, s. 168-169, č. 77; MOL DL 63 899; *CAC X.*, s. 118-120, č. 80. Porov. ŠMILAUER, *Vodopis...*, s. 126-127.

⁶⁵ *CDH V./3.*, s. 112; *RA II./2-3.*, s. 273-274, č. 3099. Datovanie listiny upresnil I. Szentpétery.

⁶⁶ R. 1345 *porcionem suam possessionariam in possessione Garanzegh*. MOL DL 40 998. R. 1358 *divisionem possessionariam in possessionibus Panyk et Garanzegh*. *CDA VII.*, s. 206, č. 110. R. 1383 *quartam suam puellarem... de possessionibus Poltar, Oslar et Garamseg*. MOL DL 42 258.

⁶⁷ MOL DL 43 400, 43 401; *ZsO VI.*, č. 1939, 1940.

⁶⁸ R. 1464 *Precop de Chyclafalwa... Jacobo de dicta Chyclafalwa*. MOL DL 63 964. R. 1465 *Prokop de Czyklafalwa*. MOL DL 84 720. R. 1485 *Thome Chyklafalwsy*. MOL DL 63 305.

⁶⁹ R. 1505 *in villa Czwiklina vocata*. MOL DL 63 979. R. 1506 *iobagiones egregiorum Petri et Thome Soos de Polthar, in Czwiklinafalwa commorantes*. MOL DL 63 982. R. 1514 *inhabitatores ipsius*

rozhodol, že vo Zvolenskej stolici sa žiadna obec nenazýva Hronsek, ale len Cviklina alebo Galova Ves.⁷⁰

Iliaš

Zemiansky majetok Iliáš (dnes súčasť Banskej Bystrice) sa nachádzal na ľavej strane Hrona južne od vrchu Urpín. Obec vystupuje pod samostatným názvom až od druhej polovice 15. stor. Predchádzajúce osídlenie a vlastníctvo územia v Iliáši dokumentujú doklady o majetkoch Stojanova Lúka a Peťová. Zem zvanú Stojanova Lúka nadobudli v 80. rokoch 13. stor. synovia Saula, ktorý bol kráľovským hájnikom. Majetok pôvodne zahŕňal chotáre susediacich obcí Peťová a Iliáš. Na základe výskytu osobných mien Peťo (1329 – 1359) a Eliáš (1419) medzi vlastníkami majetku možno predpokladať, že starším sídlom bola obec Peťová.⁷¹ Označenie Peťová však slúžilo aj pre územie Iliáša. V rokoch 1453 a 1464 Veronike, dcére Jána zvaného Peťo (*Petew*) a jej synovi Ladislavovi vydali príbuzní Štefan a Ján, synovia Eliáša veno a dievčenskú štvrtinu, ktoré Veronike patrili po jej matke. Podľa listín išlo o majetok v chotári Peťovej (*Petweffalwa*), avšak uvádzané miestne názvy (Bukovina, Dolina) ho lokalizujú do severnej časti územia neskoršieho Iliáša. Sídlom malo v tom čase už starší pôvod, nakoľko predmetom del'by sa stala i poddanská usadlosť istého Patroviča (*Patrouicz*), ktorú predtým vlastnil Štefan syn Eliáša.⁷² Vlastníctvo majetkov v Iliáši, pre ktorý ešte pramene používali označenie Peťová, dokladajú aj genealogické údaje. Veronikovým manželom bol Mertel, pričom z ich potomstva pochádzali Mertlovičovci, sídliači v Iliáši. Potomkovia Veronikinho brata Eliáša začali postupne používať prímeno Eliáš. Obidva rody koncom stredoveku používali striedavo predikát z Iliáša aj Peťovej. V nasledujúcom období už pramene rozlišujú Iliáš od južnejšie položenej (Dolnej) Peťovej aj uvádzaním názvu Horná Peťová.⁷³ Iliáš, podobne ako Peťová, patril k menším sídlam, ktoré obývali predovšetkým zemaniam.

Istebna ► Hronsek

Jakub

Jakub, rozložený pozdĺž cesty z Banskej Bystrice na severozápadnom okraji kotliny si ponechal názov podľa patrocína miestneho kostola. Prítomnosť sakrálnnej stavby existujúcej azda spolu so sídlom môže naznačovať údaj v súpise pápežských desiatkov z rokov 1332 – 1337. Prameň spomína Ondreja, farára kostola sv. Filipa a Jakuba vo Zvolenskom

possessionis Galowyczfalwa. R. 1515 *incolas possessionis Galowycz vocate*. Kongreg. prot., s. 144, č. 160, s. 149, č. 181. Porov. PISOŇ, *Slovník obcí...*, s. 239. L. Zolnay spája názov Gálfalva s Radunovým vnukom Galom (1278 – 1302). ZOLNAY, A Madách család..., s. 18. Autor však nevysvetlil výrazný odstup medzi dokladmi o osobe a názve sídla.

⁷⁰ R. 1565 *in comitatu Zoliensi nulla possessio Garanzegh vocata esset, sed Czyklafalwa alias Galfalwa*. Kongreg. prot., s. 101; ŠA BB, fond Zvolenská župa (ďalej ZŽ), Kongregačný protokol I. (1506 – 1579) (ďalej KP I.), fol. 222/pag. 403.

⁷¹ MALINIAK, K interpretáciám..., s. 62-64.

⁷² MOL DL 63 960, 63 965.

⁷³ R. 1473 *Ladislav Merthel de Illesfalwa*. MOL DF 254 196. R. 1492 Gašpar *Illyesfalws*, avšak Ladislav *Merthlewycz* s predikátom *Pethewfolwa*. *Justh cs. lt.*, s. 154, č. 421. R. (1506 – 1507) *Stephanus Elies de Pethafalwa; Stephanus Merthlowicz de Pethafalwa*. Kongreg. prot., s. 111-112, č. 12, 16. R. 1508 *Stephanus de Ilyas seu alter Stephanus Mertlowycz... Stephano de Iliasfalw... Stephano Mertlowicz dicto de Iliasfalw*. MOL DL 84 744. Pozri aj PISOŇ, *Slovník obcí...*, s. 162.

archidiakonáte.⁷⁴ Ďalšie údaje o konpatrocíniu sv. Filipa nepoznáme. Zsvätenie kostola zrejme súviselo s nemeckým prostredím. Môže zároveň poukazovať na vzťah sídla k významnej ceste.⁷⁵ Obec vznikla na donačnom území Banskej Bystrice, pričom na základe výhodnej polohy medzi mestom a rudným revírom mohla patriť k starším sídlam. V roku 1390 dedinu Svätý Jakub (*villa sancti Iacobi*) záložoval bývalý banskobystrický richtár Michal Rosenberger zemanom zo Sásovej. Neskôr Svätý Jakub (*villam ad sanctum Iacobum*) vlastnila ťažiariska rodina Jungovcov. Polovicu majetku od nich v roku 1466 kúpili podnikatelia Ernstovci, ktorí ho dali do nájmu kráľovskej banskej komore. Menšiu časť obce mali postupne v rukách rôzne meštianske a šľachtické rody (Kremnitzovci, Kuncovičovci, Liptayovci, Juštovci). Zvyčajne išlo o krátkodobú držbu. Časť usadlostí vo Svätom Jakube (*Zenth Jakab*) od konca stredoveku vlastnilo (opäť) aj mesto Banská Bystrica.⁷⁶ Vyvinuté majetkové pomery poukazujú na blízkosť hospodárskeho centra Banskej Bystrice, v ktorého poľnohospodárskom zázemí sa Jakub v stredoveku nachádzal.

Konice ► Podkonice

Kostiviarska

V doline potoka Bystrica severne od Banskej Bystrice leží Kostiviarska (dnes súčasť Banskej Bystrice). Pramene sídlo spomínajú od konca 14. stor., avšak jeho pôvod je starší. Naznačujú to názvy používané pre Kostiviarsku, ako aj vlastnícke pomery. V roku 1387, keď Kostiviarsku záložoval richtár Michal Rosenberger zemanovi Dávidovi prameň sídlo označuje nem. názvom Heinzmansdorf (*villa Haynczmansdorf*). Podľa V. Rábika bol niekdajším vlastníkom obce Heinzman (1295 – 1326), syn prvého banskobystrického richtára Ondreja. V slovenčine sa tento názov adaptoval v znení Hancmanova Ves, pod ktorým vystupuje sídlo v mladších stredovekých dokladoch.⁷⁷ Prevažujúce obyvateľstvo slovenského pôvodu bolo dôvodom, aby pramene označovali obec v rôznych mutáciách i názvom *Slovenská Ves.⁷⁸ Kostiviarska neskôr patrila Jungovcom, ktorí polovicu tohto majetku (*villa Heinzmani*) roku 1466 predali Ernstovcom. V podieloch vo vlastníctve sa v druhej polovici 15. stor. striedali rody Kremnitzovcov, Kuncovičovcov, Barlovcov, Daukovicov, Liptayovicov a Juštovicov. Keď v roku 1515 polovicu obce odovzdali Ernstovci do nájmu Alexejovi Turzovi, listina spomína, že obec pozostáva z hornej a dolnej časti (*Honczmansdorf Superior et Inferior*). Z rovnakého roku pochádza priamy doklad o obilnom mlyne v Kostiviarskej. Časť usadlostí tu od konca stredoveku vlastnilo aj mesto Banská Bystrica.⁷⁹ V roku 1520 sa prvýkrát stretávame s nemeckým zápisom sídla

⁷⁴ *MVSI I.*, s. 90, č. 510. Podľa súčasných poznatkov bol vo Zvolenskom archidiakonáte zasvätený sv. (Filipovi a) Jakubovi len kostol v Jakube. MEZŐ, *Patrocíniumok...*, s. 86-87, 143-152.

⁷⁵ SLIVKA, M.: Uctievanie svätých na Slovensku. K problematike výskumu patrocínií. In: *Studia archaeologica Slovaca mediaevalia*, V, 2006, s. 138, 141.

⁷⁶ *Katalóg I.*, s. 36, č. 76, s. 74, č. 229, s. 80, č. 247, s. 89, č. 275, s. 130, č. 407, s. 133, č. 415; MOL DL 38 867; *Justh. cs. lt.*, s. 149, č. 408. Porov. aj RÁBIK, *Nemecké osídlenie...*, s. 52.

⁷⁷ RÁBIK, *Nemecké osídlenie...*, s. 50-51. Od r. 1515 *Hanczmannowa villa*. *Katalóg I.*, s. 133, č. 415.

⁷⁸ R. 1398 *versus Sclavonicalem villam*. FEJÉRPATAKY, L. (ed.): *Magyarország régi városok régi számadáskönyvei*. (ďalej *Számadáskönyvei*) Budapest, 1885, s. 85; *Katalóg I.*, s. 57, č. 168. R. 1455 *villam Sclavonicalem*. *Katalóg I.*, s. 74, č. 229. R. 1469 *Zent Iacob et Thothfalw*. MOL DL 38 867, fol. 8. R. 1485 *Windischen Darf*. *Katalóg I.*, s. 93, č. 291.

⁷⁹ Pozri pozn. 76.

Kostfurerdörfel, ktorý sa približuje súčasnému názvu Kostiviarska. Jeho pôvod a význam je pritom nejasný.⁸⁰

Kováčová

Severozápadne od Zvolena v predpolí Kremnických vrchov leží Kováčová. Pôvodne zamestnanecký názov obce upozorňuje na zapojenie obyvateľov (služobníkov) do spracovania kovov, najmä železa. Ťažbu, úpravu a spracovanie železnej rudy vo veľkomoravskom období dokladá nález taviacich pecí v polohe Horné zeme v katastrálnom území Sliača na ľavej strane Hrona severovýchodne od Kováčovej. Rozbor výrobkov svedčí o vysokej úrovni spracovania železa v tejto lokalite.⁸¹ Remeselná činnosť sa neskôr zrejme presunula do obce s názvom *Kovači, ktorý ešte zaznamenávajú najstaršie doklady o Kováčovej. V roku 1254 počas ohraničenia zeme Rybáre darovanej Zvolenu postupovali hranice pozdĺž kováčovského chotára popri zemi hostí z Kováčov, k potoku Kováčov a popri lúkach Kováčov.⁸² Nevylučujeme, že prítomnosť hostí podmienilo pokračujúce spracovávanie rúd a kovov v obci. V rovnakom tvare nachádzame názov sídla a potoka doložený aj v metácii územia susednej Trebule v roku 1323.⁸³ Pravdepodobne Kováčovú (Kováči) nachádzame uvedenú v predikáte Jána syna Heinza, ktorý v polovici 14. stor. vystupuje ako svedok pri rozsudzovaní sporu medzi zemanmi na Ostrej Lúke.⁸⁴ Kováčová v neskorom stredoveku podliehala Zvolenskému hradu, hoci v publikovanom súpise hradných majetkov z roku 1424 obec ešte nenachádzame. V roku 1504 Vladislav II. nariadil Zvolenskej stolici vyšetriť územný spor mesta Zvolen s obyvateľmi obcí Kováčová a Rybáre, ktorí podliehali Zvolenskému hradu.⁸⁵ V stredoveku Kováčová zrejme patrila k sídlam s menším počtom obyvateľov. Na túto skutočnosť poukazuje pomerne malý chotár a pôvodne nepoľnohospodárske zamestnanie obyvateľov.

Kráľová

Južne od Radvane na pravej strane Hrona leží Kráľová, dnes súčasť Banskej Bystrice. Metácie okolitých chotárov, ani vymedzovanie majetku susednej Radvane v 13. stor. Kráľovú ešte nespomínajú. Vznik samostatnej obce s vlastným chotárom je preto oprávnené predpokladať v mladšom období. Prvý priamy doklad o sídle nachádzame v roku 1376, kedy Ľudovít I. dedinu *Rybáre (maď. Halászy), vtedy nazývanú Beč (*Halazy, nunc Bechy*) vrátil

⁸⁰ *Katalóg I.*, s. 165, č. 506; RÁBIK, Nemecké osídlenie..., s. 51-50; MAREK, M.: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin, 2006, s. 221.

⁸¹ MÁCELOVÁ, M.: Slované sídlisko v Sliači na Horných zemiach v okrese Zvolen. In: *Stredné Slovensko*, 2, 1982, s. 130-131; PRIBULOVÁ, A. – MIHOK, E. – MÁCELOVÁ, M.: Metalografický rozbor železných predmetov zo slovanského sídliska Sliač-Horné zeme. In: *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied*, 34, 2002, s. 202-203.

⁸² *ibi conterminatur terre hospitum de Koachou... ad rivum Koachou... iuxta prata Koachou. CDSI II.*, s. 309, č. 444.

⁸³ *ad villam Kowachow et per fluvium Kowachow*. SEDLÁK, V. (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II.* (ďalej RDSI, zv. I – II., Bratislava, 1980 – 1987), s. 419, č. 964.

⁸⁴ R. 1356 *Johannes filius Henci de Kouachi*. MOL DF 254 169. Pozri aj ĐURKOVÁ, Vývoj osídlenia..., 167.

⁸⁵ R. 1504 *populi et incole possessionum Kowachou et Rybar vocatarum*. ŠA BB pob. ZV, MZV, škat. 3, sign. III./9. R. 1527 v nem. liste *Kowatzdorf*. *Katalóg II.*, s. 259, č. 766.

Petrovi synovi Ladislava.⁸⁶ Názov sídla upozorňuje na predchádzajúcu prítomnosť rybárov. V tejto súvislosti možno zohľadniť údaje o kráľovských rybároch v Radvani v 13. stor., ako aj zmienku o „druhej dedine“ v tomto priestore v roku 1313. Nemožno preto vylúčiť, že z južnej časti radvanského chotára sa v prvej polovici 14. stor. vyčlenilo územie Kráľovej.⁸⁷ Sídlu (jeho časť) zostalo naďalej v súkromnom vlastníctve. Panovník v roku 1402 potvrdil držbu majetku Beč (*Beech*) pre potomkov Štefana syna Roha (*Roh*). Zemaniam sa preukázali listinou, podľa ktorej tento majetok na základe kráľovskej donácie nadobudol ich predok Tegzō (*Tegzew*).⁸⁸ V roku 1417 získali od Eleny, dcéry Petra zvaného Tegzō a jej detí majetkové podiely v obci Kráľová, inak zvanej Beč (*Kyralfalua, alio nomine Beecz*) do zálohu zemaniam z Radvane. V ďalšom období prevládol názov Kráľová, ktorý môže poukazovať na prevažujúce kráľovské vlastníctvo. V roku 1424 patrili majetkové podiely v Kráľovej (*Kyralfalwa*) Zvolenskému hradu.⁸⁹ Časť Kráľovej i na konci stredoveku patrila zemanom, azda potomkom vyššie spomínaného Petra. V roku 1480 Ján Solič (*Swlycz*) syn nebohého Jura z Kráľovej (*Jure de Kyralfalwa*) so svojimi deťmi predal svoj majetkový podiel v Kráľovej za 200 zlatých zvolenskému podžupanovi Tomášovi Csorbovi z Vízközu (*Chorba de Wyzkewz*).⁹⁰ Nešlo zrejme o celý majetok, nakoľko v roku 1507 Ján Solič z Kráľovej (*Solycz de Villa Regis*) so svojim synom kňazom Tomášom predali svoju kúriu a tri a pol poddanskej usadlosti za 50 zlatých banskobystrickému mešťanovi Matúšovi Grenitzerovi (*Greneczer*) a jeho rodine.⁹¹ Okrem podielov v Kráľovej v súkromných rukách časť obce podliehala naďalej aj Zvolenskému hradu. Popri oficiálnom maďarskom názve Királyfalva, resp. latinskom Regia Villa sa od konca stredoveku objavuje i domáce označenie Kráľová.⁹²

Kremnička

Južne od Kráľovej na pravej strane Hrona sa nachádza Kremnička, dnes súčasť Banskej Bystrice. O osídlení v chotári Kremničky hovoria listiny od záveru 13. stor., keď prvýkrát opisujú hranice susedných území. Počas ohraničovania južnej časti chotára Radvane v roku 1291 spomína metácia medzi susedmi kráľovských poddaných z Kremničky a tiež jej chotár. Na južnej strane chotára Kremničky došlo k územným zmenám. Pri vyčlenení územia neskorších Rakytoviec z badínskeho chotára v roku 1295 sa dozvedáme, že darovaná zem sa nachádza pri chotári dediny Kremnička. Jej severné hranice prechádzali okolo zeme, ktorú kráľovskí hájníci (z Badína) získali výmenou od ľudí z Kremničky.⁹³ Na základe uvedeného možno len konštatovať, že Kremnička bola v 90. rokoch 13. stor. už sformovaným sídlom s rešpektovanými vlastnickými pomermi.

⁸⁶ MOL DL 84 700; ĎURKOVÁ, M.: Radvanskovci z Radvane. Najstaršie dejiny rodu. In: *Historický zborník*, 15, 2005, č. 2, s. 17-18.

⁸⁷ Pozri aj heslo Radvaň.

⁸⁸ *ZsO II./I.*, č. 1958; *ZsO VI.*, č. 1202; ŠA BB, fond Rod Radvanský Radvaň (ďalej Radvanský), Majetkovoprávne písomnosti, škat. 1, č. 1.

⁸⁹ Okmányi adalék, s. 275, č. II.; MALINIÁK, K interpretáciám..., s. 60.

⁹⁰ ŠA BB, Radvanský, Majetkovoprávne písomnosti, škat. 1, č. 2.

⁹¹ MOL DL 84 741, 84 744.

⁹² *Justh. cs. lt.*, s. 156-157, č. 428, 429, s. 167, č. 458; MOL DL 84 744. R. 1522 *iobagionibus regie maiestatis de Kyralowia. Kongreg. prot.*, s. 197, č. 337.

⁹³ R. 1291 *populis nostris de Keremchey... terra Keremchey*. MOL DL 84 676; *CAC V.*, s. 31, č. 20. R. 1295 *iuxta terram quamdam ville Keremyche existentem... iuxta terram custodum silvarum domini regis, quam de populis de Keremyche in concambium habuerunt*. MOL DL 105 271; *CDH VI./I.*, s. 346-347.

V nasledujúcom období došlo na tomto kráľovskom majetku k vyčleneniu majetkovej držby zemanov. V roku 1420 Vavrinec syn Mokoša (*Mokoss*) zo Sásovej a Kremničky (*Kremnichka*) záložoval svoje usadlosti v Senici a Pršanoch Františkovi a Jurajovi, synom Mikuláša Barlu zo Sásovej. Vavrinec sa zaviazal, že majetky vykúpi späť. Ak to nebude môcť urobiť, tak Barlovcom prepustí rovnocennú časť v majetku Kremnička (*Kremnychka*). Barlovci podiel v Kremničke získali, keďže majetky v obci vlastnili až do konca 15. stor.⁹⁴ Iných zemanov z Kremničky nachádzame vo funkcii kráľovských ľudí a spolupatrónov kostola v Radvani. Stretávame sa s nimi aj počas majetkových sporov v Kremničke a s okolitými šľachticmi. Okrem jednotlivcov či rodín s prímenami Uhrín, Vlasáč a Bakalár pochádzali z Kremničky aj Súľovskí. Majiteľom polovice usadlosti v Kremničke sa roku 1525 stal Filip Súľovský, ktorý predtým vlastnil majetok na Urpíne.⁹⁵ Do stredoveku siaha hrnčiarska výroba, ktorou bola v minulosti Kremnička známa. Doklady o výrobe a spracovaní hliny pochádzajú z prvej polovice 16. stor.⁹⁶ Odbytiskom výrobkov boli zrejme blízke mestá i obce.

Kynceľová

Východne od Sásovej na pravom brehu Selčianskeho potoka je položená Kynceľová (dnes súčasť Banskej Bystrice). Neveľký chotár tejto obce sa utvoril na banskobystrickom mestskom území zrejme len na začiatku 15. stor. Obec získala nemecký vlastnícky názov, ktorý prešiel i do slovenčiny.⁹⁷ V prameňoch figuruje od roku 1434, keď sa sásovskí zemepáni sťažovali na zemanov zo susedných obcí Rudlová a Kynceľová (*Kynczefalua*) na území Banskej Bystrice, ktorí protiprávne ťažili drevo v ich lesoch. V sporoch proti zemanom zo Sásovej o užívanie lesov sa stretávame s nemenovanými zemanmi z Kynceľovej aj v rokoch 1435 (*Kunczefolua*) a 1437 (*Kewnczefalwa*).⁹⁸ O obyvateľoch obce vypovedá písomné svedectvo z roku 1459, podľa ktorého Klára, vdova po banskobystrickom mestskom kapitánovi predala svoje poľnosti skupine poddaných z Kynceľovej. Prevažujú medzi nimi osoby so slovenskými menami, čo môže poukazovať i na zloženie ostatného obyvateľstva.⁹⁹ Z rúk zemanov obec koncom stredoveku prešla do majetku Banskej Bystrice. Mesto Kynceľovú spolu s okolitými dedinami vlastnilo pred rokom 1516 i po tomto období.¹⁰⁰

Lehota ► Mičiná, Ponická Lehôtka

⁹⁴ *ZsO VII.*, č. 1862; *Katalóg I.*, s. 64-65, č. 196, č. 199. Pozri aj RÁBIK, V.: Banskobystrický richtár Ondrej a jeho potomstvo – zemanovia zo Sásovej. In: *Genealogicko-heraldický hlas*, 10, 2000, č. 2, s. 14-15.

⁹⁵ R. 1465 *Petrus de Kremnychka... Fabiano de Kremnychka*. MOL DL 84 721. R. 1508 *Petro Vhrin de Kremnitzka, Emerico Wlassacz dicto de eadem Kremniczka*. MOL DL 84 744. R. 1507 *Bacalar de Cremniczka*. R. 1512 *Mathias Bacalar de Cremniczka*. (!) *Kongreg. prot.*, s. 112, č. 16, s. 120, č. 54, s. 134, č. 124, s. 233, č. 440; *Katalóg I.*, s. 187, č. 577.

⁹⁶ Údaj o hrnčiarovi r. 1534 a svedectvo Petra Bakalára r. 1556. Podľa neho miestni poddaní využívali hlinu už 60 rokov. *Katalóg II.*, s. 397, č. 1300; ŠA BB, ZŽ, KP I., fol. 165/pag. 309. Porov. PISOŇ, *Slovník obcí...*, s. 251.

⁹⁷ RÁBIK, *Nemecké osídlenie...*, s. 53. Pôvodne azda Günzelsdorf, či Kinzelsdorf.

⁹⁸ *Katalóg I.*, s. 68-69, č. 206, 207, 209.

⁹⁹ *Katalóg I.*, s. 77, č. 237; RÁBIK, V.: *Nemecké osídlenie...*, s. 53.

¹⁰⁰ *Katalóg I.*, s. 144-145, č. 447.

*Lehota

Spomedzi lokalít, ktoré vo Zvolenskej kotline niesli v stredoveku názov Lehota nachádzame okrem Hornej Mičinej a Ponickéj Lehôtky aj zaniknuté sídlo v severnej časti Vígľašského panstva. Súpis majetkov hradu Vígľaš z roku 1424 uvádza v poradí za Sebedínom, Čerínom a Čačínom posledné sídlo *Lehota*.¹⁰¹ Názov svedčí o postupe pri založení sídla, keď zemepán udelil niekoľkoročnú lehotu (úľavu) prvým osadníkom. Názory na lokalizáciu Lehoty nie sú jednotné. V menšej miere pritom zohľadňujú podmienky formovania hradného panstva.¹⁰² V rokoch 1375, 1382 a okolo roku 1410 vymenili dovtedajší vlastníci Čerín, Čačín a Sebedín s Ľudovítom I. a Žigmundom za iné majetky ležiace v stoliciach Hont a Doboka. Sídla králi následne pripojili k Vígľašskému panstvu.¹⁰³ Pramene nehovoria, že predmetom výmeny sa stala aj Lehota. Jej vznik preto môžeme predpokladať po roku 1375, resp. 1410. Vzhľadom na zaradenie sídla až za Čerín a Čačín v roku 1424 nemožno vylúčiť, že Lehota sa nachádzala na súčasnom pomedzí katastrálnych území Čačina a Dolnej Mičinej. V týchto miestach sa severovýchodne od Dolnej Mičinej zachoval názov doliny Lehotka.¹⁰⁴ Sídlo mohlo vzniknúť z iniciatívy Vígľašského panstva na okraji chotára Čačina, neskôr však zaniklo. Súpis majetkov hradu Vígľaš spomína v roku 1518 aj nárok majiteľov panstva na nekonkretizovaný majetkový podiel v Mičinej (*Mychynafalwa*).¹⁰⁵ Nevylučujeme, že išlo o časť územia niekdajšej Lehoty pri hraniciach s Čačínom.

Lieskovec

V doline potoka Zolná východne od Zvolena leží obec Lieskovec. V roku 1263 vydal Belo IV. listinu na základe ktorej vrátil Zvolenu územie, ktoré mestu zabral ešte počas svojho života župan Miko a po ňom jeho syn župan Detrik, ktorý na tomto území založil dedinu (*villa*).¹⁰⁶ Na základe metácie a mladších prameňov možno konštatovať, že východný úsek a časť severného úseku hraníc územia ohraničeného v roku 1263 sa kryje s chotárnymi hranicami Lieskovca. Dedina na území mesta vznikla azda len krátko pred tým, ako Zvolenčania požiadali panovníka o jeho vrátenie.¹⁰⁷ K osídleniu v chotári Lieskovca prípadne Lukového možno azda vzťahovať údaj z roku 1336 o časti zeme Hrádok (*Hradik*) pri meste Zvolen, ktorú predal Jakub zvaný Bíró (*Birou*) za 30 hrivien Ondrejovi z Lánca. Oporou pre lokalizáciu je miestny názov Hrádok, ktorý spomína už dokument z roku 1263.¹⁰⁸ Za doposiaľ najstarší priamy doklad o Lieskovci považuje M. Ďurková použitie

¹⁰¹ Okmányi adalék, s. 275, č. II.

¹⁰² MAREK, M.: Lehoty na Slovensku. In: *Historický zborník*, 18, 2008, č. 1, s. 29-30; RÁBIK, Nemecké osídlenie..., s. 48; ĎURKOVÁ, Sídliiskové pomery..., s. 32.

¹⁰³ Pozri heslá Čačín, Čerín a Sebedín.

¹⁰⁴ ŠA BB, fond Krajský súd Banská Bystrica (ďalej KSBB), Katastrálna mapa Dolnej Mičinej, 1884, list 4; *Základná mapa ČSSR. 36-322 Očová*. Bratislava, 1989, M 1 : 25 000.

¹⁰⁵ ŠÚBA, fond Hlavný komorskogrófský úrad (ďalej HKG), Dominialia, škat. 6040, no. 7, fol. 18; ĎURKOVÁ, M.: Rod Mičinských z Mičinej. In: *Historický zborník*, 12, 2002, č. 1 – 2, s. 32-33.

¹⁰⁶ *per Detricum comitem, filium eiusdem Miconis comitis, super eadem terra villa fuerat collocata*. MOL DF 268 903. Porov. *Výsady I*, s. 47, č. 31; *CDH IV.3*, s. 142.

¹⁰⁷ MALINIAK, K interpretáciám..., s. 65; ZOLNAY, L.: A "Balassák" és a Felvidék (Adatok a XIII-XIV. század néhány kritikus évtizedéhez). In: *Borsodi levéltári évkönyv*, 5, 1985, s. 92.

¹⁰⁸ MOL DL 40 725; *AO XX. (1336)*, s. 219, č. 260; MALINIAK, K interpretáciám..., s. 66. S lokalitou Hrádok pri Môťovej stotožňuje túto zem ĎURKOVÁ, *Vznik a vývoj...*, s. 10.

predikátu v roku 1356. Podľa neho bol Mikuš syn Štefana (z Lieskovca) prítomný spolu s ďalšími zemanmi ako svedok vyšetrovania sporu medzi príslušníkmi rodu na Ostrej Lúke.¹⁰⁹ Vzhľadom na dobu vzniku dediny a jej polohu v rámci vlastníckych pomerov v prvej polovici 14. stor. nemožno vylúčiť ani existenciu zemianskeho majetku. Z mladšieho obdobia vieme, že v Lieskovci vlastnilo podiely aj Zvolenské panstvo.¹¹⁰ Prítomnosť hradného majetku je možné zdôvodniť okolnosťami založenia obce. Niekoľko poddanských usadlostí v obci podľa prameňov zachovaných od 60. rokov 15. stor. vlastnilo i mesto Zvolen.¹¹¹ V neskorom stredoveku boli v Lieskovci početne zastúpení aj zemanovia. V roku 1465 Matej Korvín udelil Jánovi Rosolovičovi z Lieskovca (*Rozolwyc de Lezkawcz*) a jeho synom Michalovi a Jánovi novú donáciu na ich majetky v Lieskovci. V rokoch 1493 a 1501 vlastnil usadlosti v obci Anton Nagy z Lieskovca (*Nagh de Lezkowcz*), pochádzajúci z obce Szentdomonkos (zrejme v Hevešskej stolici). Potomkom jeho nevlastnej dcéry Barbory bol Matej Jačmeň (*Jechmen*), ktorému tiež patrila usadlosť v Lieskovci. Majetok v obci od roku 1493 vlastnila aj Barborina dcéra Cecília so svojim manželom Petrom Suňogom (*Zwnyog*).¹¹² Lieskovec patril k sídlam, v ktorých nachádzame rozvinutú majetkovú držbu, i keď nešlo o veľkú obec.

Liget ► VígPaš

Lučatín

Na severovýchodnom okraji Zvolenskej kotliny na pravom brehu Hrona leží Lučatín. Na starší pôvod Lučatína upozorňuje listina kráľa Žigmunda z roku 1424. Podľa tohto prameňa pred panovníka predstúpili Benedikt Literát (*Literatus*) a Martin, poddaní z obce Lučatín, a sťažovali sa na mešťanov zo Slovenskej Lupče. Dôvodom bola časť zeme zvaná *Gečelaz (*Gechelass*), ktorú kráľ Ľudovít I. vyňal z chotára Lupče a pripojil ju k Lučatínu. Mestečko Lupča vtedy ako náhradu dostalo inú zem vyčlenenú z Lupčianskeho hradného panstva. Mešťania z Lupče neskôr ale podplatili lupčianskeho kastelána Indricha (*Endrich*) a s jeho pomocou spomínanú zem Lučatínu zabrali. Kráľ Žigmund preto nariadil zvolenskému županovi spor vyšetriť a navrátiť zem Lučatínu.¹¹³ Metácia chotára Lupče z roku 1340 Lučatín nespomína, prameň však menuje iba sídla na severe hraníc. Medzi svedkami prítomnými v roku 1356 počas vymedzovania hraníc medzi Priechodom a Podkonicami boli okrem ľudí z Lupče a Seliec prítomní aj Miko z lokality Vaninfalva a Vida z dediny *Sowsz*.¹¹⁴ Podobne, ako v prípade svedkov z Lupče a Seliec mohlo ísť o obyvateľov blízkych sídel. Nakoľko územie Lučatína sa dotýka východných hraníc chotárov Lupče a Podkonic, nemožno vylúčiť, že pod označením *Vaninova Ves vystupuje

¹⁰⁹ *Mykus filius Stephani de Leskolh*. MOL DF 254 169. Porov. ĎURKOVÁ, Vývoj osídlenia..., s. 172.

¹¹⁰ R. 1424 *porcionibus in villis Lyskowch et Kyralfalwa habitis*. Okmányi adalék, s. 275, č. II. R. 1523 *iobagonibus de Lezkowecz de pertinencys castri Zoliensis*. *Kongreg. prot.*, s. 203, č. 361.

¹¹¹ ZREBENÝ, A.: Zvolen do roku 1526. In: *Stredné Slovensko*, 5, 1986, s. 70.

¹¹² ŠA BB pob. ZV, MZV, škat. 2, sign. II./76, sign. II./22, tamže, škat. 3, sign. III./6; ZREBENÝ, Zvolen..., s. 70.

¹¹³ ŠÚBA, HKG, Dominialia, škat. 5987, no. 50, fol. 199, tamže, škat. 6040, no. 88, fol. 339-341. Regesty z r. 1675 a mladší odpis. Uvedený Indrich je azda totožný s lupčianskym kapitánom Henrichom spomínaným r. 1406. *ZsO II./I*, č. 4858.

¹¹⁴ *Mikow de Woninfolua*. ŠA BB pob. BB, fond Obec Podkonice (ďalej OP), č. 5. Konfirmácia z r. 1584. Porov. ĎURKOVÁ, Vývoj osídlenia..., s. 180. Lokalitu *Sowsz* možno hľadať na majetkoch Šošovcov. Pozri heslo Poniky.

v roku 1356 Lučatín. Samotný názov Lučatín pritom poukazuje na existenciu staršieho opevneného sídla s vlastníckym označením odvodeným azda od mena Lukáš.¹¹⁵ S obcou sa v 15. stor. ďalej pravidelne stretávame v súpisoch majetkov Ľupčianskeho hradu.¹¹⁶ Viacerých poddaných z Lučatína nachádzame medzi neurodzenými familiárnymi hradu Ľupča počas vyšetrovania prečinov Dóczyovcov v roku 1504.¹¹⁷

Lukavica

Lukavica leží v doline potoka Lukavica východne od Hronseku. Názov obce je odvodený od potoka, ktorý pramene spomínajú od polovice 13. stor.¹¹⁸ Metácie mičinského a čerínskeho chotára z rokov 1296 a 1300 sídlo Lukavica ešte nespomínajú, prechádzajú priamo po potoku Lukavica. K založeniu obce došlo v prvej polovici 14. stor. na území vo vlastníctve Pavla z Čerína a jeho potomstva. Keď v roku 1351 došlo v Čeríne k del'be majetkov, nachádzali sa tu už viaceré sídla. Magistrovi Mikulášovi pripadli podiely v západnej časti územia po obidvoch stranách potoka spolu s majetkom Lukavica.¹¹⁹ O vyčlenení chotára obce na obidvoch brehoch potoka Lukavica svedčí del'ba majetku Hronsek v roku 1358. Hranice, ktoré zaznamenáva metácia sa približne kryjú so severnými hranicami chotára Lukavice.¹²⁰ Po utvorení samostatného sídla sa Lukavica stala sídelným zemianskym majetkom. Miestnych zemanov poznáme od prvej štvrtiny 15. stor. Rod neskôr používal i prímeno Domankuš. Časť obce, v ktorej sídlili Domankušovi (Dominikovi) potomkovia pramene preto ojedinele označujú i Domankušova Ves (maď. Domankusfalva).¹²¹ Iná časť Lukavice v stredoveku patrila Zvolenskému panstvu.¹²² Na rozdiel od Kráľovej a Lieskovca pôvod hradného majetku na území Lukavice nevieme objasniť.

Lukové

Vo vrchovine severovýchodne od Zvolena leží Lukové. Názov obce pochádza od pomenovania potoka *Luková (dnes Lukovský potok). V prameňoch tok vystupuje prvýkrát v roku 1263, keď Belo IV. vrátil Zvolenu zem zabratú zvolenským županom (neskorší

¹¹⁵ Základ -tín patrí do rovnakej skupiny, ako názvy Šaštín, Tematín a pod. Za upozornenie na etymológiu ďakujem doc. PhDr. Vladimírovi Rábikovi, PhD.

¹¹⁶ R. 1424 *Luchatheu, Hedel, Podgoriche, Prehod, Zelche*. Okmányi adalék, s. 274, č. II. R. 1455 *Zewlcz, Pryhod, Podkonycze, Hedel, Luchetino*. MOL DL 30 858, 30 859. R. 1465 *Zewlch, Prehod, Pathkonycze, Hedewl, Lwchethyn*. MOL DL 30 861. Pozri aj JURKOVICH, E.: *Zólyomlípese várának és uradalmának története*. Pécsset, 1929, s. 24, 45, 53.

¹¹⁷ *Muochyk Petrass, Duro Petrwsowycz, Paul Sthephanowycz, David Kemenyowycz, [Ondras] Petwssowycz et Paul Krystan in Luczethyn*. MOL DL 21 245.

¹¹⁸ *fluvium Lucocha*. *CDSI II.*, s. 243, č. 349.

¹¹⁹ *cum una alia possessione Lwkocha vocata*. SNA, Benický, Archív príboveckej línie, sign. H, fasc. I., nr. 1.

¹²⁰ *CDA VII.*, s. 207-208, č. 110.

¹²¹ R. 1416 *Paulus de Lukacha, Matheus de eadem*. ZsO V., č. 2049. R. 1422 Pavol a Matúš s predikátom *Lukoucha/Lukawcha/Lwkawycha*. BORSA, I. – TÓTH, N. C. (eds.): *Zsigmondkori oklevéltár IX. (1422)*. Budapest, 2004, s. 189, č. 528, s. 249, č. 781, s. 267, č. 845. R. 1441 Dominik s predikátom *Lwkowycza*. R. 1495 *Laczko Domankws* s predikátom *Lwkawcz*. *Justh cs. It.*, s. 54, č. 128, s. 178, č. 484. R. 1520 Ján s predikátom *Domankosfalwa*. *Katalóg I.*, s. 165, č. 505. R. 1524 *Iohannes Domankus de Lukawicza*. *Kongreg. prot.*, s. 228, č. 430.

¹²² R. 1424 *Lwkocza*. Okmányi adalék, s. 275, č. II. R. 1522 *iobagiones regie maiestatis de Lukavicze*. *Kongreg. prot.*, s. 193, č. 320, 321.

Lieskovec). Podľa metácie tvoril severovýchodnú hranicu potok Luková.¹²³ Na ľavom brehu potoka sa v mladšom období utvoril šľachtický majetok s názvom Luková. Sídlo spomínajú pramene od roku 1351. Kráľovná matka Alžbeta v tom roku nariadila Turčianskemu konventu vyšetriť za účasti zástupcov Zvolenskej stolice nešpecifikovaný spor Dionýza z Radvane s viacerými zemanmi z Lukovej.¹²⁴ So zemanmi z Lukového sa v 15. stor. stretávame počas sporu s rodom z Mičinej. Príslušníkov rodu nachádzame aj medzi kráľovskými ľuďmi. Koncom stredoveku začínajú používať prímene Lukovský a postupne i pomadaŕčený predikát Lukafalva.¹²⁵ V roku 1516 vlastnilo menší majetkový podiel v Lukovom mesto Zvolen. Malá rozloha chotára Lukového, ako aj poloha sídla vytvárali obmedzenia pre hospodársky rozvoj a rozrastanie obce, ktorá patrila do kategórie menších sídel.¹²⁶

Majer

Na pravom brehu Hrona východne od Banskej Bystrice je položený Majer, dnes súčasť Banskej Bystrice. Do podoby menšieho sídla (majera) sa Majer sformoval zrejme v prvej polovici 15. stor. Podľa súčasného stavu výskumu je lokalita najpravdepodobnejšie totožná s majerom, ktorý v roku 1442 darovala kráľovná Alžbeta svojmu pokladníkovi Mikulášovi synovi Pavla z Kecerovského Lipovca (*de Lyppoucz*). Podľa listiny majer pri Banskej Bystrici predtým predal nebohý banksobystrický mešťan Juraj Ráb (*Rab*) spomínanému Mikulášovi a jeho bratovi Jánovi za 200 zlatých.¹²⁷ K majeru patrila i osada Povrazník, pričom vlastník majera mal banksobystrickým mešťanom každoročne platiť 18 zlatých. Posledný údaj môže naznačovať, že majer bol pôvodne spojený s hospodárením na mestskom území. So sídlom označovaným Majer (nem. Mayerhof) sa stretávame v rokoch 1454 a 1456, kedy obec vlastnil Štefan Jung. Kvôli krytiu finančných pohľadávok ju záložoval súkromnému veriteľovi a napokon mestu Banská Bystrica. Jungovci ho nasledne získali späť.¹²⁸ V roku 1455 tvoril inú časť majetkov Štefana Junga i majer pri Banskej Bystrici (Sohl). Nevieme, či išlo o časť Majera, prípadne o úplne iný majer v okolí.¹²⁹ Na možnosť, že Majer vtedy pozostával z dvoch častí poukazuje listina z roku 1469. Matej Korvín ňou potvrdil držbu majetkov, ktoré Ján Ernst kúpil od Štefana Junga. Medzi obcami listina spomína len Horný Majer (nem. Obermayerhof).¹³⁰ Rozdelenie obce na hornú a dolnú

¹²³ *fluvium Lukuapathaka. Výsady I.*, s. 47, č. 31.

¹²⁴ R. 1351 *Lachk filius Nicolai, vel Paulo eiusdem Nicolai aut Nicolao filio Petri de Lukoa*. MOL DL 84 693.

¹²⁵ R. 1416 Mikuláš a Peter, synovia Benedikta, ako aj Peter syn Šimona s predikátom *Lukwa/Lukuua*. *ZsO V.*, č. 2049. R. 1441 Mikuláš literát s predikátom *Lwkowa. Justh cs. lt.*, s. 54, č. 126, 128. R. 1464 *Martinus Lwkossky... Martino de Lwkowa*. MOL DL 105 273. R. 1516 *nobilis Lwkowsky de Lwkafalwa. Kongreg. prot.*, s. 154, č. 198.

¹²⁶ ZREBENÝ, Zvolen..., s. 71. Listina z r. 1500 nehovorí o konkrétnych úžitkoch v chotári Lukového, ale obsahuje iba všeobecnú pertinenčnú formulku, vrátane rybníkov, mlynov a viníc. ŠA BB pob. ZV, MZV, škat. 3, sign. III./1.

¹²⁷ *quoddam allodium prope oppidum nostrum Bestricz alias Nouum Zolium situatum*. MOL DL 107 900.

¹²⁸ R. 1454 *Meyrhoff*; r. 1456 *Mairhoff*; r. 1457 *Maerhoff*. *Katalóg I.*, s. 74-75, č. 228, 230, 233.

¹²⁹ *alodium iuxta civitatem Zoliensem iacens. Katalóg I.*, s. 74, č. 229.

¹³⁰ *Obermarhoff*. MOL DL 38 867, fol. 8. Druhá (dolná) časť obce v tom čase patrila Jánovi Túzovi z Laku (*de Lak*). *Katalóg I.*, s. 80, č. 247, s. 83, č. 254.

časť odrážalo vlastnícke usporiadanie. Na konci stredoveku obec patrila sčasti mestu Banská Bystrica, potom Turzovcom a napokon banskej komore.¹³¹

Malachov

V doline Malachovského potoka juhozápadne od Radvane leží Malachov. Územie prvýkrát spomína listina Bela IV. z roku 1263. Podľa nej kráľa požiadali o potvrdenie majetkovej držby Kečet (*Geched*) a Peter synovia Svetka (*Zuechk*), ktorému Belo IV. udelil zem v rozsahu dvoch popluží v dedine Radvaň. Vo vlastníctve majetku ich obťažovali synovia Sykoňa (*Sykona*) a iní rybári z dediny Radvaň, ako aj kráľovskí hostia z Bystrice.¹³² Územie, ktoré vlastnil spomínaný Svetko a jeho potomkovia v roku 1263, ako aj v rokoch 1287 a 1291 ležalo podľa metácií v Malachovskej doline. S vlastníctvom bolo priamo spojené i osídlenie, nakoľko v metácia z roku 1287 spomína na brehu Malachovského potoka Kečetov dom. Časť tohto územia v roku 1323 kúpili zemanovia z Radvane. Od roku 1327, kedy sa už objavuje názov tamojšieho lesa Malachov (*Malahaw*) a jeho prislušenstva laz (*laaz*) vlastnili časť chotára aj zemanovia zo Sásovej.¹³³ Napriek údajom o osídlení a vlastníckym vzťahom sa s priamym dokladom o obci Malachov stretávame až od začiatku 15. stor., kedy už bola spolu s okolitými sídlami dedičným majetkom radvanských zemanov.¹³⁴ Aj v nasledujúcich rokoch bola obec rozdelená medzi Barlovcov zo Sásovej a zemanov z Radvane. Barlovské usadlosti roku 1498 získala vdova po Jánovi Kuncovičovi a neskôr Alexej Turzo. O majetky Barlovcov sa zaujímala aj Banská Bystrica. Panovník ich mestu daroval v roku 1518.¹³⁵ V zalesnenom území Malachova na pomedzí kotliny a vrchoviny sa v stredoveku rozšírilo uhliarstvo. O tomto remesle svedčí zmienka z roku 1520 o výmladkovom lese zvanom Uhlište, majetku zemanov z Radvane v chotári Malachova.¹³⁶

*Mertelháza

Na základe stredovekých prameňov možno situovať lokalitu Mertelháza na pravý breh Hrona v chotári obce Kráľová, oproti chotáru Iliaša. V roku 1464 kráľ Matej správcovi Zvolenského hradu Jánovi a jeho bratovi Jurajovi, synom Eliáša z Peťovej dovolil vybudovať mlyn v chotári kráľovskej obce Kráľová na opustenom mieste pri Hrone zvanom Mertelháza (*Merthehaza*), ktoré im pre tento účel daroval so všetkými úžitkami. V nasledujúcom roku adresoval panovník Šahanskému konventu mandát, v ktorom nariadil, aby zástupca hodnoverného miesta s kráľovským človekom viedli a odovzdali do držby spomínanému Jánovi mlyn *ex oposito possessionis Marthelhaza*.¹³⁷ Zápisy v znení Mertelháza (nem. Mertel – Martin, t.j. *Martinova Ves) odkazujú na osobu Mertela, ktorý sa v prvej polovici 15. stor. dostal do príbuzenského vzťahu so zemanmi z Peťovej. Jeho

¹³¹ PISOŇ, *Slovník obcí...*, s. 162.

¹³² MOL DL 84 671; MALINIÁK, K interpretáciám..., s. 58.

¹³³ *RDSI II.*, s. 491, č. 1137; *AO XI. (1327)*, s. 154, č. 325; MALINIÁK, K interpretáciám..., s. 59.

¹³⁴ R. 1401 *Dyonysius... legitimus heres possessionum scilicet Raduan, Podlauciz et Malachow*. MOL, Radvánszky, I. osztály, 2. csomó. Odpis z 1. pol. 17. stor.

¹³⁵ Podiely v dedine r. 1422 *Maleho*; r. 1432 *Malaho*. *Katalóg I.*, s. 65, č. 199; MOL DL 84 711. Porov. RÁBIK, *Banskobystrický...*, s. 14-15; ĎURKOVÁ, *Radvanskovei...*, s. 18, 20.

¹³⁶ MALINIÁK, P.: O aktuálnych problémoch lesníckej historiografie (s príkladmi zo Zvolenskej stolice). In: *Z dejín vedy a techniky stredoslovenského regiónu*. Banská Bystrica, 2009, s. 23.

¹³⁷ MOL DL 84 719, 84 720.

potomkovia žili v Iliashi.¹³⁸ Chýbajúce mladšie doklady o majetku, ako aj jeho poloha môžu poukazovať na (opätovné) opustenie a zánik Mertelházy, alebo jej splynutie s okolitými sídlami, najpravdepodobnejšie s Kráľovou.

Mičiná

V pahorkatine a vrchovine juhovýchodne od Banskej Bystrice leží Dolná a Horná Mičiná. Rozvoj osídlenia na území neskorších obcí zaznamenáva listina z roku 1296. Podľa nej Ondrej III. daroval Radunovmu synovi Mikovi dve zeme. Jedna z nich sa volala *Ostrá Lúka (*terra Huzteyryte*) a nachádzala sa na klčovisku. Druhá zem ležala medzi potokmi Jasenica a Lukavica. V prípade bližšieho určenia polohy Ostrej Lúky možno vychádzať z metácie, ktorá spomína v pramennej oblasti potoka Môlča (severovýchodne od neskoršej Hornej Mičinej) hranice klčoviska zvaného Ostrá lúka.¹³⁹ Mikove územie vystupuje v nasledujúcom období v metáciách Čerína a Poník (Oraviec). Priamo o sídle na tomto území sa dozvedáme v roku 1309. Ostrihomský arcibiskup Tomáš vtedy povolil Mikovi a jeho synom vybudovať v ich dedine nazývanej už Lehota (*villa Lehatha*) kaplnku a cintorín.¹⁴⁰ Názov svedčí o spôsobe založenia sídla miestnymi zemanmi. Patrí k najstarším názvom tohto typu.¹⁴¹ Dedinu Lehota s kaplnkou možno stotožniť s Hornou Mičinou. Podľa mladších dokladov sa v obci nachádzal farský kostol sv. Michala.¹⁴² Názov majetku spočiatku odvodený od klčoviska postupne nahradilo vlastnícke označenie Mikova Lehota, doložené od roku 1328. Ide rovnako o názov neskoršej Hornej Mičinej. Od roku 1374 pramene používajú i maď. označenie Mikefalva (Mikova Ves, t.j. Mičiná).¹⁴³ Názov sa uplatnil najmä v predikátoch zemanov.

V roku 1402 došlo medzi mičinskými zemanmi k del'be majetkových podielov. Pri tejto príležitosti okrem sídelného majetku *Mykefalua* vystupuje i ďalší, nazývaný Dolná Ves či Alsófalva (*Alsowfalua*), totožný s Dolnou Mičinou. Podľa listiny v Dolnej Mičinej v tom čase už stál mlyn. Na začiatku 16. stor. sa nad týmto mlynom nachádzal aj rybník vo vlastníctve zemanov z Mičinej.¹⁴⁴ Hoci delenie majetku na dve časti spomína už donačná listina z roku 1296, starším sídlom bola Lehota v severnej časti Mikovho majetku. V južnej časti majetku sa azda v druhej polovici 14. stor. vyčlenilo ďalšie sídlo, pričom obidve jednotky pramene následne rozlišujú ustálenými označeniami Horná a Dolná Mičiná.

¹³⁸ Pozri heslo Iliáš. Pri vovedení Jána do držby Mertelházy bol r. 1465 prítomný aj Ladislav Mertel z Iliáša (*Merthewl de Pethewfalwa*). MOL DL 84 720.

¹³⁹ *in unum veezueres, que vocatur Huzteyryte*. MOL DL 63 900; *CDH VI./2*, s. 34. Zápis môže poukazovať i na znenie *Hostia lúka. V tomto priestore sa dodnes zachoval názov Host'ová.

¹⁴⁰ *RDSI I.*, s. 295, č. 662.

¹⁴¹ MAREK, Lehoty..., s. 29-30, 38.

¹⁴² Pápežský desiatkový súpis z r. 1332 – 1337 vo Zvolenskom archidiakonáte spomína faru sv. Michala. Môže ísť o Hornú Mičinú. *MVSI I.*, s. 87, č. 489. Inou možnosťou je stotožnenie s kostolom sv. Michala v Budči, alebo so zaniknutým kostolom sv. Michala v Sampore. Patrocínium sv. Michala v mičinskom farskom kostole poznáme od r. 1433. CHMELÍK, Cirkevná organizácia..., s. 52; MEZŐ, *Patrocíniumok...*, s. 292, 308. Porov. aj heslo Sampor.

¹⁴³ R. 1312 *terra Hoztraryt et Pounyk*. *RDSI I.*, s. 421, č. 979. R. 1328 *pro mete possessionis ipsorum Mykelihotaia*. MOL DL 63 908. R. 1351 *Philippo de Michyna*. (!) Opis z pol. 16. stor. SNA, Benický, Archív príboveckej línie, sign. H, fasc. I, nr. 1. R. 1363 *Myke de Mykelehotaya*. MOL DL 63 912. R. 1374 *in possessione Mykofalwa... de dicta Mykefalua*. MOL DL 63 916. R. 1377 *contra Ladislaum filii Johannis de Mykelehota*. MOL DL 63 917.

¹⁴⁴ *ZsO II./1*, č. 1779; ĐURKOVÁ, Rod Mičinských..., s. 28; *Kongreg. prot.*, s. 113, č. 20. Pramene označujú D. Mičinú dokonca len prívlastkom Dolná. R. 1487 *possessionibus Mykefalwa prefata nec non Dolna ac Velkanowa et Molcza in de Zolum*. MOL DL 63 974.

Obidve obce patrili do začiatku novoveku rodu Mičinských, ktorý v nich sídlil a vlastnil kúrie.¹⁴⁵ Podľa zachovaného miestneho názvu môžeme na severný okraj chotára Hornej Mičinej situovať majetok Žiar spomínaný v prvej polovici 15. stor. Vzhľadom na pôvod názvu a jeho polohu vo vyvýšenom teréne išlo zrejme o hospodársky využívané odlesnené územie. Listiny naopak od roku 1432 spomínajú lokalitu Riadok, zaraďovanú medzi sídla vo vlastníctve zemanov Mičinských a neskôr Benických pod označením *possessio*, ďalej však len *predium*.¹⁴⁶ V prípade tejto lokality možno na základe názvu rolí Riadok juhozápadne od Dolnej Mičinej¹⁴⁷ predpokladať, že išlo o menšiu hospodársku jednotku (dvor), ktorá bola neskôr opustená, alebo splynula s dedinou.

Moštenica

Moštenica na sútoku Moštenického a Uhliarskeho potoka je najsevernejším sídlom Zvolenskej kotliny na mieste, kde sa okraj kotliny dostáva do kontaktu so Starohorskými vrchmi. Označenie obce je odvodené od staršieho terénneho názvu, pôvodne azda označujúceho miestny potok. Pri opise východného úseku hraníc chotára Slovenskej Lupče v roku 1340 nachádzame poznámku, že susedí so zemou Moš(te)nice, ktorá zostáva v úžitku hostí z Lupče.¹⁴⁸ Poloha dovoľuje stotožniť uvedenú zem s chotárom neskoršej Moštenice. Prameň nehovorí o osídlení lokality, hospodárske využívanie územia v danom období však nepriamo dokladá nález mincí v Moštenici.¹⁴⁹ Priamym dokladom o rozvoji osídlenia je až listina z roku 1496. Podľa nej majitelia Ľupčianskeho panstva Dóczyovci povolili na svojom hradnom majetku pri potoku Moštenica vybudovať Jánovi a Jurajovi Turzovcom scedzovaciu hutu a hámor.¹⁵⁰ Po vybudovaní týchto zariadení sa s Moštenicou stretávame v roku 1505 v súpise príjmov Ľupčianskeho panstva. S lokalitou možno stotožniť hutu, z ktorej hradné panstvo poberalo príjmy (*proventibus gaze minerum, quod hwtha vocatum*). Priamu správu o tunajšej hute nachádzame v súdnom zápise z roku 1513. Podľa žaloby mesta Banská Bystrica vtedy familári Damiána Dóczyho prepadli istého mládenca, ktorý niesol peniaze do huty Moštenice (*ad gazam Mosthenicze vocatam*) kvôli vyplateniu tamojších robotníkov.¹⁵¹ Ďalšiu správu o hute poznáme v roku 1516, keď sa Bystričania sťažovali na správcov Juraja Turza, ktorí v rozpore s privilégiami mešťanov dodávali pivo do viacerých hutníckych závodov, medzi nimi aj do Moštenice (*Mossowitz*). Na sklonku stredoveku sa s Moštenicou stretávame v zozname svedkov, ako aj v inventári banskobystrického mediarskeho podniku v čase, keď podnik prevzali Fuggerovci.¹⁵² Spolu

¹⁴⁵ ĎURKOVÁ, Rod Mičinských..., s. 34, tab. na s. 35.

¹⁴⁶ R. 1424 *mediam partem ipsius possessionis Zar vocatam*. MOL DL 63 935. R. 1432 *possessionum ut Mikefalwa, Alsomikefalwa, Walkanfalwa et Redek*. MOL DL 63 943. R. 1438 *porciones possessionarias Zary*. MOL DL 63 950. R. 1516 *possessionibus... Felsew molcha, Kysmolcha, Farkasfalwa et predio Radok*. MOL DL 63 994. R. 1566 – 1567 *possessionibus Felsew Mykefalwa et Also Mykefalwa, Mochya nec non portionibus possessionariis in possessione Farkasfalwa ac totali predio Redok*. MOL, P 46, Beniczky család, I. télel, 1. csomó, évr. 1567.

¹⁴⁷ ŠA BB, KSBB, Katastrálna mapa Dolnej Mičinej, 1884, list 4.

¹⁴⁸ *ad terram Mosnyce, que usibus eorundem hospitum de Lypche remanebit deputata. Vysady I.*, s. 131, č. 159.

¹⁴⁹ Nález frisašských fenigov zo 14. stor. Za informáciu ďakujem PhDr. Mariánovi Bovanovi.

¹⁵⁰ SKLADANÝ, M.: Moštenická sciedzacia huta v rokoch 1496 až 1526. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Historica*, XLI, 1995, s. 107.

¹⁵¹ SNA, fond Spoločný archív rodu Révay (ďalej Révay), sign. III. – 4, Rôzne rody, fasc. IV., nr. 4, fol. 3; *Kongreg. prot.*, s. 141, č. 148.

¹⁵² *Katalóg I.*, s. 142, č. 439, s. 213, č. 643, s. 226, č. 677, s. 228, č. 684.

s hutníckou výrobou v oblasti Ľubietovej bola Moštenica v neskorom stredoveku ojedinelým typom sídla v priestore kotliny, či presnejšie v jej okrajovej časti.

Môlča

V doline Môlčanského potoka severovýchodne od Hornej Mičinej sa rozkladá Môlča. Názov sídla je odvodený od vodného toku, ktorý listiny spomínajú od druhej polovice 13. stor.¹⁵³ O zámere osídľovať tento priestor vypovedá prameň z roku 1358. Jakub, syn Petra Šóša (*Sos*) a Filip, Ján a Mikuláš, synovia Tomáša z Poník si vtedy rozdelili majetky v ponickom chotári. Pri potoku Môlča del'ba uvádza mlynisko, ktoré sa nachádzalo v južnom majetkovom podiele, malo však patriť do severného podielu. Majetky v severnom podiele podľa dohody pripadli Jakubovi. Južný podiel patril Tomášovým synom.¹⁵⁴ Prvú správu o obci Môlča poznáme z roku 1360. Ilone (*Ylonch*), vdove po starom bansko-bystrickom richtárovi Hermanovi (*Hermannii iudicis antiqui de Bestercebanaya*) vtedy Hermanov syn Ivan (*Yuan*) na základe rozhodnutia zástupcov Zvolenskej stolice vyplatil veno a dievčenskú štvrtinu z rodinného majetku, podľa obyčaja 200 zlatých alebo 50 budínskych hrivien. Z tejto sumy ihneď zložil 80 zlatých. Pre zvyšné peniaze jej Ivan zveril obec Môlču (*villam seu possessionem Molcha*), ktorú Ján a Mikuláš synovia Tomáša dali do zálohu za 100 zlatých Petrovi synovi Karlmana (*Karlmanni*). Ten ju následne vymenil s Ivanovým otcom Hermanom.¹⁵⁵ Na základe uvedených faktov môžeme pokladať za zakladateľov Môlče vyššie spomínaných zemanov z Poník. V roku 1376 Šóšovci svoje majetky, medzi nimi aj Môlču, vymenili s kráľom Ľudovítom I. za Poltár v Novohradskej stolici.¹⁵⁶ Obec panovník začlenil do Ľupčianskeho panstva. Môlča sa následne objavuje medzi príslušenstvami hradu. K rozdeleniu vlastníctva v obci došlo od roku 1462 a 1464. Časť (polovicu) Môlče vtedy Matej Korvín daroval Ladislavovi z Mičinej zvanému "Zvolenský" – Zólyomi (*Zolomy*).¹⁵⁷ Časti obce v držbe Mičinských pramene na konci stredoveku rozlišujú označeniami Veľká (Horná) a Malá Môlča.¹⁵⁸ Podľa polohy išlo o Hornú a Prostrednú Môlču.

Môťová

Na južnom okraji kotliny juhovýchodne od Zvolena je položená Môťová, dnes súčasť Zvolena. Včasnostredoveké osídlenie v chotári je doložené v polohách Hrádok a Môťovská priehrada.¹⁵⁹ Kontinuitu osídlenia s neskoršou obcou na základe dosiaľ známych prameňov nemožno potvrdiť. Sídlu vzniklo na ľavom brehu rieky Slatiny, kde listina vymedzujúca chotár neskoršieho Lieskovca roku 1263 spomína vstup do kráľovskej obory.¹⁶⁰ S Môťovou (*Mothfalwa*) sa stretávame v roku 1424. Obec vtedy spomína súpis majetkov Zvolenského panstva. V roku 1464 Matej Korvín na žiadosť richtára Petra Plcha (*Pylh*), prisázných Petra

¹⁵³ R. 1263 *usque ad fluvium Mulscha*. PL, Esztergomi Székesfőkáptalan Magánlevéltára, lad. 53, cap. 34, fasc. 6, nr. 1 (fotokópia v Historickom ústave SAV).

¹⁵⁴ *CDA VII.*, s. 206-207, č. 110.

¹⁵⁵ MOL DL 84 697. Ilona mohla byť dcérou Petra Šóša. ZOLNAY, A Madách család..., s. 28.

¹⁵⁶ Pozri pozn. 38.

¹⁵⁷ MOL DL 63 962, 63 963. Z tohto dôvodu Môlču nenachádzame v súpise majetkov hradu Ľupča z r. 1470. MOL DL 38 867, fól. 12-13. Pozri aj pozn. 40.

¹⁵⁸ R. 1474 *possessionibus... Walkanfalwa, Nagmocha, Kysmocha in Zoliensi*. MOL DL 63 969. Porov. aj pozn. 146.

¹⁵⁹ Pozri kapitolu M. Mácelovej, heslo Zvolen, časť Môťová.

¹⁶⁰ *Výsady I.*, s. 47, č. 31.

Babica (*Babych*) a Matúša Cégera (*Czeger*) z Môtovej (*Mothoffalwa*, *Mothowaffalwa*) obnovil výsady obyvateľom dediny Môtová, ktorí plnili služby kráľovských hájnikov. Listinu konfirmoval v roku 1493 Vladislav II. a v roku 1517 aj Ľudovít II.¹⁶¹ Podľa listiny kráľa Mateja vlastnila Môtová aj staršie nezachované listiny vydané uhorskými kráľmi. Existenciu obce preto vzhľadom na zamestnanie obyvateľov a blízkosť kráľovského sídla vo Zvolene môžeme predpokladať už v čase Ľudovíta I., podobne, ako v prípade Hrochote. Môtová a jej obyvatelia vystupujú v účtovných záznamoch mesta Zvolen, kde je názov obce zapísaný okrem hungarizovanej podoby i v domácom znení Môtová.¹⁶² V dokladoch z konca stredoveku sa stretávame s hájnikami z Môtovej prítomnými počas vymedzovania chotárných hraníc na hradných panstvách vo Zvolenskej stolici.¹⁶³ V roku 1507 zástupcovia obce Môtová (*Motfalwa*) uzavreli pred stoličným súdom dohodu o vyplatení odškodného s bývalým dobronivským kastelánom Pavlom či Pavličom (*Paulicz*), ktorý obec vypálil. Dôvodom konfliktu medzi hájnikami a kastelánom mohli byť jeho aktivity v kráľovských lesoch.¹⁶⁴ Obyvatelia Môtovej plnili funkcie hájnikov v postavení slobodníkov aj v novoveku.

Nemce

Obec Nemce sa nachádza severovýchodne od Sásovej na pravom brehu Nemčianskeho potoka. O sídle zachované pramene prinášajú správy až od poslednej štvrtiny 15. stor. V roku 1473 Nemce (*Nemetfalwa*) vystupujú medzi príslušenstvami niekdajšieho majetku Jána Ernsta. V roku 1487 Nemce (*Nemethfalwa*) spolu so Sásovou nachádzame v držbe Barlovcov, ktorí časť obce v uvedenom roku predali Jánovi Kremnitzovi.¹⁶⁵ Napriek chýbajúcim starším dokladom o existencii sídla na základe maďarskej formy názvu Némethfalva V. Rábik predpokladá, že obec mohla vzniknúť už v druhej polovici 13. stor.¹⁶⁶ Rozloženie chotára a asymetrická poloha obce na pravom brehu potoka môžu zároveň naznačovať, že samostatné sídlo s vlastným územím sa vyčlenilo zo susedného chotára, najpravdepodobnejšie z územia Sásovej. Na začiatku 90. rokov 15. stor. sa vlastníkom Nemiec (*Nemethfalw*) nakrátko stal Ondrej Jušt z Vígľaša. Vladislav II. mu obec spolu s okolitými majetkami daroval po tom, ako ich odňal Benediktovi Liptayovi pre nevernosť. Nemce Liptayovci opäť vlastnili v nasledujúcom období. Posledné barlovske usadlosti v obci získal Ján Kuncovič, ktorého potomkovia ich v roku 1501 predali Banskej Bystrici.¹⁶⁷ Napriek snahe o získanie Nemiec a ďalších majetkov zo strany Turzovcov zostala obec do konca stredoveku vo vlastníctve mesta Banskej Bystrice.¹⁶⁸

Očová

Očovú na úpätí Poľany spomínajú pramene od 14. stor. Metácia východnej časti zvolenského chotára (Lieskovca) zaznamenáva v roku 1263 názov potoka *Olchua*. Podľa

¹⁶¹ Okmányi adalék, s. 275, č. II.; MOL DL 24 339, pag. 5-6; MALINIAK, K stredovekým..., s. 109.

¹⁶² R. 1469 *Item dedi hominibus de Mothowa willa... Item de Mothowa villa...* R. 1499 *Item venatoribus de Motfalwa...* R. 1501 *Item Emerico Schanta solvimus de Motwafalwa...* ŠA BB pob. ZV, MZV, MK I., fol. 6, 77, 89.

¹⁶³ MALINIAK, K stredovekým..., s. 112-113. Pozri aj pozn. 62.

¹⁶⁴ *Kongreg. prot.*, s. 114-115, č. 26; MALINIAK, O aktuálnych..., s. 22.

¹⁶⁵ *Katalóg I.*, s. 87, č. 269, s. 94, č. 293, 294.

¹⁶⁶ RÁBIK, Nemecké osídlenie..., s. 54.

¹⁶⁷ *Justh cs. lt.*, s. 149, č. 408; *Katalóg I.*, s. 95, č. 297, s. 101, č. 317, s. 105, č. 330, s. 133, č. 415.

¹⁶⁸ *Katalóg I.*, s. 136, č. 423, s. 144-145, č. 447, s. 165, č. 504.

polohy označenie patrí potoku Očová (dnes Očovka a Hučava).¹⁶⁹ K ďalším dokladom o potoku patrí vymedzenie východných hraníc chotára Čerína (Hrochote) z roku 1351. Okrem potoka Očová spomína metácia na severnej strane aj cestu, ktorá vedie z Očovej do Lupče.¹⁷⁰ Z kontextu vyplýva, že pod označením Očová už vystupuje i sídlo. Na prítomnosť vyvinutejšieho osídlenia v Očovej môžu poukazovať poznatky stavebnohistorického výskumu očovského kostola Všetkých svätých.¹⁷¹ O existencii Očovej v čase Ľudovíta I. svedčí i listina kráľa Žigmunda z roku 1410. Podľa nej panovník potvrdil host'om, ľudu a poddaným zo Slatiny, Očovej a Zolnej ich staré slobody, ktoré vlastnili od čias nebohého kráľa Ľudovíta. Kastelánom a vicekastelánom hradu Vígľaš, pod ktorý patrili nariadil, aby ich naďalej zachovávali.¹⁷² V 15. stor. sa stala Očová spolu so Slatinou, Slatinkou, ako aj Hrochoťou a Zolnou súčasťou venných majetkov uhorských kráľovien na Vígľašskom panstve.¹⁷³ V nasledujúcom období v Očovej a Slatine nachádzame mýta. Tamojším mýtnikom a ich zástupcom kráľ Ladislav V. roku 1454 adresoval mandát, v ktorom určil podmienky vyberania mýta od poddaných a ďalších cestujúcich do Banskej Bystrice a na iné trhy.¹⁷⁴ V rámci Vígľašského panstva plnili obyvatelia Očovej i úlohy kráľovských hájnikov. V roku 1464 práva a povinnosti hájnikov zo Slatiny, Očovej a Hrochote potvrdil Matej Korvín. Medzi spolužiadateľmi o vydanie listiny vtedy vystupujú aj Martin, Benedikt a Peter z Očovej (*Ochowa*). Výsadnú listinu na žiadosť hájnika Petra Soviča z Očovej (*Sophicz de Ochoua*), ako aj Benedikta Hrčku z Očovej (*Herchka de dicta Ochowa*) potvrdil panovník opätovne v roku 1479. V roku 1494 potvrdil výsady na žiadosť Petra Soviča aj Vladislav II.¹⁷⁵ Na konci sledovaného obdobia spomína faru v Očovej (*Otczowa*) Königsbergerov testament z roku 1503. Očovú (*Oczowa, Olsowa*) nachádzame i v zozname fár Zvolenského archidiakonátu vyhotovenom okolo roku 1516.¹⁷⁶ Prítomnosť kostola, mýta, ako aj hájnikov v rámci (časti) obyvateľstva Očovej naznačujú, že patrila k významnejším a väčším obciam Vígľašského panstva.

Olersdorf ► Podlavice

Oravce

V doline Vladárky juhozápadne od Poník ležia Oravce. Podobne, ako v prípade okolitých sídel, možno vznik obce spojiť s dosídľovaním územia v réžii zemepánov. Ondrej III. v roku 1295 zemanovi Filipovi a jeho zaťovi magistrovi Ondrejovi udelil novú donáciu majetku Poniky. Rozčleňovanie majetkovej držby sledujeme v roku 1302. Filip daroval zaťovi Ondrejovi časť Poník, ktorá zo západnej strany susedila s majiteľmi území Čerína a

¹⁶⁹ *Výsady I.*, s. 47, č. 31; ŠMILAUER, *Vodopis...*, s. 128-129.

¹⁷⁰ *in viam, que transit de Ochowa in Lypche... in aquam Ochowa... de aqua Ochowa*. SNA, Benický, Archív príboveckej línie, sign. H, fasc. I., nr. 1.

¹⁷¹ BURAN, D. a i.: *Gotika : Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava, 2003, s. 137 (autor časti M. Togner).

¹⁷² *fideles cives hospites, populique et jobagiones nostri regales in possessionibus seu villis Zalathna, Ochowa et Zolna vocatis*. MOL MKL LR I., pag. 390-391. Konfirmácia z r. 1598. MALINIÁK, K interpretáciám..., s. 67-68.

¹⁷³ R. 1424 *Zalathna, Kyszalathna, Othowa, Horhagh, Zolna*. Okmányi adalék, s. 275, č. II.

¹⁷⁴ *fidelibus nostris tributariis eorumque vicetributariis in loco tributii in Ochowa et Zalathna exigi solitis constitutis*. MOL MKL LR I., pag. 391-392. Porov. MOL DL 14 840.

¹⁷⁵ ŠA BB pob. BB, OH, č. 3; MOL MKL LR V., pag. 617-620. Pozri aj pozn. 61.

¹⁷⁶ *Katalóg I.*, s. 109, č. 339; MELNÍKOVÁ, O stave cirkevnej..., s. 135, 140.

Mičinej.¹⁷⁷ Podľa polohy išlo o majetok v okolí neskorších Oraviec. Napriek torzovitosti prameňov môžeme pozorovať kontinuitu vo vlastníckych vzťahoch. Ondrej, ktorý bol v rokoch 1295 a 1302 spoluvlastníkom Poník patril k najstarším členom liptovského zemianskeho rodu z Palúdzky. Z titulu vlastníctva majetku v roku 1351 vystupuje medzi zemanmi prítomnými počas vymedzovania hraníc susedného Čerína Ondrejov bratranec Mikuláš syn Boda z Palúdzky.¹⁷⁸ V roku 1367 pred Jágerskou kapitulou predniesli sťažnosť šľachtici spríbuznení so zemianskym rodom z Palúdzky. Od príbuzenstva žiadali vyplatenie vena a dievčenských štvrtín pre svoje manželky Katarínu, Elenu a Kláru, dcéry vtedy už nebohého Ondreja. Medzi majetkami, na ktoré sa vzťahoval ich nárok listina spomína Palúdzku a Porubu v Liptove, a Oravce vo Zvolenskej stolici (*Arouch in comitatu Zolyensi*).¹⁷⁹ Vo vlastníctve liptovských zemanov zostali Oravce i v nasledujúcom období. Roku 1440 darovala majetok Oravce či *Oravec (*Orawecz*) kráľovná Alžbeta Ľupčianskemu vicekastelánovi Jurajovi, predkovi rodu Dúbravických. Predtým ho vlastnil Mikuláš Tóth z Liptova, ktorému kráľovná majetok odňala pre nevernosť. Nie je známe, či sa predmetom darovania stali celé Oravce. V roku 1483 totiž užívali zemanovia z Palúdzky v Oravciach (*Oraucze*) vo Zvolenskej stolici dievčenskú štvrtinu, ktorá sa vtedy stala predmetom sporu. V ich vlastníctve nachádzame obec aj v 16. stor.¹⁸⁰ Vzhľadom na pomerne malú rozlohu chotára možno usudzovať, že Oravce patrili k malým stredovekým sídlam.

Ostrá Lúka ► Mičina

Peťová

V doline Peťovského potoka leží Peťová, dnes súčasť Vlkanovej. O území na ľavom brehu Hrona medzi Peťovským potokom a Urpínom hovorí listina, podľa ktorej Ladislav IV. daroval Samuelovi, Preuzlinovi (*Preucilini*) a Michalovi, synom Saula zem *Stojanovu Lúku (*terra Ztoynrete*), výmenou z ich zem Trnie. Listina bola datovaná zrejme v roku 1285. Archeologické nálezy, názov majetku a odkaz na predchádzajúce vlastnícke pomery dokladajú staršie stredoveké osídlenie tohto priestoru, totožného s chotármi neskoršej Peťovej a Iliáša.¹⁸¹ O prítomnosti trvalejšieho sídla – stavby na území Peťovej vypovedá údaj v metácii z roku 1295. Na brehu Hrona spomína dom Saulovho syna Michala. Majetok Saulových potomkov pramene označujú Stojanova Lúka (výnimočne *Saulova Ves) až do začiatku 15. stor.¹⁸² Od prvej tretiny 15. stor. sa uplatnil vlastnícky názov Peťová (podľa Saulovho vnuka Peťa), zvyčajne v maďarských zápisoch Petőfalva.¹⁸³ Názov sa vzťahoval okrem Peťovej aj na susedný Iliáš, ktorý dokumenty začínajú odlišovať samostatným

¹⁷⁷ RA II./4, s. 144-145, č. 4008; A középkori oklevél, s. 900, č. 1 (Balló cs. It.). Pozri pozn. 28.

¹⁷⁸ SNA, Benický, Archív príboveckej línie, sign. H, fasc. I., nr. 1; MAJLÁTH, B.: A Kis-Palugyai és Bodafalvi Palugyay család. In: *Turul*, IX. kötet, 1891, 1. szám, s. 18-20, 34.

¹⁷⁹ MOL DL 90 445.

¹⁸⁰ A középkori oklevél, s. 889, pozn. 3, s. 895, č. 22 (Kispalugyai és Bodafalvi Palugyay cs. It.); MOL DL 18 810; *Katalóg II.*, s. 415, č. 1366, 1367.

¹⁸¹ RA II./2-3, s. 320, č. 3245; MALINIAK, K interpretáciám..., s. 61-62.

¹⁸² R. 1291 *terra filiorum Sauli*. MOL DL 84 676; *CAC V.*, s. 31, č. 20. R. 1359 *possessio Saulfalua, alio nomine Ztoyanreche*. ŠA BB pob. BB, MBB, fasc. 1, num. 4 – S. R. 1377 *de possessione Stoyanrete*. MOL DL 63 917. R. 1382 *Leukus filium Benedicti de Stoyanrethe*. PL, Ipolyi gy., č. 37. Ďalšie doklady MALINIAK, K interpretáciám..., s. 63-64.

¹⁸³ R. 1430 *ad possessiones Petewfalua predictam et oppidum Bistrice vocatum*. MOL DL 63 940. R. 1447 *Petowfalwa*. *Katalóg I.*, s. 73, č. 222. R. 1453 *Petuaffalwa in comitatu Zoliensi... de prefata Petewfallwa*. MOL DL 63 960. R. 1470 *Ladislaio de Pythowa*. MOL DL 38 867, fol. 13.

názvom až od poslednej štvrtiny 15. stor. Peťovú vlastnili v stredoveku zemanovia používajúci spočiatku prímene Peťo, po vyčlenení bočnej línie v Iliášovi už prímene Mertlovič a Eliáš.¹⁸⁴ Koncom sledovaného obdobia sa stretávame i s pomenovaním Dolná Peťová, ktoré Peťovú odlišovalo od severne položenej Hornej Peťovej, t.j. Iliáša.¹⁸⁵

*Platina

Vo vrchovine vo východnej časti chotára Hronseku sa nachádzalo sídlo Platina. Názov pochádza zrejme od označenia potôčika, doloženého počas delby majetku v Hronseku medzi ponickými zemanmi v roku 1358.¹⁸⁶ Južná časť majetku vtedy pripadla Filipovi, Jánovi a Mikulášovi, synom Tomáša z Poník. O existencii sídla sa dozvedáme v roku 1431. Ladislav a Štefan synovia Jána z Mičinej pred Svätobeňadickým konventom protestovali proti zmene vlastníckych vzťahov. Podľa nich vlastnil majetkový podiel v hontianskych Ladzanoch spolu s majetkom Platina (*Plathyno*) vo Zvolenskej stolici Gregor zo Sampora. Po Gregorovej smrti dali jeho synovia tieto majetky do zálohu Bartolomejovi z Bacúrova. Ten ich odpredal za hodnotu zálohovej sumy Jurajovi a Ladislavovi Šóšovi z Poltára, proti čomu protestovali zemanovia z Mičinej.¹⁸⁷ Predkovia Gregora zo Sampora vlastnili Platinu dedične (od roku 1358) a boli blízki príbuzní Šóšovcov.¹⁸⁸ Protest zemanov z Mičinej proti odpredaju Platiny možno zdôvodniť polohou majetku, ktorý z východnej strany azda hraničil s chotárom Mičinej. Šóšovi napriek protestom susedov Platinu získali. Vlastníkmi majetku boli v rokoch 1526 a 1528, kedy sa zemanovia Mičinský a Horvát pred stoličným súdom sťažovali na poddaných Šóšovcov z Hronseku a Platiny (*Platino, Plathino*), ktorí porušovali hranice susedného chotára.¹⁸⁹ Zachované pramene označujú Platinu spoločne s obcami Ladzany a Hronsek výrazom *possessio*. Termín zvyčajne označoval pozemkový majetok s trvalejším osídlením. Vzhľadom na predpokladanú polohu išlo zrejme o nevelké sídlo či azda len usadlosť typu majera.

Podkonice

Na severnom okraji kotliny medzi Priechodom a Moštenicou sú situované Podkonice. Metácia Ľupčianskeho chotára v roku 1340 uvádza na severnej strane v poradí za Selcami a Priechodom hranice s obcou Konice. Pokiaľ nejde o chybu utvorenú pisárom, nemožno vylúčiť, že označenie súvisí s lokalitou (lúkou) Konice, ktorá leží nad dnešnými Podkonicami. V tomto prípade by úprava názvu mohla svedčiť o premiestnení staršieho sídla do nižšej polohy. Na základe názvu sa obyvatelia pôvodne mohli venovať chovu koní potrebných pre Ľupčiansky hrad.¹⁹⁰ Pod ustáleným názvom Podkonice už obec spomína listina z roku 1356, keď zástupcovia Zvolenskej stolice riešili spor o užívanie zeme ležiacej

¹⁸⁴ MALINIÁK, K interpretáciám..., s. 64, tab. na s. 69. Pozri aj heslo Iliáš.

¹⁸⁵ R. 1516 *Smyrtník... de Inferiori Pethafalwa. Kongreg. prot.*, s. 158, č. 212.

¹⁸⁶ *rivulum Platina. CDA VII.*, s. 208, č. 110.

¹⁸⁷ SNA, Benický, Spoločný archív, sign. G, fasc. II., nr. 11.

¹⁸⁸ Podľa genealogických vzťahov bol Gregorovým otcom Mikuláš (zvaný aj Tompoš – Tomáš) syn Tomáša z Poník. MOL DL 42 015, 42 989. Porov. ZOLNAY, A Madách család..., s. 28; ĎURKOVÁ, Vznik a vývoj..., s. 12.

¹⁸⁹ ŠA BB, ZŽ, KP I., fol. 76/pag. 147, fol. 83/pag. 162.

¹⁹⁰ R. 1340 *metas possessionis Connyce. Výsady I.*, s. 131, č. 159; GREGORČOK IGOVĀN, A.: *Podkonice : Historicko-národopisná monografia*. Martin, 1977, s. 19-21.

medzi Priechodom a Podkonicami.¹⁹¹ Obec patrila k majetkom Lupčianskeho panstva. V súpisoch majetkových príslušenstiev sa s ňou pravidelne stretávame od roku 1424 až do konca stredoveku.¹⁹² Viacerých poddaných z Podkonic nachádzame medzi neurodzenými familiármi hradu Lupča v roku 1504.¹⁹³ Mená môžu poukazovať na pestrejšie etnické zloženie obyvateľstva.

Podlavice

Na severozápadnom okraji kotliny v doline Tajovského potoka ležia Podlavice. Názov obce sa objavuje v prameňoch v roku 1368, keď prebiehal územný spor o dedinu *Podlawycha* či *Podlahnycha* medzi Dionýzom z Radvane a Banskou Bystricou. Dionýz mestu zakázal užívať tento majetok. O vlastníctve Podlavíc v dedičnej držbe tohto zemana nachádzame správu aj v roku 1401.¹⁹⁴ Na základe uvedených údajov možno predpokladať, že zakladateľmi a prvými majiteľmi obce boli členovia zemianskeho rodu z Radvane. V roku 1402 došlo opäť k sporu medzi radvanskými zemanmi a banskobystrickými mešťanmi. Zvolenská stolica vtedy vyšetrovala sťažnosť Jána z Radvane na bystrického mešťana Mikuláša, ktorý vybudoval hámor nad potokom na Jánovom majetku *Podlavica. Roku 1404 počas vymedzovania hraníc medzi zemanmi a mestom zaraďuje metácia Podlavicu do vlastníctva Jána z Radvane.¹⁹⁵ Časť sídla už na konci 14. stor. patrila i mešťanom z Banskej Bystrice. Vytvorili si pre obec samostatný nemecký vlastnícky názov Ol(iv)ersdorf.¹⁹⁶ Od polovice 15. stor. sa stretávame s majiteľom Podlavíc mešťanom Štefanom Jungom, ktorý obec v roku 1466 predal Jánovi Ernstovi a Jánovi Túzovi z Laku. Keď v roku 1469 Matej Korvín potvrdil Ernstovi držbu majetkov, listina spomína v jeho vlastníctve Horné a Dolné Podlavice.¹⁹⁷ Prívlastky dokladajú vtedajšie rozdelenie obce medzi dvoch spoluvlastníkov, avšak označujú i dve osobitné časti sídla. Vysvetľuje to i súčasný názov v plurále Podlavice. Obec neskôr patrila pod komorskú správu, pričom od Ernestovcov ju roku 1515 získali do nájmu Turzovci. V ich držbe obec nachádzame na konci stredoveku.¹⁹⁸

Ponická Lehôtka

V doline potoka Vladárka severovýchodne od Poník sa nachádza Ponická Lehôtka. Vznik obce, podobne, ako v prípade susednej Môlče môžeme spájať s dosídľovaním územia za účasti zemanov z Poník. Lehôtka vznikla na majetku, ktorý po deľbe Poník roku 1358 pripadol Jakubovi synovi Petra Šóša. Pod označením *Lehotha* ju nachádzame medzi majetkami, ktoré Šóšovci vymenili s kráľom Eudovítom I. (v roku 1376) za Ladzany a

¹⁹¹ R. 1356 *communitas de Priechod (!) et de Potkonicz*. ŠA BB pob. BB, OP, č. 5. Konfirmácia z r. 1584.

¹⁹² Pozri pozn. 116. R. 1504 – 1506 *Pryhod, Podkonycze, Hedel, Lwchethyno*. MOL DL 30 864.

¹⁹³ *Simone Deak, Stephano Habranowycz, Ambrosio Valac, Demgenowa, Vrbano Globodnik, (!) Ladislao Sewlowycz, Senkowa vidua, Laurencio Deak, Gregorio Sewlowych et Thoma Wros in Podkonycz*. MOL DL 21 245.

¹⁹⁴ MOL DL 84 699. Pozri aj pozn. 134.

¹⁹⁵ R. 1402 *in territorio possessionis Iohannis Podlauicha*. ZsO II./1, č. 1699. R. 1404 *quandam villam ipsius Iohannis filii Petri Podhlawnycha*. MOL DL 84 706; *Katalóg I.*, s. 61, č. 185.

¹⁹⁶ R. 1390 *Andrea de Olersdorff*; r. 1393 *Martinus de Pudleycz*. *Számadáskönyvei*, s. 81, 90; *Katalóg I.*, s. 49, č. 133; RÁBIK, *Nemecké osídlenie...*, s. 51.

¹⁹⁷ *Podlawycz Superioris, Podlawycz Inferioris*. MOL DL 36 867, fol. 8.

¹⁹⁸ *Katalóg I.*, s. 106, č. 331, s. 130, č. 407, s. 176, č. 542.

Poltár v Hontianskej a Novohradskej stolici.¹⁹⁹ Sídlo následne prešlo do správy Ľupčianskeho panstva. Súpis majetkov hradu Ľupča z roku 1424 spomína Ponickú Lehôtku pod maď. označením *Malé Poniky (*Kysponik*).²⁰⁰ Súpisy hradných majetkov Ľupčianskeho panstva uvádzajú v neskorom stredoveku Ponickú Lehôtku pod označeniami Lehota i Lehôtka.²⁰¹ V dokladoch tohto druhu sa sídlo objavuje nepravidelne, čo možno zrejme vysvetliť spoločným evidovaním so susednými a väčšími Ponikami.

Poniky

V severovýchodnej časti kotliny v doline Vladárky sa nachádzajú Poniky. Starší horizont stredovekého osídlenia v rozsiahlom ponickom chotári podľa súčasných poznatkov nemožno doložiť. O rozvíjaní osídlenia na tomto území hovorí pramene od 80. rokov 13. stor. Zalesnené územie Poník (*terram seu silvam Ponyk vocatam*) daroval Ladislav IV. v roku 1284 zemanovi Filipovi synovi Tomáša. Ondrej III. v roku 1295 Filipovi a jeho zaťovi magistrovi Ondrejovi udelil novú donáciu Poník (*Ponik*). O rozčleňovaní majetkovej držby svedčí listina z roku 1302. Filip podľa nej daroval zaťovi Ondrejovi časť Poník (*Ponyk*), ktorá susedila s Čerínom a Mičinou.²⁰² Išlo o územie neskorších Oraviec. V roku 1310 ostrihomský arcibiskup na žiadosť zemanov z Poník zriadil v obci faru. Kostol bol zasvätený sv. Jánovi Evanjelistovi.²⁰³ V nasledujúcich desaťročiach napredovalo hospodárske využívanie ponického chotára, vrátane banskej činnosti. V rokoch 1350 a 1358 spomínajú delby majetkov v Ponikách baňu na zlato. Podľa opisu ležala západne od obce v okolí Drienka a zostala v spoločnom úžitku zemanov. V obci sa nachádzali horný a dolný mlyn. Dolný mlyn spolu s mlyniskom v doline Môlče mali pripadnúť Jakubovi, synovi Petra Šóša. Horný mlyn pripadol Filipovi, Jánovi a Mikulášovi, synom Tomáša.²⁰⁴ Nevylučujeme, že na Poniky sa vzťahuje doklad z roku 1356, kedy počas vymedzovania hraníc medzi Priechodom a Podkonicami nachádzame medzi svedkami z okolia aj istého Vidu z dediny zapísanej v zachovanom znení listiny vo forme *Sowsz*. Zápis uvádza azda meno vlastníka obce v podobe Šoš.²⁰⁵ Z iniciatívy zemepánov sa v severnej časti ponického chotára v uvedenom období sformovala Ponická Lehôtka. V roku 1373 Petrovi synovi Jakuba Šóša a jeho bratrancovi Tomášovi synovi Filipa Šahanský konvent potvrdil darovaciu listinu na držbu Poník. Krátko nato v roku 1376 ponickí zemanovia svoje majetky Poniky, Dúbravicu, Ponickú Lehôtku a Môlču vymenili s kráľom Ľudovítom I. za Ladzany v Hontianskej a Poltár v Novohradskej stolici.²⁰⁶ Rovnako, ako v prípade výmeny majetkov so zemanmi z Čerína, panovník tieto obce začlenil do kráľovského hradného panstva.

Poniky od tohto obdobia patrili k Ľupčianskemu hradu. V roku 1400 sa vďaka výsadám udeleným zvolenským županom Dávidom Albišim (*de Albeus*) stali slobodnou dedinou. Poddaní nadobudli obmedzené práva a slobody. Župan im povolil slobodne voliť

¹⁹⁹ CDA VII., s. 207, č. 110; ZsO II./2, č. 6739; MOL DL 42 015; ZOLNAY, A Madách család..., s. 21.

²⁰⁰ Okmányi adalék, s. 274, č. II; MAREK, Lehoty..., s. 29.

²⁰¹ R. 1465 *Lehota*; r. 1470 a 1504 *Lehothka*. MOL DL 30 861, 38 867, fol. 12 a DL 21 245.

²⁰² CDP VI., s. 302-303, č. 220, s. 285-286, č. 206; RA II./4, s. 144-145, č. 4008; A középkori oklevél, s. 900, č. 1.

²⁰³ ŠOTNÍK, S.: Zakladacia listina fary v Ponikách z roku 1310. In: *Slovenská archivistika*, 34, 1999, č. 1, s. 53-54; CHMELÍK, Cirkevná organizácia..., s. 52.

²⁰⁴ MOL DL 84 691; CDA VII., s. 206-207, č. 110; ĎURKOVÁ, Vznik a vývoj..., s. 14-15.

²⁰⁵ *Wida de villa Sowsz*. ŠA BB pob. BB, OP, č. 5. Konfirmácia z r. 1584. Stotožnenie s neznámou lokalitou Závoz sa nejavi presvedčivé, nakoľko listina v metácii spomína cestu zvanú Závoz v odlišnom tvare. Porov. ĎURKOVÁ, Vývoj osídlenia..., s. 180. Pozri aj heslo Priechod.

²⁰⁶ MOL DL 41 886, 42 015; ZsO II./2, č. 6739.

richtára s právom súdiť spory v obci. Richtára obyvatelia Poník už nemuseli prijímať spomedzi úradníkov zvolenského župana. Poničania mali odvádzať pravidelné peňažné dávky a podiel z vyťažených rúd Ľupčianskemu kastelánovi. Dva a pol usadlosti v dedine patrilo kráľovským hájnikom. V roku 1404 výsady obci potvrdil kráľ Žigmund. V listine zároveň určil, že Poniky sa majú riadiť krupinským právom.²⁰⁷ Medzi príslušenstvami Ľupčianskeho panstva vystupujú Poniky spočiatku ako slobodná dedina (*Ponyk lybera*), častejšie však bez rozlíšenia spoločne s ostatnými poddanskými obcami. V priebehu 15. stor. sa stretávame i s označovaním Poník termínom mestečko. Zaradovanie do tejto kategórie postupne prevládlo.²⁰⁸ O fare v Ponikách na konci stredoveku hovorí testament M. Königsbergera, ktorý v roku 1503 venoval finančný obnos i farnosti *Poynik*. Juraja, farára mestečka Poniky (*Ponyck*) nachádzame v listine z roku 1517.²⁰⁹ Za hlavný dôvod zaradenia Poník do skupiny vyvinutejších výsadných sídel možno pokladať baníctvo. Potrebnú hospodársku základňu mestečku poskytoval rozsiahly chotár.

Povrazník

Na severovýchodnom okraji kotliny východne od Poník je položený Povrazník. Správy o obci možno sledovať od 15. stor. V roku 1424 Povrazník (*Powraznik*) nachádzame medzi príslušenstvami Ľupčianskeho panstva.²¹⁰ Ďalšie správy o zaradení sídla medzi hradnými majetkami nepoznáme. Nemožno vylúčiť, že išlo len o dočasné pripojenie obce k panstvu. Od roku 1442 vlastnili majetok v osade Povrazník (*villula Powraznyk nuncupata*) Mikuláš a Ján, synovia Pavla z Kecerovského Lipovca. Povrazník bol v tom čase príslušenstvom majera pri Banskej Bystrici. V predchádzajúcom období patrili tieto majetky nebohému banskobystrickému mešťanovi Jurajovi Rábovi.²¹¹ S rovnoznačným nemeckým názvom Povrazníka Seilersdorf sa stretávame v roku 1465. Panovník vtedy vzhľadom na škody utrpené v plienení počas vojen potvrdil Ľubietovej a jej poddanským obciam Povrazníku (*Zailerdorff*) a Šajbe oslobodenie od platenia komorského zisku.²¹² Obec opakovane menila majiteľov, čo môže poukazovať na jej starší pôvod, azda už pred 15. stor. Napriek neskorému vlastníckemu spojeniu Povrazníka s Ľubietovou môžeme predpokladať, že sídlo vzniklo v Ľubietovskom chotári a jeho obyvatelia sa pôvodne mohli podieľať na okolitej banickej a hutnickej výrobe.

Priechod

Na severnom okraji kotliny severne od Slovenskej Ľupče sa rozkladá Priechod. Hranice obce (chotára) Priechodu uvádza metácia Ľupčianskeho chotára v roku 1340. Obec spomína i listina z roku 1356, kedy zástupcovia Zvolenskej stolice riešili spor o užívanie

²⁰⁷ *Hunyadiak kora XI.*, s. 85-88, č. CCCLVIII.; ZEMKO, J. a i.: *Poniky 700 ročné*. Martin, 1982, s. 30-31 (autorka kapitoly D. Lehotská).

²⁰⁸ Okmányi adalék, s. 274, č. II. Na kruhopise pečatidla Poník z prvej polovice 15. stor. je sídlo označené termínom *civitas*. RAGAČ, R.: Mestečko Poniky. Historický vývoj erbu a pečatí. In: *Slovenská archivistika*, 37, 2002, č. 1, s. 120-122. Prvý prípad, keď panovník označuje Poniky ako *oppidum* poznáme z r. 1473. Matej Korvín podľa listiny potvrdil hájnikom v mestečku Poniky oslobodenie od platenia daní. MOL DL 17 505.

²⁰⁹ *Katalóg I.*, s. 109, č. 339; MELNIKOVÁ, O stave..., s. 133, 135; MOL DL 94 924.

²¹⁰ Okmányi adalék, s. 274, č. II.

²¹¹ MOL DL 107 900. Pozri aj heslo Majer.

²¹² *Hunyadiak kora XI.*, s. 117, č. CCCLXXI.

zeme ležiacej medzi Priechodom a Podkonicami.²¹³ V opise hraníc sa vtedy stretávame i s cestou zvanou Závoz (*Zawos*), čo môže vzhľadom na obsah názvu Priechod poukazovať na možnosť, že obec vznikla pred polovicou 14. stor. pri starej ceste. Priechod patril k stálym majetkom Ľupčianskeho hradu. Sídlu vystupuje medzi obcami podliehajúcimi panstvu počas celého sledovaného obdobia.²¹⁴ Niekoľkých poddaných z Priechodu nachádzame medzi neurodzenými familiárnymi Dóczyovcov v roku 1504.²¹⁵ Z roku 1519 pochádza doklad o dome – krčme v Priechode, kde turzovskí familiári prepadli a zajali poddaného Dóczyovcov.²¹⁶ V držbe tohto rodu zostal Priechod spolu s okolitými obcami až do začiatku novoveku.

Pršany

Na západnom okraji Zvolenskej kotliny južne od Malachova ležia Pršany. Vznik sídla v členitom teréne na mieste kontaktu kotliny s Kremnickými vrchmi súvisí s kolonizáciou územia v oblasti Malachova. V roku 1327 zálohoval Gottschalov syn Ondrej svoj les *Malahaw* spolu s akýmsi lazom (*laaz*) Mikulášovi zvanému Sas (*Zaaz*), členovi zemianskeho rodu zo Sásovej.²¹⁷ Nemecký variant názvu *Malahau zahrňujúci základ -hau, ako aj údaj o vyklčovanom pozemku (*laze*) naznačujú, že išlo už o čiastočne odlesnené horské územie. Na jeho osídlení sa z iniciatívy zemepánov podieľali bližšie neznámi hostia. Podľa listiny z roku 1401 sa mali na hmotnom zabezpečení učiteľa v neďalekej Radvani podieľať aj hostia z Pršian.²¹⁸ Kontinuitu vo vlastníckych pomeroch dokladá listina z roku 1407. Podľa nej Lukáš syn Mikuláša zo Sásovej zálohoval svojim príbuzným usadlosť v Pršanoch o rozlohe jednej štvrtiny lánu.²¹⁹ Údaje o pôde získanej vyklčovaním lesa, o host'och a vymeriavaní pozemkov v lánoch dovoľujú predpokladať vznik obce za účasti lokátora, nepochybne na nemeckom práve.²²⁰ Majetky v Pršanoch vlastnili i v nasledujúcich rokoch Barlovci zo Sásovej. Svojmu veriteľovi Jánovi Kuncovičovi ich odstúpili v roku 1498.²²¹ V roku 1518 daroval Ľudovít II. majetky po Kuncovičovej vdove Barbore v Pršanoch aj Malachove mestu Banská Bystrica. Polovicu majetkov v týchto obciach získal ešte v predchádzajúcom roku Alexej Turzo.²²² Poloha Pršian v horskej oblasti môže poukazovať na zamestnanie obyvateľ'ov, ktorí sa okrem poľnohospodárstva venovali aj spracovaniu dreva, zrejme pred okolité bane a huty.

²¹³ R. 1340 *metas possessionis Prehud. Výsady I.*, s. 131, č. 159. R. 1356 *communitas de Priechod (!) et de Potkonicz.* ŠA BB pob. BB, OP, č. 5. Konfirmácia z r. 1584.

²¹⁴ Pozri pozn. 116 a 192.

²¹⁵ *Barthos, Karol Kolar, Thoma, Laurencio in Prehkod.* MOL DL 21 245.

²¹⁶ *ad quendam tabernam in possessione Priehod habitam. Kongreg. prot.*, s. 184, č. 289.

²¹⁷ *quandam silvam suam Malahaw vocatam cum quandam laaz sibi attinenti.* MOL DL 60 197; *AO XI.* (1327), s. 154, č. 325; ĎURKOVÁ, *Vznik a vývoj...*, s. 25.

²¹⁸ *scholastico in Prssen saltem ab hospitibus, prorogativa scholastici.* MOL, Radvánszky, I. osztály, 2. csomó. Odpis z 1. pol. 17. stor.

²¹⁹ *Katalóg I.*, s. 63, č. 192; RÁBIK, *Banskobystrický...*, tab. 1 na s. 9 a tab. 4 na s. 13.

²²⁰ KÖRMENDY, A.: *Melioratio terrae : Vergleichende Untersuchungen über die Siedlungsbewegung im östlichen Mitteleuropa im 13. – 14. Jahrhundert.* Poznań, 1995, s. 222, 232.

²²¹ R. 1420 a 1422 *Persen. Katalóg I.*, s. 63-64, č. 192, 196. Pozri aj RÁBIK, *Banskobystrický...*, s. 14-15.

²²² *Katalóg I.*, s. 149, č. 460, 461.

Radvaň

Na pravej strane Hrona južne od Banskej Bystrice leží Radvaň, dnes súčasť Banskej Bystrice. Písomné pramene spomínajú Radvaň po prvýkrát roku 1263. O potvrdenie svojej majetkovej držby vtedy požiadali Kečet a Peter, synovia Svetka, ktorému Belo IV. udelil zem v rozsahu dvoch popluží v Radvani (*in villa Raduana*). Vo vlastníctve majetku ich obťažovali synovia Sykoňa a iní rybári z dediny Radvaň, ako aj kráľovskí hostia z Bystrice. Majetok Svetkových synov a Kečetov dom v doline Malachovského potoka poznáme i v nasledujúcich desaťročiach. Ležali vo vnútri veľkého radvanského chotára a boli približne totožné s územím neskoršieho Malachova.²²³ Potvrdenie držby a donácie v Radvani adresované Dionýzovi, predkovi rodu Radvanských, poznáme z rokov 1287 a 1291. Podľa prvej z listín už na konci obce stál kostol zasvätený Panne Márii.²²⁴ Okrem zemanov z Radvane v rokoch 1263 a 1287 vlastnili majetky v Radvani aj kráľovskí rybári. Prítomnosť tejto skupiny služobníckeho obyvateľstva, ako aj vlastnícky názov sídla (podľa osobného mena Radvan) poukazujú na starší, azda ešte včasnostredoveký pôvod obce. O rozsahu osídlenia vypovedajú len nepriame doklady. K roku 1313 sa vzťahuje správa, že zeman Tomáš z Radvane vlastnil okrem Radvane i druhú dedinu (*secundam villam*).²²⁵ Do úvahy možno v tejto súvislosti vziať údaje o dedine Rybáre, neskôr Kráľovej, ktorá sa nachádzala v blízkosti Radvane a v staršom období mohla mať s ňou spoločný chotár.

Farský kostol v Radvani slúžil potrebám miestnych obyvateľov aj okolitých sídel. Do roku 1309 bola jeho filiou i Horná Mičiná.²²⁶ Vyržovanie kňaza bolo v kompetencii zemepánov, pričom konkrétne podmienky v tomto ohľade určuje listina vydaná verejným notárom s datovaním k roku 1401. Pri súpise povinností poddaných voči fare dokument odkazuje na staršie zvyklosti. Okrem farára spomína aj funkciu kaplána, ale aj učiteľa, čo svedčí o existencii školy. Podľa prameňa mal okrem sedliakov a želiarov odvádzať podiel z obilia na hmotné zabezpečenie fary aj mlynár.²²⁷ Ďalšiu správu o škole (učiteľovi) v Radvani poznáme z roku 1434. Obec zostala až do novoveku v držbe Radvanských, používajúcich predikát z Radvane (sporadicky Radvanfalfa).²²⁸ Rod si v obci vybuďoval kúrie, v mladších prameňoch rozlišované ako horný a dolný dvor. Okrem poľností k nim patrili aj rybníky.²²⁹ Radvaň patrila od stredoveku k významnejším a zrejme väčším obciam. Podobne, ako Horná a Dolná Mičiná sa stala zemepanským sídlom a lokálnym strediskom cirkevnej správy.

²²³ MOL DL 84 671; MALINIÁK, K interpretáciám..., s. 58-59.

²²⁴ R. 1287 *terram suam, quam habet in Radona... versus ecclesiam Virginis Gloriose in fine ville Rodona*. MOL DL 84 679; CAC XII., s. 453-454, č. 379. R. 1287 *Janus de Rodoan*. RA II./2-3, s. 378, č. 3440. R. 1291 *dimidietatem terre Raduana... due dimidietates seu partes terre Raduana... separat terram Raduana*. MOL DL 84 676; CAC V., s. 30-31, č. 20. Pozri aj ĎURKOVÁ, Radvanskovci..., s. 14-15.

²²⁵ RDSI II., s. 75, č. 122.

²²⁶ CHMELÍK, Cirkevná organizácia..., s. 51; MVS I., s. 86, č. 487.

²²⁷ MOL, Radvánszky, I. osztály, 2. csomó. Odpis z 1. pol. 17. stor. Za upozornenie na prameň ďakujem PhDr. Radoslavovi Ragačovi, PhD.

²²⁸ MOL DL 84 712, 84 750; ĎURKOVÁ, Radvanskovci..., s. 18, tab. na s. 22.

²²⁹ MOL, Radvánszky, I. osztály, 3. csomó, 50. szám. Deľba majetkov medzi Jurajom a Františkom Radvanským r. 1557.

Rakytovce

Severne od Badína na pravej strane Hrona sa nachádzajú Rakytovce. O osídľovaní územia hovorí listina z roku 1295. Mikuláša syna Abraháma z hornej dediny hostí z Badína podľa nej Ondrej III. povýšil medzi jobagiónov a daroval mu natrvalo časť zeme v rozsahu dvoch popluží, vyčlenenú z chotára Badína pri obci Kremnička.²³⁰ Abrahámovi potomkovia na tomto území založili sídlo, ktoré dostalo názov *Rakytovec, v pomadžarčených zápisoch obvykle Rak(it)ócz. V predikátoch zemanov prítomných pri riešení sporu na Ostrej Lúke sa s týmto názvom stretávame od rokov 1356 a 1360.²³¹ Podľa zistenej príslušnosti Pavla zvaného Guba možno s Rakytovcom stotožniť *Gubovu Ves (maď. Gubafalva), doloženú v prameňoch na začiatku 15. stor.²³² Totožnosť Rakytovca so zemou vyčlenenou z badínskeho chotára a s Gubovou Vsou dokladá i listina z roku 1437. Potomkovia Petra Gubu z Rakytovca vtedy požiadali o potvrdenie listín na držbu ich majetku. V nasledujúcom období tunajší zemania pôsobili vo funkcii kráľovského človeka.²³³ Od 15. stor. sídlo pozostávalo z dvoch častí. Majetkové podiely v nich získali Barlovci zo Sásovej. Medzi majetkami, ktoré Anna Barlová v roku 1491 zálohovala za 3000 zlatých Ondrejovi Juštovi, nachádzame aj Dolný Rakytovec (*AlsoRakythowecz*). Po smrti Mateja Rakytovského (*Rakythowsky*), ktorý zomrel bez potomkov, daroval kráľ Vladislav II. v roku 1495 jeho šľachtickú kúriu a dve poddanské usadlosti v Rakytovci Ondrejovi Juštovi. Proti vovedeniu Jušta do držby tohto majetku, označeného v roku 1498 *Malý Rakytovec (*KysRakythowecz*), protestovali Klement a Imrich Gubovci, ktorí už používali predikát *de Gadoch*.²³⁴ V roku 1502 protestovali Gubovci pred panovníkom proti Anne, dcére Juraja Barlu zo Sásovej, ktorému kedysi zálohovali svoj majetok Horný Rakytovec (*FelsewRakytowecz*), avšak Anna im ho odmietala vrátiť. Spor sa mal ďalej prejednávať pred Zvolenskou stolicou a Hodnoverným miestom Svätobeňadického konventu.²³⁵ Obeidva Rakytovce boli počas stredoveku šľachtickými majetkami. Vzhľadom na pomenovanie Dolného Rakytovca spojením Malý Rakytovec možno usudzovať, že dolná (južná) časť obce bola v porovnaní s hornou (severnou) časťou v neskorom stredoveku menšia.

*Riadok ► Mičiná

Rudlová

Severovýchodne od Banskej Bystrice leží Rudlová, dnes súčasť Banskej Bystrice. K vyčleneniu obce z chotára Sásovej v podobe dcérskej štvrtiny došlo zrejme v druhej polovici 14. stor. Obec dostala názov podľa banskobystrického richtára Rudelina, ktorý sa

²³⁰ CDH VI./1, s. 346; MALINIÁK, K interpretáciám..., s. 61.

²³¹ R. 1356 *Paulus filius Abraham de Rekolch*. MOL DF 254 169. R. 1360 *Paulus dictus Guba de Rakoch seu Erdeuhath de Rakoch*. MOL DF 254 170. Erdöhát pochádzal zo Stojanovej Lúky na opačnej strane Hrona. MALINIÁK, K interpretáciám..., s. 62-63.

²³² R. 1401 *Andreas filius Guba de Rakytolch*. MOL DL 84 701. R. 1402 *Andreas de Gubafalwa*. MOL DL 84 704. R. 1418 *Andreas de Gwbafalwa*. ZsO VI., č. 2209. Porov. ĎURKOVÁ, Vznik a vývoj..., s. 26.

²³³ R. 1437 *possessionis eorum Rakytocz*. MOL DL 105 271. R. 1448 *Blasius vel Ladislaus de Rakythowecz*. MOL DL 107 907. R. 1464 *Ladislaus Rakatossky... Ladislao de Rakytolczky*. (!) MOL DL 105 273.

²³⁴ *Iusth cs. lt.*, s. 146, č. 401, s. 148, č. 405, s. 177-178, č. 482, 484, s. 195-196, č. 537.

²³⁵ MOL DL 105 280. Juraj alebo Ďurík (*Dwryg*) Barla zomrel pred r. 1467. *Iusth cs. lt.*, s. 54, č. 126, 128; *Katalóg I.*, s. 70, č. 211.

príženil do zemianskej rodiny Barlovcov v Sásovej. Predchádzajúce osídlenie na tomto území v majetku mesta (lokality Banoš) dokladá zmienka o majeri nebohého Slováka Banuša.²³⁶ Samostatnú obec Rudlová pramene uvádzajú od konca 14. stor., keď jej obyvatelia odvádzali mestu peňažné dávky. Sídlo vzniklo v intenzívne využívanom a hustejšie osídlenom území, čo sa prejavilo v obmedzenej hospodárskej základni obce. Kvôli malej rozlohe svojho chotára a chýbajúcim lesom sa zemaniam z Rudlovej a Kynceľovej v závere vlády kráľa Žigmunda dostávali do sporov s vlastníkmi susednej Sásovej, kde protiprávne ťažili drevo. Banskobystrickí mestskí poddaní z Rudlovej v roku 1485 rozšírili svoje majetky kúpou pozemku od mesta. Kúpený majetok sa nachádzal na pomedzí Rudlovej a Sásovej.²³⁷ Zálohovanie okolitých barlovských obcí Ondrejovi Juštovi sa stalo príčinou sporu s mestom Banská Bystrica, ktoré sa zrejme cítilo ohrozené v držbe svojich majetkov v Rudlovej. Krajinský sudca nariadil preto v roku 1492 medzi sporiacimi sa stranami v tejto záležitosti vyšetrovanie.²³⁸ Poddanské usadlosti Banskej Bystrice v Rudlovej môžu naznačovať, že na založení obce sa spolu s Rudelinom a zemanmi zo Sásovej priamo podieľalo aj mesto. K majetkom mesta patrila Rudlová aj v novoveku.²³⁹

Rybáre

Severne od Zvolena na ľavom brehu Hrona sú položené Rybáre, dnes súčasť Sliača. Včasnostredoveké osídlenie územia dokumentuje slovanská osada v polohe Horné zeme s dokladmi o spracovaní rúd a úprave kovov vo veľkomoravskom období.²⁴⁰ Zamestnanecký názov obce a najstaršie písomné správy vypovedajú o obyvateľoch, ktorí v arpádovskom období plnili služby rybárov. Prvýkrát ich spomína metácia územia neskoršieho Hronseku a Veľkej Lúky, ktorá v roku 1250 postupovala od sútoku Hrona s Vlčím potokom na západ k hraniciam s kráľovskými rybármi (*terminos cum piscatoribus regalibus*).²⁴¹ Podľa priebehu ohraničenia územie rybárov zasahovalo v tom čase aj na pravý breh Hrona. V roku 1254 Belo IV. daroval Zvolenu zem dediny *Rybáre (*Halaz*), v ktorej dovtedy bývali kráľovskí rybári. Nešlo však o Rybáre na Sliači, ale podľa polohy o zem na juhozápad od zvolenského chotára oproti Budči.²⁴² Z ďalších prameňov už existenciu tohto sídla nepoznáme. Hranice územia rybárov medzi Zvolenom a Veľkou Lúkou poznáme z rokov 1263 a 1293. Druhá z listín spomína pri opise hraníc na ľavom brehu Lukavice pozemky hájnikov Ladislava, Srečina a Damu a tiež rybárov Poznana, Nižika a Radislava z Rybárov.²⁴³ V prameňoch vystupuje obec spočiatku pod maďarským názvom Halász, ktorý je doslovným prekladom slovenského názvu Rybáre. Uhorské pramene používali tento termín pre sídla obývané rybármi bez ohľadu na ich národnosť.²⁴⁴ Vo vrcholnom

²³⁶ R. 1379 *alodium quondam Sclavi Banusch dicti*. *Katalóg I.*, s. 28, č. 43. RÁBIK, Nemecké osídlenie..., s. 53.

²³⁷ R. 1390 *villa Rudelini*. *Számadáskönyvei*, s. 96, 98. Doklady v znení *Rydelfalua a Rwdelsdarf*. *Katalóg I.*, s. 68-69, č. 206, 207, 209, 210, s. 93, č. 291.

²³⁸ R. 1492 *Rwdlyafalwa*. *Iusth cs. lt.*, s. 154, č. 421, s. 156, č. 428.

²³⁹ PISOŇ, *Slovník obcí...*, s. 168.

²⁴⁰ Pozri kapitolu M. Mácelovej, heslo Sliač.

²⁴¹ *CDSI II.*, s. 243, č. 349; *Pramene III.*, s. 168-169, č. 77.

²⁴² *CDSI II.*, s. 308, č. 444; MARSINA, R.: K najstarším dejinám Zvolena. In: *Historický časopis*, 37, 1989, č. 6, s. 800-801.

²⁴³ R. 1263 *metas et terminos piscatorum*. *Výsady I.*, s. 47, č. 31. R. 1293 *a terris Ladizlay, Zerechun et Dama custodum silvarum vestrarum... a terris Paznani, Nysik et Radizlay piscatorum vestrarum de Halaz*. *MOL DL* 63 899; *CAC X.*, s. 120, č. 80.

²⁴⁴ MOÓR, *Slawischer Einfluss...*, s. 19-20. Pozri aj pozn. 52.

a neskorom stredoveku, keď už miestni poddaní prestali plniť povinnosti rybárov, nachádzame v Rybároch drobnú šľachtu. V roku 1372 mohol Ľudovít I. darovať Gregorovi synovi Valenta usadlosť v Rybároch zvanú Jakubova. Donáciu potvrdil v roku 1465 Matej Korvín na žiadosť Juraja syna Mikuláša Kováča, syna vtedy už nebohého Gregora, ako aj jeho ďalších príbuzných.²⁴⁵ Podľa prímene Kováč išlo o členov rodu Kováčovcov z Rybárov. V roku 1518 záložoval Mikuláš Lukovský za 20 zlatých svoje štyri poddanské usadlosti v Lukovom zemanovi Jurajovi Golecovi z Rybárov (*Golecz de Halasfalwa*).²⁴⁶ Išlo azda o príslušníka rodu Holecovcov. Pod domácim názvom nachádzame Rybáre na konci sledovaného obdobia.²⁴⁷ Obec bola v stredoveku trvalým vlastníctvom Zvolenského hradu.

Sampor

V centrálnej časti Zvolenskej kotliny v doline Samporského potoka južne od Lukavice leží Sampor. O osídlení v Sampore hovorí metácia územia Čerína v roku 1300. Podľa tohto prameňa prechádzalo ohraničenie na juhu popri potoku Sampor (*Zampur*) k medzníku zemana Heinza (*Hench*). S uvedenou osobou možno azda stotožniť vlastníka s doposiaľ neurčeným predikátom (*Hench de Zaym*), ktorý spolu so svojim bratom Tomášom v roku 1286 predal svoj majetok na Ostrej Lúke magistrovi Otovi synovi Mikuláša.²⁴⁸ Spomínaný Heinz mohol nadobudnúť majetok v Sampore na základe kráľovskej donácie. K zmene vlastníckych pomerov došlo v roku 1336, keď Mikuláš syn Heinza zo Sampora (*de Zampur*) so synmi Matúšom a Mikulášom predali Sampor dobronivskému vicekastelánovi Ondrejovi z Lánca.²⁴⁹ Listina súčasne potvrdila aj Ondrejovu kúpu časti zeme volanej Hrádok, položenaj azda v chotári Lieskovca. Neskôr sa Sampor dostal do vlastníctva ponických zemanov. Jedna z línií tohto rodu obec vlastnila aj po výmene Poník za majetky v susedných stoliciach v roku 1376. Podľa listiny z roku 1409 získal Štefan syn Jakuba Šóša novú donáciu na Poltár v Novohrade, vymenený s kráľom Ľudovítom I. za Poniky. Spolu s ním vystupuje ako spoluvlastník jeho bratranec Gregor syn Tomáša zo Sampora (*de Zampol*).²⁵⁰ V nasledujúcom období Gregora zo Sampora (*de Zambor*) nachádzame pri majetkových pokonaniach ako kráľovského človeka. Roku 1423 Gregorovi a jeho synom Jánovi a Jurajovi, ako aj Ladislavovi a Jurajovi, synom Štefana Šóša potvrdil kráľ Žigmund držbu Ladzian v Honte, ktoré ich predkovia vymenili s kráľom Ľudovítom za Poniky. Gregor zanedlho zomrel, nakoľko v roku 1428 podiel v Ladzianoch vlastnila už vdova po Gregorovi zo Sampora (*de Zampor*).²⁵¹ Podľa listiny z roku 1431 Gregor zo Sampora (*de Zampar*) vlastnil Ladzany spolu s majetkom Platina vo Zvolenskej stolici, avšak po jeho smrti dali jeho synovia Ján, Ladislav a Štefan tieto majetky do zálohu Bartolomejovi z Bacúrova. Ten ich odpredal Jurajovi a Ladislavovi Šóšovi.²⁵² Nemožno vylúčiť, že majetný Gregor dal v Sampore vybudovať kostol zasvätený sv. Michalovi. O tejto zaniknutej stavbe hovoria

²⁴⁵ MOL MKL LR XXI., pag. 266-267. Konfirmácia z r. 1692. Pozri aj MALINIAK, K interpretáciám..., s. 67.

²⁴⁶ MOL DL 84 750.

²⁴⁷ Pozri pozn. 85. R. 1516 *ager, qui ad ortus in fine iacens civitatis transiendo ad Rybar*. ŠA BB pob. ZV, MZV, škat. 11, Mestská kniha II. (1509 – 1519), fól. 49. R. 1526 *ad preces... Iohannis Res de Ribary. Kongreg. prot.*, s. 234, č. 443.

²⁴⁸ RA II./4, s. 249, č. 4321; MOL DF 254 170; ĎURKOVÁ, Vznik a vývoj..., s. 21, pozn. 81.

²⁴⁹ MOL DL 40 725, 72 315; MALINIAK, K interpretáciám..., s. 66.

²⁵⁰ MOL DL 42 015, 42 989; ZsO II./2, č. 6739.

²⁵¹ ZsO VI., č. 2209; ZsO VII., č. 748; TÓTH, N. C. (ed.): *Zsigmondkori oklevéltár X. (1423)*. Budapest, 2007, s. 388, č. 955; MOL DL 43 559, 43 755; ZOLNAY, A Madách család..., s. 19.

²⁵² SNA, Benický, Spoločný archív, sign. G, fasc. II., nr. 11.

mladšie pramene. Obec sa neskôr dostala kúpou alebo dedením do držby Šóšovcov, ktorí Sampor vlastnili na začiatku novoveku.²⁵³

Sásová

Severovýchodne od Banskej Bystrice je situovaná Sásová, dnes súčasť Banskej Bystrice. Názov obce je odvodený od jej majiteľa Mikuláša Sasa (1310 – 1340), syna banskobystrického richtára Ondreja. Podľa V. Rábika pritom nemožno vylúčiť, že išlo o staršie sídlo jestvujúce už pred príchodom Nemcov do Banskej Bystrice. Obec pramene spomínajú od roku 1350, keď bola na žiadosť synov Mikuláša Sasa vydaná odpustková listina pre kostol Panny Márie a sv. Antona v dedine tohto zemana či rytiera (*villa militis*).²⁵⁴ Od záveru 14. stor. vystupuje Sásová v maďarskej forme Szászfalva, zväčša v podobe predikátu.²⁵⁵ Obec naďalej patrila potomkom Mikuláša Sasa, zemianskemu rodu Barlovcov. S Banskou Bystricou sa dostávali do sporov kvôli daniam, ktoré z obce neoprávnene poberalo mesto. Časť majetkových podielov členovia rodu pred polovicou 15. stor. záložovali banskobystrickým mešťanom. V prameňoch od roku 1477 nachádzame i ďalší názov obce odvodený od patrocína miestneho kostola (*Sasfalwa ad Sanctum Anthonium*). Po vymretí zemanov zo Sásovej v mužskej línii predala Anna dcéra Juraja Barlu všetky svoje majetky vrátane kúrie v Sásovej v roku 1498 Barbore Kuncovičovej. V roku 1501 predala Barbora kúriu s 11 poddanskými usadlosťami v Sásovej, ako aj s podielmi v ďalších obciach Banskej Bystrici. Mesto sa však stalo právoplatným vlastníkom týchto majetkov až v roku 1520.²⁵⁶ Sásová patrila k významnejším dedinám. Bola zemepanským sídlom aj centrom farnosti.

Saulfalva ► Iliáš, Peťová

Sebedín

Sebedín sa nachádza v doline potoka Zolná južne od Bečova. Vznik obce pôvodne zrejme s vlastníckym názvom *Sebenín možno spájať s osídľovaním veľkého čerínskeho chotára zemanmi z Čerína po roku 1300. Medzi majetkami, ktoré si v roku 1351 rozdelili Madačovi potomkovia nachádzame aj Sebedín. Spolu s podielmi v Čeríne a Hrochoti pripadol Pavlovi.²⁵⁷ Časť Sebedína sa neskôr (azda spolu so zámenou Čerína s panovníkom roku 1375) dostala do vlastníctva hradu Vígfaš, keďže v roku 1406 kráľ Žigmund oslobodil poddaných tohto hradu zo Zolnej a Sebedína od platenia komorského zisku.²⁵⁸ Zvyšnú časť (druhú polovicu) Sebedína (*Zebenyn*) s podielmi na Veľkej Lúke zamenili zemanovia z Čerína a Čačina s kráľom Žigmundom okolo roku 1410 za majetky v stolici Doboka. Obec ďalej podliehala kráľovskému hradu Vígfaš.²⁵⁹ V roku 1464 získal Sebedín (*Sebenyn*) spolu

²⁵³ Pozri kapitolu O. Tomečka.

²⁵⁴ RÁBIK, Banskobystrický..., s. 7-10; RÁBIK, Nemecké osídlenie..., s. 53; *Katalóg I.*, s. 24-25, č. 33.

²⁵⁵ R. 1391 *David, filius Zaz de Zazfalva*; r. 1400 *Zazfalwa*; r. 1418 *Zazfalw*. RÁBIK, Banskobystrický..., s. 10; *ZsO II./I.*, č. 214; *ZsO VI.*, č. 1939.

²⁵⁶ *Katalóg I.*, s. 70, č. 213, s. 73, č. 225, s. 89, č. 274; RÁBIK, Banskobystrický..., s. 14-15.

²⁵⁷ *cum una alia possessione Zebenyn vocata*. SNA, Benický, Archív príboveckej línie, sign. H, fasc. I., nr. 1.

²⁵⁸ R. 1406 *universorum jobagionum ac populorum et hospitum nostrorum de villis Zolna et Zebenyn vocatis*. MOL, MKL, LR XXI., pag. 389; *ZsO II.*, č. 4983.

²⁵⁹ MOL DF 277 438; ĎURKOVÁ, Vznik a vývoj..., s. 11. Pozri aj pozn. 24.

s majetkami v Zolnej na základe donácie Mateja Korvína Ján Štek.²⁶⁰ Nevieme, či išlo o celú obec. V rokoch 1465 a 1492 Matej Korvín a Vladislav II. potvrdili povinnosti a práva poddaných Vígľašského panstva udelené Žigmundom a Ladislavom V. Stalo sa tak na žiadosť obyvateľov z obcí, medzi ktorými figuruje aj Sebedín.²⁶¹ Predchádzajúca príslušnosť Sebedína ku kráľovskému hradu viedla k majetkovým sporom. V roku 1505 viedol vtedajší majiteľ Vígľašského panstva kráľovský taverník Blažej z Rašky súdny spor proti Anne, vdove po Jánovi Štekovi a jej synom Jánovi a Ladislavovi v záležitosti celého majetku Sebedín (*Zebenyn*) a majetkov v Zolnej. Štekovci si svoje vlastníctvo ubránili, nakoľko Sebedín neskôr medzi majetkami Vígľašského hradu nenachádzame.²⁶²

Selce

V priestore medzi Banskou Bystricou a Slovenskou Ľupčou ležia Selce. Názov obce odvodený od základu „selo“ (zem, majetok), ako aj včasnostredoveké nálezy z viacerých polôh v chotári dokladajú skorý pôvod sídla.²⁶³ Metácie z východnej časti banskobystrického územia uvádzajú v rokoch 1255 a 1263 Selčiansky potok v tvaroch *Chelnice* a *Celnice*. Zápisy možno odvodiť od osadného názvu *Selnice.²⁶⁴ Podľa listiny z roku 1263 daroval Belo IV. les a zem medzi Banskou Bystricou a Ľupčou banskobystrickému richtárovi Ondrejovi. Hoci listina Selce nespomína, názov obce pripomínajú vyššie uvedené označenia potoka. V roku 1336 syn richtára Ondreja Mikuláš zvaný Sas pred Turčianskym konventom zakázal Gottschalovým (*Gochal*) synom Petrovi a Ondrejovi, ako aj synom Gottschalovho syna Jakuba predat' alebo zálohovať ich majetok Selce (*Zelch*). Mikuláš predtým získal Ondrejov a Petrov podiel v Selciach kúpou a zálohovaním kvôli splateniu pôžičky Pavla, ďalšieho Gottschalovho syna, vo výške 40 hrivien.²⁶⁵ V súpise pápežských desiatkov z rokov 1332 – 1337 nachádzame vo fare Všetkých svätých, najpravdepodobnejšie totožnej so Selcami, farára Gregora.²⁶⁶ Priamo pod označením Všetci Svätí sa objavujú Selce v mladších prameňoch cirkevnej proveniencie.²⁶⁷ V rokoch 1340 a 1356 vystupujú Selce, tamojší farár Herman a ďalší obyvatelia pri

²⁶⁰ MOL DL 105 273.

²⁶¹ *civium, hospitum, populorum et jobagionum nostrorum in possessionibus nostris utraque Zalathna Maiori scilicet et Minori ac Zolna, Zebenyn et Ochowa vocatis*. MOL MKL LR I., pag. 388-394.

²⁶² MOL DL 105 282; ĎURKOVÁ, Sídliškove pomery..., s. 33.

²⁶³ ŽIGO, P.: Dedina – ves – selo – derevňa v nárečiach starých Slovanov. In: *Historický časopis*, 57, 2009, č. 2, s. 335.

²⁶⁴ *CDSI II.*, s. 341, č. 491; *CAC III.*, s. 41-42, č. 31; KRŠKO, J.: *Hydronymia povodia Hrona*. Banská Bystrica, 2008, s. 203-204.

²⁶⁵ MOL DL 83 211; *AO XX. (1336)*, s. 256, č. 331; ĎURKOVÁ, *Vznik a vývoj...*, s. 25.

²⁶⁶ [*Gregorius*] *plebanus de Omnibus Sanctis de Solio*. Vzhľadom na podobne znejúci názov a rovnaké patrocínium býva doklad stotožňovaný aj so Sielnicou. Porov. *MVSI I.*, s. 88, s. 497; CHMELÍK, *Cirkevná organizácia...*, s. 50-53; MEZŐ, *Patrocíniumok...*, s. 252.

²⁶⁷ V prvej tretine 15. stor. bol farárom v Selciach – Všetkých Svätých Demeter, pochádzajúci azda z Lieskovca, kde vlastnil dedičné majetky. R. 1406 *domino Demetrio plebano do Zelcze*. SASINEK, F. V.: Zvolensko-Lubčanský zámok. In: *Letopis Matice slovenskej*, XI., 1874, zv. 2, s. 10. R. 1420 *Demetrio de Omnibus sanctis*. *ZsO VII.*, č. 2394. R. 1437 *dominus Demetrius plebanus ecclesie Sanctorum omnium de Selnicz*. (!) ŠA BB pob. ZV, MZV, škat. 1, sign. I./20. Podobne okolo r. 1516 *plebanus de Zela alias de Omnibus Sanctis... Omnium Sawnctorum*. MELNIKOVÁ, *O stave cirkevnej...*, s. 133, 135.

vymedzovaní hraníc susedných obcí.²⁶⁸ Mená vlastníkov, kňaza a obyvateľov naznačujú, že Selce mohlo v tom čase obývať obyvateľstvo slovenského i nemeckého pôvodu. Zrejme v čase vlády Ľudovíta I. sa obec dostala medzi majetky Ľupčianskeho hradu, kde ju nachádzame od 15. stor.²⁶⁹ Majetok potomkov richtára Ondreja sa z chotára Seliec odčlenil a dostal meno Senica, ktorú stredoveké pramene sporadicky nazývajú i Selce.²⁷⁰ V samotných Selciach zaradených pod hradné panstvo nadobudli majetok predkovia rodu Seleckých. Členovi tohto rodu Matejovi udelil darovaciu listinu na Selce v roku 1447 gubernátor Ján Huňady.²⁷¹ V neskorom stredoveku nachádzame Selce (resp. ich časť) zároveň so Senicou opäť v držbe potomkov richtára Ondreja, zemanov zo Sásovej.²⁷² Väčšinu obce však vlastnilo hradné panstvo. Početných poddaných zo Seliec poznáme v rokoch 1504 – 1505 medzi neurodzenými familiármi hradu Ľupča.²⁷³

Senica

Senica, dnes súčasť Banskej Bystrice, sa nachádza na pravej strane Hrona južne od Seliec. Archeologické výskumy priniesli doklady o včasnostredovekej osade v chotári obce na pravom brehu Selčianskeho potoka.²⁷⁴ Podľa súčasných poznatkov kontinuitu staršieho osídlenia s neskoršou obcou nemožno doložiť. Vznik Senice možno spájať s vyčlenením jej chotára z dedičného majetku Seliec vo vlastníctve potomkov richtára Ondreja v čase, keď mohli Selce prejsť pod správu Ľupčianskeho panstva. V roku 1420 majetkový podiel v Senici záložoval Františkovi a Jurajovi Barlovcom ich príbuzný Vavrinec. V roku 1422 patrila Senica k obciam, v ktorých Barlovci vyčlenili venné majetky svojej sesternici Anne, dcére bývalého banskobystrického richtára Rudelina. Majetkom zemanov zo Sásovej bola Senica aj v nasledujúcom období.²⁷⁵ V roku 1498 prešli usadlosti v Senici spolu s ďalšími barlovskými majetkami do vlastníctva vdovy po Jánovi Kuncovičovi. Od roku 1517 získal majetky v Senici Alexej Turzo, pričom podiel tu vlastnili aj Liptayovci. Menšia časť Senice (podiel po Barbore Kuncovičovej) od roku 1518 na základe donácie Ľudovíta II. pripadla mestu Banskej Bystrici.²⁷⁶ Pramene zo záveru stredoveku odrážajú zložité a neustálené vlastnícke pomery, ktoré dokladajú záujem o hospodárske využitie obce, ležiacej v zázemí Banskej Bystrice.

Sielnica

Na úpätí Kremnických vrchov na západnom okraji kotliny je položená Sielnica. Dedinu Sielnica (*villa Zelniche*) nachádzame v roku 1250 pri ohraničení územia v okolí

²⁶⁸ R. 1340 *metas possessionis Scelce. Výsady I.*, s. 131, č. 159. R. 1356 *Hermanus plebanus de Selcz... Nicolaus filius Sobean de Selez, Laczko de eadem, Margass similiter de eadem.* ŠA BB pob. BB, OP, č. 5. Konfirmácia z r. 1584.

²⁶⁹ Pozri pozn. 116.

²⁷⁰ R. 1446 *Selcze, Selcz. Katalóg I.*, s. 72, č. 219, 220, 221. Z kontextu vyplýva, že ide o Senicu.

²⁷¹ SZLUHA, M.: *Felvidéki nemes családok I.* Budapest, 2005 (CD-Rom), časť Zólyom megye, heslo Szeleczky.

²⁷² R. 1491 a po r. 1492 *Zelcz aj Zenyze/Zenicze. Justh cs. lt.*, s. 146, č. 401, s. 148, č. 405.

²⁷³ JERÁNKOVÁ, M.: *Obdobie stredoveku.* In: *Selce : 780. výročie prvej písomnej zmienky o obci.* Zost. M. Mlichová – Š. Mlich. Selce, 2002, s. 22.

²⁷⁴ Pozri kapitolu M. Mácelovej, heslo Banská Bystrica, časť Senica.

²⁷⁵ R. 1420 *Senyche*; r. 1422 *Zenicze*; r. 1438 *Zenicze. Katalóg I.*, s. 64-65, č. 196, 199, s. 69, č. 211. Pozri aj pozn. 270.

²⁷⁶ RÁBIK, Banskobystrický..., s. 15; *Katalóg I.*, s. 137, č. 426, s. 144, č. 447, s. 149, č. 460.

neskoršieho Hronseku.²⁷⁷ Podobne, ako v prípade názvu Selce, názov dokladá starší včasnostredoveký pôvod tamojšieho sídla. V roku 1288 daroval Ladislav IV. Sielnicu (*villam nostram Scelnece*), v ktorej už bývali slobodní hostia Turčianskemu prepoštvu. Výsady a povinnosti, ktorými boli títo hostia viazaní voči zvolenskému županovi, mali naďalej zachovávať voči prepoštvu.²⁷⁸ V roku 1293 vystupuje Sielnica v potvrdení donácie a spomína ju tiež nová metácia v okolí neskoršieho Hronseku. Ako majetok Turčianskeho prepoštvu spomína obec i metácia susednej Trebule z roku 1323.²⁷⁹ Pápežský desiatkový súpis z rokov 1332 – 1337 spomína vo Zvolenskom archidiakónate farára Stanislava, ktorého po zohľadnení prameňov o fare Všetkých svätých v Selciach môžeme priradiť k Sielnici.²⁸⁰ V závere stredoveku nachádzame Sielnicu v súpisoch fár v roku 1503 (*Selnicze*) a okolo roku 1516 (*Selnyche*).²⁸¹ Ku krátkodobej zmene vlastníckych pomerov došlo v roku 1516. Turčiansky prepošť Uriel vtedy záložoval svoj majetok Sielnicu (*Selnyczam*) za 40 zlatých zvolenskému kastelánovi Matejovi Hanymu, až do termínu splatenia pôžičky. Obe strany dohodu potvrdili pred Zvolenskou stolicou.²⁸² Obec sa zanedlho navrátila do vlastníctva Turčianskeho konventu. Prepošť Uriel spolu s ďalším zástupcom konventu a predstaviteľmi zemanov boli v roku 1521 v dome farára v prepoštovej obci Sielnica (*Zelnycza*) prítomní pri dohode, podľa ktorej Peter z Pýru záložoval polovicu svojho majetku v Bacúrove kastelánovi Hanymu.²⁸³ Na základe vyššie uvedených vlastníckych pomerov bola Sielnica počas stredoveku ojedinelým cirkevným majetkom v hodnotenom regióne.

Slatinka

Na južnom okraji kotliny na pravom brehu Slatiny medzi Zvolenom a Zvolenskou Slatinou leží Slatinka, dnes súčasť Zvolenskej Slatiny. K utvoreniu sídla došlo zrejme v druhej polovici 14. stor. v súvislosti s utvorením Vígľašského panstva. Na základe názvu obce mohli prví obyvatelia Slatinky pochádzať zo Slatiny, v chotári ktorej sídlo vzniklo. Mestečko Slatina spolu so Slatinkou v spojení Veľká a Malá Slatina spomína listina kráľa Žigmunda z roku 1406. Panovník podľa nej oslobodil obidve sídla podliehajúce Vígľašskému hradu od platenia komorského zisku. Listinu v rokoch 1465 a 1492 konfirmovali Matej Korvín a Vladislav II.²⁸⁴ Súpis majetkov hradu Vígľaš z rokov 1424 a 1518 spomínajú Slatinku v maď. tvaroch *Kyszalathna*, či *Kis Zalathna*.²⁸⁵ Rovnako, ako latinský prívlastok svedčia o menšom sídle v porovnaní so susednou Slatinou. Obidve sídla boli aj koncom stredoveku súčasťou Vígľašského panstva. Slatinka sa v tomto období azda

²⁷⁷ *CDSI II.*, s. 243, č. 349; *Pramene III.*, s. 168, č. 77.

²⁷⁸ *RA II./2-3*, s. 400, č. 3510; *CDH VII./5*, s. 473-474, č. CCC. RÁBIK, Nemecké osídlenie..., s. 46.

²⁷⁹ R. 1293 *a terris populorum de Zelnicha*. MOL DL 63 899; *CAC X.*, s. 120, č. 80. R. 1293 *possessiones ipsius ecclesie Seelneche in Zolum et Scuchouch in Thuruch*. HO, s. 135, č. 130. R. 1323 *metas terre ecclesie beate Virginis de Turch*. *RDSI II.*, s. 419, č. 964.

²⁸⁰ *Stanislaus plebanus de Selsac (!) ... de Solio*. *MVSI I.*, s. 97, č. 571. Porov. aj heslo Selce.

²⁸¹ *Katalóg I.*, s. 109, č. 339; MELNÍKOVÁ, O stave cirkevnej..., s. 135.

²⁸² *Kongreg. prot.*, s. 157-158, č. 209, 210.

²⁸³ SNA, fond Hodnoverné miesto Turčiansky konvent, Protocolum vetustum, fol. 69.

²⁸⁴ *universorum et singulorum jobagionum ac populorum et hospitum nostrorum de oppido Zalathna utraque, videlicet Maiori et Minori*. MOL MKL LR I., pag. 389; MAJTÁN, M.: Názov a najstaršie dejiny Zvolenskej Slatiny (do konca 15. storočia). In: *Historický časopis*, 46, 1998, č. 2, s. 291. Pozri aj pozn. 261.

²⁸⁵ Okmányi adalék, s. 275, č. II.; ŠÚBA, HKG, Dominalia, škat. 6040, no. 7, fol. 18.

nevyvinula do podoby samostatnej obce, nakoľko súpis poddaných z roku 1520 uvádza len obyvateľov jedného sídla, Slatiny.²⁸⁶

Sliac ► Hájniky, Rybáre

Slovenská Lupča

Na pravej strane Hrona v severnej časti Zvolenskej kotliny leží Slovenská Lupča. Písomné pramene a včasnostredoveké nálezy z okolia poukazujú na pôvod sídla v staršej etape stredovekého osídlenia.²⁸⁷ Zaradenie Lupče medzi významnejšie a vyvinutejšie sídla v regióne už v polovici 13. stor. umožňujú prvé písomné doklady. Metácia územia Radunových potomkov v okolí neskoršieho Hronseku v roku 1250 uvádza cestu, ktorá vedie zo Zvolena do Lupče (*de villa Zoulum in Lypche*). Pri udelení mestských výsad v roku 1255 je Banská Bystrica situovaná pri Lupči (*prope Lypcham*).²⁸⁸ Podľa datovania listín bola Lupča až do roku 1269 miestom častých pobytov kráľa Bela IV. Pri obci približne v polovici 13. stor. vznikol kráľovský hrad a kláštor minoritov. Od 13. a 14. stor. sa tu nachádzali kostoly Sv. Ducha, Panny Márie a Najsvätejšej Trojice.²⁸⁹ V roku 1340 kráľ Karol Róbert udelil tunajším hosťom mestské výsady. Panovník so súhlasom Ostrihomskej arcidiecézy navrhol, aby mestečko užívalo miestny (kláštorný) kostol Sv. Ducha. Obyvatelia mali právo každoročne voliť richtára, ktorý mohol riešiť všetky ich spory. Ďalšie slobody smeli mešťania užívať podľa vzoru hostí z Krupiny. Kráľovi mali odvádzať pravidelné peňažné dávky.²⁹⁰ I keď o udelenie výsad požiadali hostia, ich počet v Lupči zrejme nebol veľký. Roku 1356 poznáme lupčianskeho richtára Mikuláša zvaného Pivovarči (*Piuouarche*). Národnostný ráz sídla na odlišenie od Nemeckej Lupče zvyrazňuje od roku 1397 požívanie názvu Slovenská Lupča.²⁹¹ Aj po udelení výsad pokračuje v mikroregióne v druhej polovici 14. stor. dotváranie štruktúry osídlenia sprevádzané územnými zmenami. Tak možno zdôvodniť rozhodnutie kráľa Ľudovíta I., ktorý vyčlenil z lupčianskeho chotára časť zeme zvanú Gečelaz (na ľavej strane Hrona) a daroval ju susednému Lučatinu. Slovenská Lupča vtedy ako náhradu získala inú zem, vyňatú z hradného panstva.²⁹²

V roku 1424 nachádzame v súpise majetkov lupčianskeho hradu mestečko Lupču spolu s tamojším mýtom. Mýto sa v Lupči (pod hradom) vyberalo aj v závere stredoveku.²⁹³ Podobne, ako v prípade ďalších mýt v regióne možno predpokladať existenciu mýtnej stanice najneskôr od polovice 14. stor. Aj po prechode hradu a panstva z rúk panovníka do držby šľachticov (Horvátovci, Ján Ernst, Dóczyovi) Lupča v súpisoch vystupuje spravidla

²⁸⁶ MOL DL 23 342; ĎURKOVÁ, Sídľiskové pomery..., s. 33-34.

²⁸⁷ Pozri kapitolu M. Mácelovej, heslo Slovenská Lupča.

²⁸⁸ CDS I II., s. 243, č. 349, s. 341, č. 491.

²⁸⁹ ORAVSKÝ, H.: *Slovenská Lupča*. Martin, 1990, s. 29-30, 166; PLAČEK, M. – BÓNA, M.: *Encyklopédia slovenských hradov*. Bratislava, 2007, s. 196; HANULIAK, V. – RAGAČ, R.: Príspevok k problematike existencie kláštorného hospica a Kostola sv. Ducha v Slovenskej Lupči. In: *Archaeologia historica*, 25, 2000, s. 235-236, 242-243.

²⁹⁰ *Výsady I.*, s. 130-131, č. 159; ORAVSKÝ, *Slovenská Lupča...*, s. 38, 40-41. S chybným datovaním *AO XIV. (1330)*, s. 334, č. 583.

²⁹¹ RÁBIK, *Nemecké osídlenie...*, s. 55-56; ŠA BB pob. BB, OP, č. 5. Listina z r. 1356 sa zachovala až v konfirmácii z r. 1584. Prímeno richtára môže odrážať zápis v origináli a nie je azda mladším prekladom.

²⁹² MALINIAK, *O aktuálnych problémoch...*, s. 22. Pozri aj heslo Lučatin.

²⁹³ *oppido Lypche cum tributo in eadem habito*. Okmáný adalék, s. 274, č. II. R. 1517 *oppidum Lypcha sub castro eodem... theolonium ibidem situm*. *Kongreg. prot.*, s. 173, č. 253.

pod označením mestečko.²⁹⁴ Podľa súpisu príjmov Ľupčianskeho panstva z roku 1505 sa pod hradom nachádzala krčma a v Ľupči stál mlyn s tromi kolesami. Pod hradom sa nachádzal aj majer, kde sa v roku 1523 sústreďoval chov zvierat.²⁹⁵ Prítomnosť hradu, kláštora a mestečka zaraďuje Slovenskú Ľupču popri kráľovských mestách k najvýznamnejším stredovekým sídlam regiónu.

Slovenská Ves ► Kostiviarska

Stojanova Lúka ► Iliáš, Peťová

Strelníky ► Šajba

Šajba

Na severovýchodnom okraji kotliny juhovýchodne od Ľubietovej leží Šajba. Súčasný úradný názov obce Strelníky bol zavedený až v roku 1948. Existenciu sídla podobne, ako v prípade susedného Povrazníka, možno predpokladať v čase vlády kráľa Žigmunda. V roku 1465 Matej Korvín na žiadosť zástupcov mesta Ľubietovej potvrdil oslobodenie mesta a jeho poddanských obcí Povrazníka a Šajby (nem. Scheiba) od platenia komorského zisku.²⁹⁶ Oslobodenie určovali už listiny udelené predchádzajúcimi uhorskými kráľmi, Ľubietová však o ne prišla počas plienení jiskrovcov alebo bratříkov (*Bohemi predones*) v minulých časoch.²⁹⁷ Názov sídla napovedá, že Šajbu mohli založiť nemeckí osadníci (azda z blízkej Ľubietovej) pôvodne ako banícku a uhliarsku osadu.²⁹⁸ Hornatý chotár poskytoval podmienky predovšetkým pre nepoľnohospodárske využitie. Miestni obyvatelia si preto privyrábali obchodovaním. Svedčí o tom údaj z roku 1525 o kramárke Uršule zo Šajby (*von der Scheybin*), ktorá chodievala obchodovať na Horehronie a na Spiš.²⁹⁹ Prítomnosť baníkov v Šajbe podieľajúcich sa na ťažbe rúd v Ľubietovskom chotári naznačuje názov banského diela v metácii Ľubietovej.³⁰⁰ Charakter zamestnania obyvateľov tejto obce ju v stredoveku vyčleňuje spomedzi sídel Zvolenskej kotliny, bol však typický pre banícke zázemie Ľubietovej.

Svätý Anton ► Sásová

Svätý Jakub ► Jakub

Šalková

Na ľavom brehu Hrona medzi Banskou Bystricou a Slovenskou Ľupčou leží Šalková. O vlastníckych pomeroch na tomto území hovorí listina Ostrihomskej kapituly z roku 1310.

²⁹⁴ R. 1464 výnimočne *civitas*. MOL DL 30 860. JURKOVICH, *Zólyomlipcse...*, s. 45-64.

²⁹⁵ SNA, Révay, sign. III. – 4, Rôzne rody, fasc. IV., nr. 4, fol. 3; *Kongreg. prot.*, s. 211, č. 385.

²⁹⁶ *fideles nostri iurati cives civitatis nostre de Lubetha... ac Zailerdorff et Saiba, possessiones ipsorum. Hunyadiak kora XI.*, s. 116-117, č. CCCLXXI.

²⁹⁷ K strate listín mohlo dôjsť počas vojnových udalostí v 40. – 50. rokoch. O listiny vtedy prišla aj obec Môťová a mestečko Ľupča. MALINIÁK, *K stredovekým...*, s. 111-112.

²⁹⁸ RÁBIK, *Nemecké osídlenie...*, s. 57.

²⁹⁹ *Katalóg I.*, s. 213, č. 643.

³⁰⁰ R. 1555 *montana Sscheybensuen her.* ŠA BB pob. BB, fond Archív mesta Ľubietová, sign. ML – 46/a. Išlo o lokalitu položenú až v oblasti Osrblianky.

Podľa nej pred kapitulou protestovali magister Ondrej, Peter a Tomáš, synovia zemana Filipa proti Jakubovi, Petrovi a Pavlovi, synom Gottschala. Tí im obsadili časť ich zeme Poniky ležiacu pri Hrone východne od Banskej Bystrice pri Môlčanskom potoku.³⁰¹ Dôvodom obsadenia majetku mohla byť jeho nevysporiadaná držba. Na pravý breh Hrona v okolí Môlčanského potoka siahal od roku 1263 majetok darovaný banskobystrickému richtárovi Ondrejovi. Do rovnakého priestoru neskôr zasahoval aj chotár Poník.³⁰² Obsadená časť zeme zostala zrejme v držbe Gottschalových synov, ktorí vlastnili pred rokom 1336 aj majetky v Selciach. Opis hraníc chotára Lupče z roku 1340 sa o Šalkovej nezmieňuje. Prameň však menuje len chotáre obcí na pravej strane Hrona. Na základe vlastníckeho názvu obce nemožno vylúčiť, že počiatky sídla sú spojené s vyššie spomínaným Gottschalom (Schalk). Podiel na vzniku obce mohli mať nemeckí hostia z Banskej Bystrice, ktorí získali do zálohu aj susednú Môlču.³⁰³ Pravdepodobne počas vlády Ľudovíta I. sa Šalková dostala do vlastníctva Lupčianskeho hradu. Medzi hradnými majetkami ju nachádzame v 15. stor. v tvaroch Salkfalva alebo Šalkova Ves.³⁰⁴ Podľa formy zápisu je so Šalkovou totožná aj lokalita „Sezank,“ v dôsledku nesprávneho čítania prameňa považovaná za zaniknuté sídlo.³⁰⁵ Šalková patrila až do konca sledovaného obdobia k stálym majetkom hradu Lupča. Súpis neurodených familiárov podliehajúcich majiteľom panstva Dóczyovcom spomína v roku 1504 aj viacerých mužov zo Šalkovej.³⁰⁶

Tamásfalva ► Bečov, Závada

Trebuľa

Severne od Kováčovej nad ľavým brehom Kováčovského potoka leží Trebuľa. Prvá správa o lokalite pochádza z roku 1323. Karol Róbert daroval Jánovi a Ondrejovi, synom Benšeho (*Bense*) zem či majetok Trebuľa (*terram seu possessionem Tribule*). Podľa metácie išlo o územie medzi chotármi Kováčovej a Sielnice, zasahujúce až do vzdialenej časti Kremnických vrchov.³⁰⁷ Je pravdepodobné, že Trebuľu panovník vyčlenil z veľkého chotára Hájniov, kam sa toto územie neskôr navrátilo. Trebuľa zrejme nezostala v dlhodobej držbe Benšeho potomkov, nakoľko v roku 1424 ju nachádzame pod označením *Trebnya* medzi majetkami Zvolenského panstva.³⁰⁸ Doklad o hradnom majetku Trebuľa poznáme aj z neskorého stredoveku. V roku 1516 protestoval zvolenský kastelán pred stoličným súdom proti arcibiskupovým poddaným zo Svätého Kríža, ktorí na konci roku 1515 ukradli stádo kôz valachom z dediny Trebuľa (*villa Trebwla*), podliehajúcim Zvolenskému hradu.³⁰⁹ Označenie svedčí o vyvinutejšom type sídla. Na jeho dosídlení sa mohli v závere stredoveku

³⁰¹ *RDS I.*, s. 359-360, č. 841.

³⁰² *CAC III.*, s. 42, č. 31; *CDP VI.*, s. 287, č. 206, s. 304, č. 220.

³⁰³ *Výsady I.*, s. 131, č. 159. Pozri heslá Selce a Môlča.

³⁰⁴ R. 1424 *Sokfalwa*. Okmányi adalék, s. 274, č. II. R. 1441 *Salkowawes*. JURKOVICH, *Zólyomlípce...*, s. 45. R. 1455 *Salkowawas*; r. 1465 *Salkffalwa*. MOL DL 30 858, 30 859, 30 861.

³⁰⁵ JURKOVICH, *Zólyomlípce...*, s. 17; ĐURKOVÁ, *Vývoj osídlenia...*, 180. Autori nevysvetlili, prečo v súpise hradných majetkov následne chýba Šalková. R. 1470 *possessiones Panyk, Lehothka, Sczank, (!) Zelecz, Prihoda, Pothkonycz...* MOL DL 38 867, fol. 12-13. Zápis *Sczank* je koruptelou základu *Sczalk*, navyše bez funkčnej prípony falva alebo ves.

³⁰⁶ *Homolo, Laczko Dauko, Marko Kaczer, Matey Nowi Kmet, Gregorio [Kalinka], Paczuolt, Gaspar et Blassko in Salkofalwa*. MOL DL 21 245.

³⁰⁷ *RDS II.*, s. 418-419, č. 964, s. 467, č. 1073.

³⁰⁸ Okmányi adalék, s. 275, č. II.

³⁰⁹ *Kongreg. prot.*, s. 151, č. 190.

podieľať spomínaní valasi. Podmienky pre ich obživu zabezpečoval rozsiahly a členitý chotár Trebule.

Tri Duby, U Dubov ► Duby

*Urpín

Na ľavej strane Hrona pri Banskej Bystrici sa v oblasti vrchu Urpín nachádzalo rovnomenné sídlo. Správy o jeho existencii poznáme od roku 1438. Palatín Vavrínek Hédervári vtedy Turčianskemu konventu nariadil, aby zástupca konventu so zástupcom palatína voviedli Martina syna Bartolomeja z Betlanoviec do držby majetku v Banskej Bystrici. Turčiansky konvent následne palatínovi oznámil, že človek hodnoverného miesta a palatínov človek Michal z Urpína (*de Wrpyň*) chceli vykonať vovedenie do držby, avšak kráľovná Barbora voči tomu vzniesla námietky. Záležitosť sa preto mala ďalej riešiť pred palatínom.³¹⁰ Vzhľadom na použitý predikát možno očakávať, že v priestore Urpína sa už v čase vlády kráľa Žigmunda nachádzal zemiansky majetok. Ďalšie správy o sídle poznáme z konca stredoveku. V roku 1515 zeman Filip Súľovský z Urpína (*Swlowsky de Urpino*) pred Zvolenskou stolicou protestoval proti svojmu svokrovi Valentovi z Urpína (*de eadem*), ktorý sa mu mal vyhrázať.³¹¹ Zeman z Urpína boli spríbuznení s rodmi z Iliaša a Kremničky. Svedčí o tom vyhlásenie Štefana Mertloviča (z Iliaša), ktorý Petrovi z Urpína (*de Vrpin*) v roku 1517 zakázal užívať dedičné majetky Ladislava syna Fabiána z Kremničky.³¹² Skutočnosť, že Urpín bol na konci stredoveku už starším majetkom s vyvinutou majetkovou držbou dokladajú údaje z rokov 1521 a 1522. Svoje majetkové podiely v Urpíne (*possessio Vrpyň*) vtedy pred odchodom do vojny zeman z Iliaša, Lukavice, Zolnej a Ostrej Lúky záložovali spolu za 105 zlatých mestu Banskej Bystrici.³¹³ Vyššie spomínaný Filip Súľovský, pôvodom z Kremničky, vlastnil majetkový podiel na Urpíne do roku 1524. Svoj majetok (zrejme štvrtinu svojej manželky) vtedy predal Banskej Bystrici za 76 zlatých. O predaji však neoboznámil príbuzných a spoludedičov, ktorí voči tomu protestovali. Kúpený majetok tvorilo sídlo Urpín, po nemecky nazývané i Granberg (*possessio Vrpyň alias Granperg*), ako aj pozemky na vrchu Urpín.³¹⁴ Rozsah osídlenia nie je známy, podľa počtu vlastníkov však Urpín pozostával z viacerých usadlostí. Podľa mladšieho prameňa ležali domy a záhrady zemanov pod vrchom Urpín na hraniciach chotára Banskej Bystrice pri Hrone.³¹⁵ V novoveku sídlo zrejme splynulo s Banskou Bystricou.

Vaninfalva ► Lučatín

Veľká Lúka

Na ľavej strane Hrona, v blízkosti sútoku s Lukavicou severne od Sliača leží Veľká Lúka. Vzhľadom na priaznivú polohu okolitého priestoru bolo územie využívané už od

³¹⁰ MOL DL 63 814.

³¹¹ *Kongreg. prot.*, s. 149, č. 178.

³¹² *Kongreg. prot.*, s. 176, č. 258, 259.

³¹³ *Katalóg I.*, s. 169, č. 520, s. 176, č. 544.

³¹⁴ *Katalóg I.*, s. 165, č. 504, 505, s. 187-189, č. 577, 578, 581; *Kongreg. prot.*, s. 223, č. 420.

³¹⁵ ŠA BB, Radvanský, Majetkovoprávne písomnosti, škat. 1, č. 38. Delba majetkov medzi Matejom Nevérim a Baltazárom Ostrolúckym r. 1565.

včasného stredoveku.³¹⁶ Veľká Lúka vznikla v majetkovom komplexe, označenom ako zem pri Hrone, ktorú Radunovi daroval Ondrej II. V roku 1250 a 1293 Belo IV. a Ondrej III. donáciu potvrdili a nariadili vyznačiť hranice územia. Listiny neuvádzajú názvy majetkov. Opisujú najmä geografické objekty. V južnej časti darovaného územia roku 1250 prechádzali hranice k veľkej lúke. Priebeh ohraničenia v týchto miestach zodpovedá polohe neskoršej obce Veľká Lúka. V prameňoch vystupuje okolo roku 1281, keď Ladislav IV. nariadil zvolenskému županovi odovzdať do držby zeme Istebna a Veľká Lúka (Nagyret) Mikovi a Benediktovi synom Raduna, a Filipovi synovi Tomáša.³¹⁷ Majetok zemanov s hungarizovaným názvom už možno stotožniť so sídlom, čo priamo dokladá i názov iného (susedného) majetku Istebna. Veľká Lúka mohla vzniknúť po roku 1250 na poľnohospodárskej pôde v blízkosti „Kráľovho brodu“ (*Kyralrewy*) pri Hrone, spomínanom v roku 1293.³¹⁸ V držbe Radunovho rozvetveného potomstva zostalo sídlo do roku 1375. Lökös syn Pavla, syna Madača vtedy vymenil svoj podiel vo Veľkej Lúke spolu s Hrochoťou a Čerínom s Ľudovítom I. za hontiansky Hrušov a Balog. Ďalšie podiely vo Veľkej Lúke spolu s Čerínom, Čáčínom a Sebedínom okolo roku 1410 vymenili Pavol z Čerína a Mikuláš z Čáčína s kráľom Žigmundom za majetok Balázsfalva v stolici Doboka.³¹⁹ Väčšina majetkov na Veľkej Lúke zrejme prešla do správy Zvolenského panstva, kde sídlo nachádzame v súpise príslušenstiev. Časť obce aj po výmenách zostala v držbe jednej z vetiev zemanov z Čerína, usadených v novohradskom Krtíši. Zapisovanie názvu Veľká Lúka odzrkadľuje zvyk pisárov prekladať názvy sídel do maďarčiny, čo sa v plnej miere prejavilo v používaní názvu Nagyret. Miestne pomenovanie sídla Veľká Lúka bolo pritom v stredoveku živé nielen v obci, ale aj na okolí.³²⁰

Vígľaš

Na ostrohu pohoria Javorie je položený hrad Vígľaš, pod ktorým sa v doline Slatiny na južnom okraji Zvolenskej kotliny nachádza obec Vígľaš. Jej počiatky sú spojené s existenciou stredovekého hradu. Bádanie sa prikláňa k stotožneniu najstaršej podoby hradu s lokalitou *Liget*, v prameňoch doloženou od roku 1365. Poľovnícke sídlo a hrad Liget boli častým miestom pobytov Ľudovíta I. až do záveru jeho panovania. Od nástupu Žigmunda na trón sa naopak stretávame s názvom Vígľaš.³²¹ O utváraní osídlenia v blízkosti hradu nepriamo svedčí listina z roku 1404. Panovník vtedy daroval rybníkárovi Paškovi usadlosť vo Zvolenskej Slatine, ktorú predtým obývali dvaja rybníkari. Ich povinnosťou bolo strážiť veľký rybník pod hradom Vígľaš, pričom v zime boli povinní vysekávať do tvoriaceho sa ľadu otvory.³²² Hoci prameň spomína usadlosť rybníkárov v neďalekej Slatine, nemožno vylúčiť, že údržba rybníkov na Vígľaši podmienila výstavbu sezónnych alebo aj trvalých

³¹⁶ Pozri kapitolu M. Mácelovej, heslo Veľká Lúka.

³¹⁷ R. 1250 *ad magnum pratum*. *CDSI II.*, s. 243, č. 349. R. (1281) *terras Iztubna et Nogreth*. *CDH V./3*, s. 112; *RA II./2-3*, s. 273-274, č. 3099.

³¹⁸ MOL DL 63 899. K Istebni porov. heslo Hronsek.

³¹⁹ R. 1375 *in possessionibus Cheren et Nogreth*. MOL DL 41 990. R. (1410) *porciones eorum in possessione Nagreth*. MOL DF 277 438; ĎURKOVÁ, Vznik a vývoj..., s. 11.

³²⁰ Pozri pozn. 52. Pozri aj heslo Závada. R. 1501 bol členom zvolenskej mestskej rady Ondrej označený v rôznych prameňoch *Naghrethy* alebo *Welkyluczky*. ŠA BB pob. ZV, MZV, škat. 3, sign. III./6, tamže, MK I., fol. 6.

³²¹ ENGEL, P.: *Magyarország világi archontológiája 1301 – 1457 I.* Budapest, 1996, s. 455-456; BURAN, *Gotika...*, s. 588-589; MALINIÁK, K interpretáciám..., s. 67.

³²² RAGAČ, R.: Rod Paškocov zo Slatiny do nobilitácie. In: *Genealogicko-heraldický hlas*, 9, 1999, č. 1, s. 20-21.

obydlí. S prevádzkou a opravou rybníka pri hrade sa stretávame v rokoch 1429 a 1496. Hospodárske zázemie hradu dotvárala tehliarska výroba. Dozvedáme sa o nej roku 1427, i keď jej rozsah ani trvanie nepoznáme. Kráľovná Barbora v liste adresovanom vígľášskému kastelánovi nariadila, aby spolu so zvolenským kastelánom zabezpečil podmienky pre prácu tehliara a pálenie tehál.³²³ Priamo pod hrad možno situovať mýtnu stanicu. O mýte vyberanom na Vígľáši hovorí od roku 1424 súpis venných majetkov kráľovnej Barbory. V prameňoch vystupuje mýto pod hradom (*sub castro Wegles*) počas rôznych sporov až do konca stredoveku, keď vo vlastníctve hradu a panstva vystriedal Ondreja Jušta Gašpar z Rašky.³²⁴ Na základe uvedených poznatkov možno predpokladať utváranie podhradia na Vígľáši už od druhej polovice 14. stor. Jeho previazanosť s blízokým hradom mohla ovplyvniť skutočnosť, že doposiaľ známe pramene sídlo osobitne nerozlišujú.

Vlkanová

Vlkanová sa nachádza na ľavej strane Hrona severne od Hronseku. Názov obce možno spájať s Vlkanom (1278 – 1283) synom Raduna, ktorému Ondrej II. daroval zem v okolí neskoršieho Hronseku na severe ohraničenú Habercom (Peťovským potokom).³²⁵ O nemenovanej časti zeme pri potoku Haberec hovorí listina z roku 1293. Medzi spoluvlastníkmi dedičného územia vtedy vystupuje i Mikuláš (1293 – 1328) syn Vlкана. Výskyt osobného mena odkazuje na staršie majetkové pomery, hoci sídlo s vlastníckym názvom Vlkanová (rovnako, ako susedná Peťová) doposiaľ známe pramene spomínajú pomerne neskoro.³²⁶ V roku 1432 nariadila kráľovná Barbora zvolenskému županovi a kastelánovi Mikulášovi Soboňovi, aby vrátil Štefanovi synovi Jána z Mičinej majetky Hornú a Dolnú Mičinú, Vlkanovú (*Walkanfalwa*) a Riadok. Kráľovná predtým nariadila majetky zabaviť, pretože Štefan bol obvinený z nevernosti.³²⁷ Podľa prameňa patrila Vlkanová v prvej tretine 15. stor. už zemanom z Mičinej. Obec mohli nadobudnúť od Vlkanových potomkov, s ktorými boli v príbuzenskom vzťahu. V držbe mičinských zemanov zostalo sídlo aj v nasledujúcom období. V prameňoch vystupuje prevažne pod pomaďarčeným názvom Valkanfalva. Stretávame sa aj s prekladmi názvu s maď. a lat. základom Farkas či Lupus. Pisári postupne používajú aj zápisy v domácom znení Vlkanová alebo Vlkanova Ves.³²⁸ K úprave majetkových pomerov vo Vlkanovej došlo v roku 1512. Juraj Horvát z Požegy (*Horwath de Posega*) vtedy spolu so svojou manželkou Barborou, dcérou nebohého Petra Mičinského získal od Barborinho príbuzného Jána Mičinského do trvalého vlastníctva 9 poddanských usadlostí vo Vlkanovej aj s mlynom vybudovaným na Haberci. V obci sa Juraj Horvát usadil a ešte v tom istom roku začal používať tamojší

³²³ MOL DL 43 787, 20 501, 43 698; ZOLNAY, L.: *Vadászatok a régi Magyarországon*. Budapest, 1971, s. 191-192, 195.

³²⁴ Okmányi adalék, s. 275, č. II.; MOL DL 14 840; ŠA BB pob. ZV, MZV, škat. 2, sign. II./20, 26, 27; *Kongreg. prot.*, s. 182, č. 282, s. 188, č. 303.

³²⁵ *CAC IV.*, s. 171, č. 103; nedatované *CDH VII./2*, s. 132-133, č. CCCXCIII.; *RA II./2-3*, s. 424, č. 3601. Podľa pôsobenia Mikuláša vo funkcii zvolenského župana mohla byť listina vydaná r. 1278 – 1283. Porov. *RA II./2-3*, s. 221, č. 2907 až s. 321, č. 3252.

³²⁶ ZOLNAY, A *Madách család...*, s. 17-18; ĎURKOVÁ, *Vznik a vývoj...*, s. 6-7.

³²⁷ MOL DL 63 943; ĎURKOVÁ, *Rod Mičinských...*, s. 30.

³²⁸ Pozri pozn. 144 a 146. R. 1514 *iobagiones in Luppiffalwa*. MOL DL 63 993. R. 1511 *venit ad Velkanowa*. *Kongreg. prot.*, s. 126, č. 84. R. 1566 *swiedkowe pritomny Wlkanowey Wsy*. MOL, Beniczky, I. télel, 1. csomó, évr. 1566.

predikát (*Horwath de Farkasfalwa*).³²⁹ Podľa počtu usadlostí možno usudzovať, že Vlkanová na konci stredoveku patrila k stredne veľkým zemianskym majetkom.

Všetci Svätí ► Selce

*Závada

V susedstve Čerína a Lukavice na pravom brehu Zolnej existovala Závada. Podľa V. Uhlára mohli názvy sídel tohto typu vyjadrovať najmä právny vzťah pripútania obyvateľov k zemepanskej vrchnosti istými záväzkami.³³⁰ V roku 1513 Vladislav II. udelil Pavlovi, synovi nebohého Šimona z Krtíša (*de Kyrthes*) novú donáciu na Veľký Krtíš, ako aj na majetky Závada a Veľká Lúka (*Zawoda et Naghreth*) vo Zvolenskej stolici. Prameň môže vysvetľovať chýbajúce staršie doklady o sídle. Uvádza totiž, že Pavol a jeho predkovia majetky vlastnili oddávna, avšak listiny na ich držbu sa stratili.³³¹ Vzhľadom na vlastníctvo Závady spoločne s Veľkou Lúkou môžeme uvažovať o pôvode týchto majetkov v držbe zemanov z Čerína. Ide azda o majetkové podiely, ktoré sa ani po výmenách počas vlády Ľudovíta I. a Žigmunda nedostali do kráľovskej správy. Poloha Závady v blízkosti Čerína zároveň dovoľuje uvažovať o stotožnení sídla s Tomášovou Vsou, spomínanou v 14. a 15. stor.³³² Na začiatku novoveku vlastnil podiel v Závade okrem Pavla z Krtíša aj Baltazár Ostrolúcky. Veľkosť sídla a jeho hospodárskej základne bola malá. Rozšírenie územia preto Závada realizovala kúpou lúk od zemanov z Lukavice.³³³ V novoveku sídlo zrejme splynulo s Čerínom.

Zolná

V doline potoka Zolná severovýchodne od Lieskovca sa nachádza Zolná, dnes súčasť Zvolena. Názov sídla je odvodený od potoka, doloženého od 80. rokov 13. stor.³³⁴ Zolnú možno už v tomto období pokladať za vyvinutejšie sídlo. Archeologický a umeleckohistorický výskum miestneho kostola zaraďujú stavbu do staršej etapy stredovekého osídlenia.³³⁵ Obec bola na začiatku 14. stor. zemianskym majetkom. V roku 1309 ostrihomský arcibiskup na žiadosť Tobiášových synov Bychora a Zubratu povolil zriadiť v ich obci Zolná (*in possessione eorum Zolna*) novú farnosť, ktorú vyňal spod právomoci archidiakona. Na základe patrocínia možno s kostolom v Zolnej stotožniť kňaza Jána z farnosti sv. Štefana v pápežskom desiatkovom registri z rokov 1332 – 1337.³³⁶

³²⁹ MOL DL 63 992; MOL DF 268 891; *Kongreg. prot.*, s. 138, č. 137.

³³⁰ UHLÁR, V.: Závady, Lehoty, Vole, Závadky (Akou rečou hovoria miestne názvy). In: *Kultúra slova*, 3, 1969, č. 1, s. 17-18, 21, pozn. 13.

³³¹ MOL DL 70 537.

³³² Pozri heslá Bečov, Čerín a Veľká Lúka.

³³³ R. 1538 *providus Blasius de Zawada*; r. 1542 *fenilia vendiderunt ad Zawadam*. ŠA pob. BB, ZŽ, KP I., fol. 128/pag. 249, fol. 151/pag. 1926. R. 1541 *Zawada Kywrthyssy*; r. 1542 *Zawada Pauli Kywrthewssy*. MOL, A 2679, CP CZ, pag. 60, 81.

³³⁴ R. 1284 a ++1282 *fluvius Zolna*. *CDP VI.*, s. 286-287, č. 206, s. 304, č. 220.

³³⁵ MALČEK, R.: Výskum v interiéri kostola sv. Matúša vo Zvolene-Zolnej. In: *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1992*. Nitra, 1993, s. 85; DOBROTKOVÁ, M. a i.: *Umenie Slovenska v historických a kultúrnych súvislostiach : Stredovek*. Trnava, 2009, s. 94-95 (autor kapitoly Š. Oriško).

³³⁶ S upresneným datovaním *AO II. (1306 – 1310)*, s. 321, č. 728; MEZŐ, *Patrocíniumok...*, s. 129-130; *MVSI I.*, s. 89, č. 507; CHMELÍK, *Cirkevná organizácia...*, s. 52.

V rokoch 1313 až 1316 vieme o spore medzi Zubratom a Tomášom z Radvane, ktorý prepukol po Bychorovej smrti.³³⁷ Pramene neuvádzajú Zubratov ani Bychorov predikát. Možno však usudzovať, že bývali v Zolnej. Zomreli azda bez mužských potomkov, nakoľko Zolnú v nasledujúcom období vlastnili ich príbuzní. V roku 1337 Tomáš syn Benedikta zo Zolnej (*de Zouna*) dal Ondrejovi z Láncu slobodné právo kúpiť majetok Sampor. V tom istom roku pred zvolenským županom proti Tomášovi protestovali zemanovia z Čerína, lebo bez ich vedomia ponúkol svoje majetky na predaj svojmu švagrovi.³³⁸ Počas vlády Ľudovíta I. sa Zolná dostala medzi obce novoutvoreného panstva Vígľaš (Liget). V roku 1410 kráľ Žigmund potvrdil obyvateľom Slatiny, Očovej a Zolnej slobody, ktoré vlastnili od čias kráľa Ľudovíta.³³⁹ V neskorom stredoveku sa v Zolnej opäť stretávame so zemanmi. V roku 1442 kráľovná Alžbeta darovala Mikulášovi synovi Pavla z Lipovca, ako aj jeho bratom a ďalším príbuzným drevenú kúriu v Zolnej (*in villa Zolnya*), v ktorej dovtedy neprávom býval akýsi šoltýs. V nasledujúcom období sa v obci usadili Leštachovci, spríbuznení so šľachticmi z Lipovca. V roku 1464 Matej Korvín daroval slobodnú usadlosť a mlyn v Zolnej (*Zolna*) spolu s obcou Sebedín Jánovi Štekoví a jeho manželke Anne. Na Jánovom majetku sa usadili Štekovci zo Zolnej.³⁴⁰ Hoci usadlosti s pozemkami v obci nadobudli zemanovia, podiely v Zolnej naďalej vlastnilo aj Vígľašské panstvo. O existencii fary v Zolnej (*Solna*) hovoria pramene i na konci sledovaného obdobia.³⁴¹

Zvolenská Slatina

Zvolenská Slatina leží na južnom okraji Zvolenskej kotliny na pravej strane rieky Slatina. Názov sídla je odvodený od pomenovania toku, prvýkrát doloženého od druhej polovice 13. stor.³⁴² Za najstarší písomný doklad o Zvolenskej Slatine možno považovať záznam v registroch pápežských desiatok z rokov 1332 – 1337. Medzi kňazmi Zvolenského archidiakonátu vtedy vystupuje farár Peter z fary sv. Kríža. Označenie je dávané do súvisu so slatinskou farnosťou Povýšenia sv. Kríža.³⁴³ Prítomnosť fary a kostola naznačuje, že Slatina bola v prvej tretine 14. stor. vyvinutejším starším sídlom. Obyvatelia mohli pôvodne plniť služby kráľovských rybárov. K priamym dokladom o sídle patrí listina Ľudovíta I., ktorý vydal v Slatine donačnú listinu na majetok v dedine Rybáre. Listina mohla byť vyhotovená v roku 1372.³⁴⁴ Ďalší doklad poznáme v listine kráľa Žigmunda, ktorú v roku 1387 datoval vo Zvolenskej Slatine (*in Zalatna Zoliensi*). Zápisy zodpovedajú pomaďarčenému zneniu Szalatna.³⁴⁵ Pobyty panovníkov vo Zvolenskej Slatine súviseli s jej polohou medzi poľovníckymi sídlami na Vígľaši a vo Zvolene. Poloha obce na diaľkovej ceste rozhodla aj o situovaní mýta. Správy o ňom poznáme od záveru 14. stor.³⁴⁶ Zrejme už

³³⁷ *RDSI I.*, s. 478-479, č. 1124, 1127, s. 496, č. 1165; *RDSI II.*, s. 75, č. 122.

³³⁸ MOL DL 72 316, 40 752; MALINIÁK, K interpretáciám..., s. 66.

³³⁹ Pozri pozn. 172 a 173. Zolnú nevlastnili zemanovia azda už pred polovicou 14. stor. O prepis listiny udelennej arcibiskupom fare v Zolnej r. 1347 požiadal Mikuláš, farár zo Zolnej (*de Zolna*). *CDH IX./1*, s. 543-546, č. CCXCVII.

³⁴⁰ MOL DL 107 902, 105 273; HALAJ, J.: *Povstalecká obec Zolná, časť Zvolena*. Bratislava, 1994, s. 32, 36.

³⁴¹ ĐURKOVÁ, Sídlistkové pomery..., s. 33; MELNÍKOVÁ, O stave cirkevnej..., s. 133.

³⁴² R. 1263 *fluvius Zlathna. Výsady I.*, s. 47, č. 31; MAJTÁN, Názov a najstaršie..., s. 289.

³⁴³ *MVSI I.*, s. 88, č. 500; MEZŐ, *Patrociniumok...*, s. 181; CHMELÍK, Cirkevná organizácia..., s. 52.

³⁴⁴ Konfirmácia z r. 1692. MALINIÁK, K interpretáciám..., s. 67.

³⁴⁵ *ZsO I.*, č. 267; MAJTÁN, Názov a najstaršie..., s. 290-291.

³⁴⁶ Pravidelné zmienky o mýte z r. 1393 – 1519. *ZsO I.*, č. 3037; *ZsO III./2*, č. 1970; DL 14 840; ŠA BB pob. ZV, MZV, škat. 2, sign. II./16, tamže, škat. 4, sign. IV./12.

v čase panovania Ľudovíta I. v Slatine a jej okolí pôsobili kráľovskí rybníkari. V roku 1404 kráľ Žigmund daroval Paškovi (*Passko*), predkovi rodu Paškovcov, usadlosť v Slatine, ktorú už predtým užívali rybníkari Vaniš (*Vanisius*) a Blažej. Paško sa mal podľa listiny starať o veľký rybník pod hradom Vígľaš.³⁴⁷ V roku 1406 Žigmund oslobodil obyvateľov Slatiny, Slatinky, Zolnej a Sebedína od platenia komorského zisku. Slatinu pri tejto príležitosti listina označuje termínom *oppidum*.³⁴⁸

Nepoznáme prameň, ktorý by Slatine udeľoval výsady mestečka (ako tomu bolo v prípade Ľupče a Poník). Použitie označenia preto najpravdepodobnejšie ovplyvnila len hospodárska rozvinutosť sídla. Nemožno však vylúčiť, že Slatina už disponovala aj istými výsadami, o čom môže svedčiť i prítomnosť hostí na Vígľašskom panstve v roku 1410. Žigmund vtedy potvrdil obyvateľom Slatiny, Očovej a Zolnej práva a slobody, ktorými sa riadili od čias kráľa Ľudovíta I. Každá usadlosť mala odovzdávať stanovené množstvo sena a dreva, ako aj obilie v miere, v akej sa predávalo na miestnom trhu. Ustanovenie mali zachovávať úradníci hradu Vígľaš, pod ktorý spomínané obce patrili. Nadbytočné dávky mohli od nich vyžadovať, len ak sa v kraji zdržiaval kráľ.³⁴⁹ Okrem poľnohospodárstva časť obyvateľov i v druhej polovici 15. stor. plnila služby rybníkarov a hájnikov. Z tohto obdobia poznáme mená viacerých obyvateľov Slatiny, ktorí žiadali o konfirmácie listín. Spomedzi richtárov roku 1465 vystupuje Martin Ivankov (*Iwakou*), v roku 1491 Mikuláš Granda (*Granda*) a roku 1492 Gregor Kráľ (*Kyraly*).³⁵⁰ Okrem Paškovcov sa stretávame aj s ďalšími predkami tamojšej šľachty. V roku 1499 Vladislav II. svojho čeládnika Pavla Sobana zo Slatiny (*Soban de Zlathyna*) a jeho bratov Benedikta, Jána a Štefana žijúcich v mestečku Slatina (*in dicto oppido Zlathyna*) oslobodil od platenia všetkých daní.³⁵¹ Podľa prímene išlo o členov rodu Sobanovcov. V neskorom stredoveku vlastnil majetok v Slatine aj vígľašský kastelán Juraj Horvát (*Horwath de Zlatina*). Išlo o šľachtica pôvodom z chorvátskej Požegy, ktorý sa neskôr usadil vo Vlkanovej.³⁵² Na konci nami sledovaného obdobia dokladajú pramene existenciu fary v Slatine v roku 1503 (*Zlatyna*) aj okolo roku 1516 (*Salathyna*).³⁵³ Podľa vyššie uvedeného prehľadu Zvolenská Slatina patrila už približne od druhej polovice 14. stor. k väčším a významnejším obciam regiónu.

* * *

Na základe výskumu jednotlivých sídel možno sformulovať nasledovné závery. Pisomné pramene zaznamenávajú v období od vlády Ondreja II. do záveru stredoveku vo Zvolenskej kotline existenciu 65 sídel rôznej kategórie. V rámci nich možno vymedziť výraznú skupinu približne 20 sídel, zaraditeľných do staršej etapy stredovekého osídlenia s kontinuálnym vývojom od včasného do vrcholného stredoveku. Veľkosť chotárov týchto obcí, ich poľnohospodárska základňa, vyvinuté vlastnícke aj cirkevnoprávne vzťahy, zamestnanie obyvateľstva, ako aj názvy lokalít oprávnené umožňujú datovať počiatky sídel pred 13. stor. Nadväznosť na včasnostredoveké sídla vo viacerých prípadoch navyše potvrdzujú aj doposiaľ skromné archeologické nálezy. Na základe uvedeného môžeme

³⁴⁷ RAGAČ, Rod Paškovcov..., s. 20-21. Pozri aj heslo Vígľaš.

³⁴⁸ MOL MKL LR I., pag. 389; MAJTÁN, Názov a najstaršie..., s. 291.

³⁴⁹ Pozri pozn. 172. WENZEL, G.: *Magyarország mezőgazdaságának története*. Budapest, 1887, s. 291. Porov. MAJTÁN, Názov a najstaršie..., s. 292.

³⁵⁰ RAGAČ, Rod Paškovcov..., s. 21; MALINIAK, K stredovekým..., s. 109-110; MOL MKL LR I., pag. 388; *Justh. cs. lt.*, s. 146, č. 402.

³⁵¹ MOL DL 46 493.

³⁵² *Kongreg. prot.*, s. 125, č. 82, s. 134, č. 123.

³⁵³ *Katalóg I.*, s. 109, č. 339; MELNÍKOVÁ, O stave cirkevnej..., s. 135, 140.

bezpečne zaradiť do staršej etapy stredovekého osídlenia predovšetkým Badín, Banskú Bystricu, Hájniky, Hronsek, Kováčovú, Radvaň, Rybáre, Selce, Sielnicu, Slovenskú Ľupču, Zolnú a Zvolen. V období po tatárskom vpáde možno uvažovať o dosídlení viacerých lokalít novoprisťahovaným obyvateľstvom, ako aj s úpravou právneho postavenia sídel. Okrem mestotvorného procesu prítomnosť hostí rôzneho pôvodu pozorujeme i vo vidieckom prostredí, ako na to už poukázalo bádanie v spojitosti s nemeckým osídlením regiónu. Menšiu pozornosť doposiaľ výskum vývoja osídlenia venoval zakladaniu sídel a dotváraniu osídlenia z iniciatívy šľachtických zemepánov. Od posledných desaťročí 13. stor. pozorujeme dynamický postup osídlenia do členitejších vrchovinových častí Zvolenskej kotliny, ktorý s rôznou intenzitou pokračuje až do obdobia 15. stor. Základom pre rozvoj osídlenia v odľahlejších územiach boli najmä majetkové komplexy v okolí Hronseku, Radvane, Sásovej, Poník, Hornej Mičinej a Čerína. Aktivity zemanov na majetkoch, ktoré nadobudli donáciami prispeli v relatívne krátkych časových úsekoch k vyčleňovaniu nových, najmä stredných a malých sídelných jednotiek. V rámci uvedených celkov sem patrí predovšetkým Čačín, Čerín, Dúbravica, Hrochoť, Hronsek, Iliáš, Kostiviarska, Kynceľová, Lukavica, Lukové, Malachov, Môlča, Oravce, Podlavice, Peťová, Ponická Lehôtka, Poniky, Pršany, Rakytovce, Rudlová, Sampor, Sebedín, Senica, Šalková, Veľká Lúka či Vlkanová. Počet sídel v držbe zemanov zmenšila koncentrácia majetkov uskutočnená Ľudovítom I. a Žigmundom, ktorí využili rozvoj osídlenia v pôvodne darovaných komplexoch Poniky a Čerín pre ich zaradenie do hradných panstiev. Počas Ľudovítovej a Žigmundovej vlády sa dovšil aj proces utvárania kráľovských miest (Zvolen, Banská Bystrica, Ľubietová) a mestečiek (Slovenská Ľupča, Poniky, Zvolenská Slatina).

Zachované pramene podávajú menej podrobné poznatky o početných obciach, ktoré boli súčasťami hradných panstiev. O ich existencii hovoria pramene často až od 14. a 15. stor. V konkrétnych prípadoch môžeme vidieť, že aj vlastnícke pomery v sídlach tejto kategórie (napr. Kráľová, Lučatín, Trebuľa) mohli prekonať zložitejší vývoj. Okrem sídel v držbe šľachty a panovníka prístupujú k osídleniu v okolí hospodárskych centier vo vrcholnom stredoveku poddanské obce miest. Napriek väzbám k mestskému prostrediu sa aj v tejto menej početnej skupine možno stretnúť s neustálenými majetkovými vzťahmi (Jakub, Lieskovec, Povrazník), v závislosti na vonkajších činiteľoch. K stredovekému osídleniu Zvolenskej kotliny napokon patrí skupina sídel, o ktorých sa uvažuje ako o (v súčasnosti) zaniknutých. V tejto súvislosti možno zopakovať myšlienku z úvodu, že k nelokalizovaným a zaniknutým sídlam boli po menej podrobnom bádani priradované paralelné názvy známych sídel. Často pritom išlo o označenia používané len v predikátoch zemanov alebo utvorené pisármi. Najmä na základe vlastníckych pomerov, prípadne názvov sídel a mien ich majiteľov môžeme viaceré lokality z tejto skupiny spojiť s existujúcimi sídlami. Patria sem Ardó, Cviklina, Gálfalva, Gubafalva, Istebna a U Dubov.

V iných prípadoch sa skutočne stretávame so zánikom sídel. Mohlo sa tak stať ich opustením a fyzickým zánikom, alebo postupným spojením so susednými sídlami. Stanovenie rozdielu medzi týmito dvomi formami zániku osobitne sťažuje lokalizácia sídel z tejto skupiny. Možno sem zaradiť najmä lokality z mladšej etapy stredovekého osídlenia (Lehota, Mertelháza, Platina, Riadok, Urpín, Závada). Zánik do značnej miery ovplyvnili nepriaznivé podmienky pre ich dlhodobý vývoj, ako aj nevelký rozsah uvedených sídel. Chýbajúce hospodárske zázemie sa zrejme prejavilo v neúspechu lokácie Lehoty, ktorá počas 15. stor. zanikla. Údaj o budovaní mlyna v prípade Mertelházy nevyklučuje, že lokalita (mlyn) pod zmeneným názvom existovala aj v mladšom období. Predpokladaná poloha sídla Platina vo vrchovine na okraji chotára Hronseku svedčí o zámere zemepánov zintenzívniť využívanie svojho majetku. Spory so susedmi zároveň naznačujú obmedzené možnosti pre takýto postup. Ďalšie lokality dotvárali osídlenie v blízkosti starších a vyvinutejších sídel.

Vzájomné väzby postupne azda prispeli k splynutiu uvedených lokalít so susednými dedinami (Riadok, Závada), či mestom (Urpín). Časť sídel naopak aj po ich formálnom zániku tvoria dodnes existujúce sídelné jednotky, konkrétne v katastrálnom území Sliača (samoty Trebuľa a Tri Duby). Z hľadiska administratívneho zániku obcí v tomto zmysle priniesla najvýraznejšie zmeny zrejme až urbanizácia v 20. stor., osobitne pričleňovanie nových mestských častí k Banskej Bystrici.

Osídlenie na konci stredoveku charakterizuje relatívne ustálená štruktúra osídlenia, tvorená rôznorodými typmi sídel (z hľadiska foriem). Menšie zastúpenie možno očakávať v prípade malých sídlisk, tvorených usadlosťami, kam patrila aj väčšina neskôr zaniknutých sídel. Dominantnú zložku osídlenia tvorili menšie a stredne veľké dediny, kam patrila prevažná väčšina sídel vo vlastníctve hradných panstiev a šľachty. V tejto kategórii sa stretávame aj s delením obcí na niekoľko častí, zvyčajne hornú a dolnú (Kostiviarska, Mičiná, Môlča, Podlavice, Rakytovce). Z hľadiska zamestnania obyvateľstva mestských aj vidieckych sídel podmienili prírodné zdroje Zvolenskej kotliny okrem určujúcej poľnohospodárskej výroby aj rozvoj drevorubačstva, hutníckej a banskej výroby (v okolí Banskej Bystrice, Ľubietovej, Moštenice a Poník). V sociálnej skladbe popri najpočetnejšej skupine poddanského obyvateľstva doterajšie bádanie venovalo pozornosť najmä meštianstvu a miestnej strednej, prípadne i nižšej šľachte. V rámci skúmaných lokalít vystupuje do popredia aj pomerne početná drobná šľachta (Duby, Hájniky, Kráľová, Kremnička, Lieskovec, Rybáre, Urpín, Zvolenská Slatina). Táto skupina obyvateľstva, sformovaná aj na hradných majetkoch, bola doposiaľ len v malej miere predmetom výskumov. Pokiaľ pramene umožňujú hodnotiť národnostné zloženie obyvateľstva, možno konštatovať, že v regióne prevažuje obyvateľstvo slovenského pôvodu. Početnejšie ho dokumentujú napr. mená poddaných v obciach na Lupčianskom a Vígľašskom panstve. Výrazný podiel nemeckého obyvateľstva si zachovali mestá Banská Bystrica a Ľubietová, či ich okolie (Šajba). Pestrejšiu sociálnu a jazykovú skladbu vykazuje miestna i prisťahovaná šľachta.

Z hľadiska ďalšej klasifikácie možno konštatovať, že medzi stredovekými sídlami vo Zvolenskej kotline prevažujú dediny v držbe hradných panstiev alebo zemanov. V tejto skupine sa stretávame i so špecifickým typom tzv. slobodnej obce, neskôr pretransformovanej na mestečko Poniky. Výsadné sídla charakteru miest a mestečiek tvorili na konci stredoveku približne 10 % podiel z celkového počtu skúmaných lokalít. Menej zreteľne možno sledovať vidiecke sídla spojené s novými osídľovacími právami. Typickú lokáciu na nemeckom práve možno doložiť v prípade Pršian, v modifikovanej podobe najmä v prípade Lehôt a Závady. V rámci období či etáp utvárania nových sídel pokladáme za najvýraznejší vývoj od posledných dvoch desaťročí 13. stor. do polovice 14. stor. Preniknutie osídlenia aj do vrchoviny, ktorá je osobitosťou Zvolenskej kotliny, prispelo k dotvoreniu a ustáleniu štruktúry osídlenia v 15. stor. Hustota osídlenia limitovala ďalší nárast počtu sídel, o čom z dlhodobého hľadiska vypovedá zánik niektorých lokalít. Stredoveké osídlenie kotliny bolo nerovnomerné. V zvýšenej miere sa sústreďovalo v západnej časti regiónu pozdĺž toku Hrona a jeho prítokov, vrátane Zolnej a Slatiny. Zreteľne sa prejavuje predovšetkým absencia dokladov o trvalom osídlení územia východne od hradu Vígľaš vo vrcholnom a neskorom stredoveku. Možno ju zdôvodniť záujmami Vígľašského hradného panstva na tomto území, pôvodne využívanom v podobe kráľovskej obory. Naznačené závery o stredovekom osídlení Zvolenskej kotliny sa pochopiteľne týkajú súčasného stavu poznania. Podmienky v konkrétnych lokalitách sa mohli do značnej miery odlišovať. Prípadné závery odvodené z náhodnej vzorky preto vždy nemusia mať všeobecnú platnosť. Prehĺbenie poznania najmä na lokálnej úrovni bude úlohou pre pokračujúce výskumy.